

Innhold

Redaksjonelt	3
Hanna Jansson: Med tanke på läsarna. Resebloggandets narrativa och sociala balansgång	5
Audun Kjus: Døden flytter hjemmefra. Barn i og utenfor begravelser på 1900-tallet ...	23
Helge Ridderstrøm: Virkelighetskrim. Mysteriers møteplass	43
Tove Ingebjørg Fjell: Grande-gate og metoo. Om hvordan rykter sprenger seg inn i mediefortellinger og får bestemme dagsorden	59
Hanne Weisser: Kjærlighetens kår. Balladen om Bendik og Årolilja – med blikk på brytningen mellom kvinnens samtykkerett og foreldres råderett ved giftermål	83
Presentasjoner av dr.avhandlinger	
Joanna Iranowska: Multiplying Munch. New Digital Practices at the Munch Museum	103
Janne Werner Olsrud: Om «Et av de viktigste arbeider ved et museum». En studie av dokumentasjonspraksisenes gjøren av museumsgjenstander	107
Bokmeldinger	
Susanne Nylund Skog 2018. <i>Samlare, jägare och andra fågelskådare</i> . Anmeldt av Dag Hundstad	113
Lotta Fernstål og Charlotte Hyltén-Cavallius 2018. <i>Romska liv och platser: Berättelser om att leva och överleva i 1900-talets Sverige</i> . Anmeldt av Ida Tolgensbakk ..	115
Lars-Eric Jönsson og Fredrik Nilsson 2017. <i>Kulturhistoria: En etnologisk metodbok</i> . Anmeldt av Tone Hellesund	117
Agneta Lilja og Fredrik Skott 2017. <i>Halloween – omstridd och omhuldad</i> . Anmeldt av Blanka Henriksson	121
Yrsa Lindqvist og Susanne Österlund–Pötzsch (red.) 2018. <i>Jordnära: Etnologiska reflektioner över ny nordisk mat</i> . Anmeldt av Håkan Jönsson	122

Frank Meyer (red.) 2018. <i>Norges lyder. Stabbursklokker og storbykakofoni.</i> Anmeldt av Sigbjørn Apeland	125
Fagkonferansen 2020	128
Medarbeidere i dette nummeret	129
Til forfattere	130

Redaksjonelt

I boken *Vi mennesker: Fra en antropologs reise* fra 2008 skriver Fredrik Barth: «Vi mennesker lever de mest mangfoldige liv. [...] Men paradoksalt nok synes mennesker alle steder at deres måte å se tingene på er den eneste naturlige og riktige for mennesker, og at andre måter er forkastelige eller feilaktige. For hvert menneske lever egosentrisk forankret i sitt historiske øyeblikk, i sitt samfunn og sitt fysiske miljø, kort sagt: lukket inne i en boble av sin erfarte virkelighet og sin kunnskap.» Barth argumenterer for at det antropologiske prosjektet er å undersøke ulike måter å være mennesker på. For Barth var det å bli kjent med ulike livsformer og verdensbilder det han kalte en bevissthetsutvidelse, som kunne legge grunnen for et rikere menneskeliv og livsutfoldelse.

Barths betraktninger gjelder ikke bare antropologien. Også kulturvitenskapen studerer ulike måter å være menneske på, ikke nødvendigvis ved å gå til andre samfunnsformer enn de som eksisterer eller har eksistert i den vestlige verden. Men snarere ved å stille seg spørrende til sine egne omgivelser og sine egne kulturelle tatt-forgitt-heter. Det kan gjøres, slik Owe Ronström har foreslått, ved å innta en undrende innstilling til kulturelle forestillinger og praksiser og å spørre som en rumpniss i Ronja Røverdatter: «Voffor då då? Voffor gör di på detta viset?» Slik kan vi «trenge gjennom hinnen av selvfølgeligheter» i vårt kulturelle øyeblikk, som Orvar Löfgren og Jonas Frykman en gang formulerte det.

Dette nummeret av *Tidsskrift for kulturforskning* ser verden fra rumpnissene ståsted. Nummeret inneholder fem artikler som

dekker et bredt spekter av temaer som kjærlighet, død, sorg, forestillinger om seksualitet og trakassering, bestialske kriminalhistorier, ryktespredning, digital kommunikasjon og hverdagslig fortellingskunst. En fellesnevner for disse artiklene er nettopp en undrende holdning som kan oppsummeres i det enkle spørsmålet «Voffor gör di på detta viset?»

Hanna Jansson studerer langdistanseseileres narrative bevissthet. Det gjør hun ved å undersøke hvordan deres reiseblogger og andre digitale fortellinger formes av en bevissthet om at de skal leses av forskjellige publikumsgrupper, som venner og foreldre, men også ukjente mennesker, alt fra andre seilere og til fremtidige arbeidsgivere.

Audun Kjus går kulturhistorisk til verks og undersøker endringer i norske begravelsskikker. Hans anliggende er å forstå endringer som gjelder barns tilstedeværelse i begravelser. I et eldre bondesamfunn ble det ikke stilt spørsmål ved barns deltakelse i begravelser. De deltok på linje med voksne. Etter hvert som begravelsene ble flyttet ut av hjemmet og inn i kirker og gravkapeller uteble imidlertid barna, mens de i dag er tilbake som deltakere i begravelsene. Kjus spør kort og godt: «Hvordan og hvorfor begynte folk å holde barna borte – og hvordan og hvorfor sluttet de med det igjen?»

Helge Riddervold er opptatt av den såkalte virkelighetskrimmens fascinasjonskraft. Gjennom en undersøkelse av tre spesialmagasiner for slike krimfortellinger, argumenterer han for at virkelighetskrim tematiserer tre eksistensielle mysterier. Disse kaller han kaller ondskapens, dødens og skyldens mysterier.

Tove Ingebjørg Fjell har sett nærmere på

medial ryktespredning om Trine Skei Grande i tiden rundt Venstres inntreden i Solberg-regjeringen. Artikkelen undersøker hvordan ryktet om at Skei Grande hadde sex med en ung gutt på en bryllupsfest ti år tidligere ble tillagt troverdighet i noen medier og avskrevet i andre. Dernest diskuterer artikkelen i hvilken grad denne hendelsen ble betraktet som seksuell trakassering, og hvordan et kulturelt skript om seksuell trakassering virket inn på mediedekningen av saken.

Hanne Weisser leser balladen om Bendik og Årolilja som et uttrykk for kjærlighetens kulturhistorie. Hun argumenter at balladen kan leses som et uttrykk for en motstemme mot eldre praksiser der foreldre hadde råde-

rett ved ekteskapsinngåelse. Gjennom å undersøke både en 1600-talletsvariant fra Finnmark og en telemarksvariant fra midten av 1800-tallet viser hun hvordan kulturelle uttrykksformer kan opprettholdes på tvers av tid og rom og være bemerkelsesverdig stabile når disse kulturuttrykkene tematiserer grunnleggende spørsmål i den menneskelige tilværelsen.

I tillegg til disse fem artiklene inneholder dette tidsskriftnummeret også presentasjoner av to nye doktoravhandlinger og seks bokanmeldelser. Slik tar det pulsen på ny kulturforskning.

God lesning!
Kyrre Kverndokk

Med tanke på läsarna

Resebloggandets narrativa och sociala balansgång

Hanna Jansson

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet

E-post: hanna.jansson@etnologi.su.se

Abstract

This article discusses narrative and social challenges following development in communication technology. The paper aims to show how Swedish cruising sailors adapt the style and content of their online travel writing, with the interest of different audience groups in mind. How do they manage the sometimes conflicting interests of different audience groups? What is considered un-tellable, and why? The analysis is based on interviews with Swedish cruising sailors and on analysis of primarily four online cruising travelogues. The article combines folkloristic and socio-linguistic perspectives on *communicative competence* and on *immediate* or *ongoing storytelling*, to describe a *narrative awareness* of the cruisers. As I show, concern for the readers make online travel writing whilst travelling a work-like task. The cruisers develop strategies to write entertaining and exciting stories without worrying family members, and must try to instruct fellow cruisers without boring the non-sailors in the audience. Lastly, the article advocates a combination of online and offline qualitative fieldwork to enable an understanding of online and ongoing storytelling practices, and the social and narrative strategies of people active in social media.

Keywords:

- immediate storytelling
- blogging
- performative competence
- travelogues
- social media
- cruising sailors

Alexander är en ung man som i början av 2010-talet seglade från Sverige till Karibien tillsammans med sina vänner. Som så många andra seglande besättningar vid den här tiden bestämde de sig redan innan avfärd för att ha en gemensam blogg där de skulle skildra sin resa. Bloggen blev mycket populär och hade tusentals läsare varje månad. Men Alexander är inte nöjd. När vi ses, något år efter att han återvänt hem, beklagar han sig över att reseberättelsen som de skrev blev platt, ointressant och tråkig. Det var för svårt, menar han, att göra tillvaron i Karibien rättvisa; särskilt som den innehöll

inslag som han inte ville att hans mormor eller framtida arbetsgivare skulle ta del av.

Mer än tjugo år innan Alexander bloggade om sin seglats slog kommunikationsforskaren Joshua Meyrowitz (1985) fast att elektroniska medier som telefonen, televisionen och datorn suddar ut gränserna mellan tidigare geografiskt åtskilda sociala sammanhang. Därför åtföljs de av krav på ändrat socialt beteende. Meyrowitz illustrerar denna förändring genom ett hypotetiskt scenario (1985:1–4). När han som ung kom hem till USA efter en resa i Europa förmedlade han vitt skilda berättelser om sina erfa-

renheter beroende på vem som lyssnade. Vännerna fick höra om farliga äventyr och sexuella relationer, medan föräldrarna ville veta att hotellrummen varit rena och hans lärare önskade redogörelser för museibesök. Vad hade då hänt, undrar Meyrowitz, om han hade mötts av en mottagningsfest där hans jämnåriga vänner, föräldrar och lärare alla närvarade; om de ställt upp honom framför sig och uppmanat honom att beskriva sin resa? Hur skulle han då ha hanterat närvaron av annars åtskilda publikgrupper? Vad skulle han kunnat berätta, utan att bli utskrattad av de jämnåriga eller skada sitt anseende hos föräldrar och överordnade? Det är denna sammansmältning av skilda grupper med medföljande krav på social anpassning som elektroniska kommunikationsmedier har medfört, konkluderar Meyrowitz, för «when audience change, so do the social performance» (1985:4).

Meyrowitz exempel har slående likheter med de narrativa och sociala utmaningar som Alexander och andra svenska långfärdsseglare beskrev för mig när jag intervjuade dem om deras reseberättande på personliga hemsidor, bloggar och i andra sociala medier. I den här artikeln tar jag fasta på dessa utmaningar och diskuterar hur seglarna säger sig ha anpassat sina berättelsers innehåll efter skilda läsargrupper

intressen och med dessas känslor i åtanke.¹ Vilka strategier har de för att åstadkomma uppdateringar och texter som uppskattas av läsarna? Hur hanterar de olika läsargrupperns önskemål? Och vilka narrativa tystnader och kompromisser leder hänsynen till? Centralt i analysen är Amy Shumans (1986) forskning om berättelser om oavslutade händelseförlopp, liksom Charles Briggs (1988) förståelse av berättarens förmåga att anpassa framförandet efter sin aktuella publik. Utifrån detta diskuteras olika aspekter av vad jag har valt att kalla för en *narrativ medvetenhet* hos de skrivande seglarna.

I artikeln fokuserar jag särskilt på de delar i empirin där seglarna själva resonerar kring eller kommenterar sitt eget skrivande. Till grund för analysen ligger ett tjugotal intervjuer med svenska långfärdsseglare samt fyra besättningsars reseberättelser, publicerade på bloggar och hemsidor mellan 2005 och 2011.² Intervjuerna gjordes 2011 och 2012 i Sverige och i hamnarna i Las Palmas på Gran Canaria och i Horta på Azorerna – två etablerade hamnar för långfärdsseglare.³

Reseberättande i realtid

Långfärdsseglare är fritidsseglare som för nöjes skull seglar långt och länge, i många månader och ofta till och med år. Vissa

1. Varmt tack till de anonyma läsarna och till redaktionen för deras konstruktiva kommentarer på manus, samt till Susanne Nylund Skog, vars kommentarer under opponeringen på avhandlingen som denna artikel bygger på hjälpt mig i arbetet med artikeln.
2. I min avhandling i etnologi från Stockholms universitet (Jansson 2017) undersöker jag hur långfärdsseglare framställer och gestaltar pågående resor på bloggar och hemsidor. Särskilt undersöks hur deras reseberättelser till form och innehåll påverkas av att resorna på en och samma gång utgör berättelsernas handling och berättandets kontext. De fyra reseberättelserna som utgjorde studiens primära material är skrivna mellan 2005 och 2011 och motsvarar omkring 750 sidor utskrivna texter och bilder, samt ytterligare ett tusental fotografier. Utöver dessa följde jag under några år ett tiotal ytterligare pågående seglatser via bloggar och hemsidor, och läste även skildringar av vid det laget redan avslutade seglatser. Vid tiden för materialinsamlingen hade de tidigare vanliga hemsidorna ersatts av bloggar som det vanligaste mediet för publicering. Under det fortsatta arbetet med studien ersattes bloggarna allt mer av andra sociala medier, som Facebook-sidor, Instagram och Youtube. Berättandet blev samtidigt mer visuellt.
3. De informanter vars bloggar och hemsidor namnges och/eller citeras omnämns här med sina riktiga förnamn, vilket de gett sitt tillstånd till, medan övriga har anonymiserats helt. De fotografier och skärmdumpar som återges i artikeln trycks med godkännande av personerna bakom de aktuella bloggarna och hemsidorna och med den information om fotograf eller ursprung som de önskat.

seglar jorden runt, andra från Europa till Karibien och tillbaka, medan åter andra har detta som en mer eller mindre permanent livsstil. Av samtliga långfärdsseglande besättningar som jag mött har samtliga utom en publicerat texter online om deras tillvaro och resor.

De senaste decenniernas kommunikationsteknologiska utveckling tillåter internetåtkomst även mitt ute på Atlanten. Detta förändrar de tidigare villkoren för hur reseberättelser skrivs, läses och publiceras (Blanton 2002; Zilcosky 2008). Resenärer kan nu uppdatera sina sociala medier med texter, stillbilder, rörliga bilder och ljud samtidigt som de är ute och reser, utan någon mellanhand såsom tidningar eller förlag. Läsarna kan i sin tur omedelbart ta del av publiceringarna och kan därför åtminstone ha en *känsla* av att följa resenärerna i realtid.

De skrivande seglarna både upprätthåller och vidareutvecklar reseberättandets mångtusenåriga historia, under vilken allt från upptäcktsresande till charterturer nedtecknat sina erfarenheter och intryck. *Travel writing* är en övergripande benämning för texter med resor som huvudsakligt teman; Så som guideböcker, vetenskapliga rapporter, skönlitterära romaner, loggböcker, dagböcker, brev och vykort (Blanton 2002; Borm 2004; Zilcosky 2008). Långfärdssegelarnas reseberättelser har likheter med många av dessa genrer till både form och innehåll. Särskilt användbart för mina syften har litteraturforskaren Jan Borms (2004) definition av vad han benämner som *travelogues* varit. Travelogues är enligt Borm texter om resor och händelser vilka läsarna *antar* verkligen har skett, där skribenten *antas* vara densamma som textens berättarröst och huvudsakliga rollfigur. Texternas faktiska sanningshalt blir med Borms perspektiv inte relevant, då det centrala är hur läsarna (däribland jag själv) närmar sig

Startsida Färdväg Om båten Om oss Kontakt Skattkistan

Vi lämnade Norrköping Midsommarafton 2010 och är nu åter i Sverige efter ett fantastiskt år.

ONSDAG 27 APRIL 2011

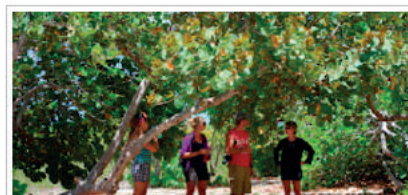
Barbuda

Efter Antigua Classic Regatta slog vi följe med S/Y Olivia med Petter, Louise och Isabelle till Barbuda. Barbuda är känt för att inte vara så exploaterat och för sina fantastiska stränder, något som vi helt klart håller med om. Maken till stränder har vi inte sett och de var i princip helt tomma!

Det blev fyra dagar med strandbad, strandsnorkling, strandboulé, strandgrillning ja ni förstår... :-)

Barbuda sett från Nada's masttopp (Stina är fotograf)

Via bloggar, hemsidor och andra sociala medier kan läsarna följa långfärdssegelarna på deras seglatser över världshaven. Skärmdump från Nada Land.

ARKIVET

▼ 2011 (41)

- ▶ november (1)
- ▶ augusti (2)
- ▶ juli (6)
- ▶ juni (7)
- ▶ maj (7)

▼ april (4)

Barbuda

Antigua och Classic Regatta

Illes de Saints till Antigua

Blodigt slut på Dominica

- ▶ mars (6)
- ▶ februari (3)
- ▶ januari (5)

▶ 2010 (57)

texterna. Som diskuteras längre fram i artikeln har skribenterna på olika sätt förstorat, modifierat, nedtonat eller aktivt undanhållit aspekter av resan från sina läsare. Även om travelogue vanligen översätts till svenskans *reseskildring* har jag valt att benämna seglarnas framställningar som *reseberättelser*, i syfte att understryka deras narrativa kvaliteter.

För som jag visar här och i tidigare studier (Jansson 2006; 2010; 2017) kan folkloristiska begrepp för berättelser och narrativa praktiker även användas för att tolka och förstå skriftlig folklore på Internet.⁴ Seglarnas reseberättelser skrivs och publiceras ett brev eller inlägg i taget, under månader och år, och består slutligen av hundratals uppdateringar. Dessa dagboksliknande följetonger (jfr. Lejeune 2009:178) resulterar med tiden i mer eller mindre fullständiga berättelser som gestaltar resorna från början till hemkomst – eller till den punkt då berättandet upphör.⁵ Avgörande för min förståelse av denna form av narrativa process är folkloristen Amy Shumans (1986) samt sociolingvisten Alexandra Georgakopoulous (2004; 2006) forskning, då båda undersökt muntligt och skriftligt berättande om pågående, oavslutade förlopp.

I *Storytelling Rights* (1986) undersöker Shuman berättelsers roll i skolungdomars konflikter. I muntliga och skriftliga berättelser gestaltar ungdomarna oavslutade konflikter och påverkar därigenom också det fortsatta förloppet genom att förstärka motsätt-

ningar och dra in nya personer i bråken. Shuman beskriver detta som *immediate storytelling*, här översatt till *samtidigt berättande*; ett berättande som gestaltar oavslutade förlopp med såväl förflutna som framtida episoder, där själva berättandet är en aktiv del av just de skeenden som det gestaltar och som till och med kan påverka det skildrade händelseförloppets fortsatta utveckling. Georgakopoulou har i sin tur studerat vad hon kallar för *ongoing narratives*, lämpligen översatt till *pågående berättelser*, inom en grupp vänner som muntligen och via e-post uppdaterar varandra om sina kärleksrelationer och vad som sker i deras liv. De återger sådant som redan skett samtidigt som de också skissar upp tänkbara framtida scenarion. I likhet med de här aktuella reseberättelserna kombinerar dessa pågående berättelser enligt Georgakopoulou klassiska narrativa kriterier som kronologi, komplikationer och utvärderande kommentarer (2004; 2006; jfr. Labov 1972; jfr. Palmenfelt 2017) med fragmentariska skildringar utan upplösning och ovisshet inför framtiden (jfr. Drakos 2013; Hydén & Brockmeier 2008:10; Hyvärinen m.fl. 2010).

Shumans och Georgakopoulous begrepp har stora likheter med varandra men synliggör samtidigt delvis olika aspekter av berättande. Där Shumans syn på samtidigt berättande understryker det nära sambandet mellan berättelsens innehåll och den aktuella framförandesituationen betonar Georgakopoulou berättandet som ett över tid pågående projekt vilket formas genom deltagar-

---

4. Folkloristikens långa tradition av att studera texter och bilder, såsom klotter, visböcker eller xeroxlore, har under det senaste decenniet vidareutvecklats genom forskning om folklore på Internet. I denna forskning betonas ofta de många parallellerna mellan den samtida folkloren på Internet och äldre folklore i såväl muntlig som skriftlig form samtidigt som ny kommunikationsteknologi också möjliggör nya expressiva former (se t. ex. Blank 2009; 2012; Bronner 2009; Buccitelli 2012; Heimo & Koski 2014).

5. I fall då oväntade och ofta oönskade saker inträffar under resans gång avbryts seglatsen. I regel avbryts då också bloggandet, ofta tämligen abrupt. Jag har under fältarbetet läst reseberättelser som slutat uppdateras på grund av skilsmässor, konflikter, psykisk sjukdom, och graviditet samt då båtar förstörts av blixtnedslag eller förlisningar. Dessa oavslutade berättelser kan förstås som brutna (Hydén & Brockmeier 2008; Drakos 2013) och kan även leda till att hela bloggar eller hemsidor raderas.

nas kontinuerliga interaktion med varandra. Tillsammans möjliggör begreppen en förståelse av seglarnas skriftliga berättande som över tid pågående narrativa och sociala processer, vilka är en aktiv del av den dagliga tillvaron, där berättande och berättelser har påtaglig inverkan på just resor som de också gestaltar.

Till pappa och alla på en gång

Av seglarnas texter och intervjuerna med dem framgår att deras reseberättelser har två särskilt viktiga grupper av läsare, som de har i åtanke när de skriver och som de ibland riktar sig direkt till. Den första utgörs av familj och andra närstående, vilka återkommande lyfts fram som själva anledningen till att seglarna alls valt att ha en hemsida eller blogg och som de egentliga mottagarna – oavsett om tusentals andra också tar del av vad som publiceras. «Man skriver i stort sett ett brev hem till pappa, fast man skriver det till alla på en gång,» säger Alexander. Liksom andra resenärer numera kan långfärdsseglarna med teknikens hjälp vara socialt hemma och geografiskt borta på en och samma gång (Kleinert 2009:164; White och White 2007) och sociala medier ses som ett smidigt sätt att informera nära och kära om var seglarna befinner sig och hur de mår, samt som ett verktyg för att upprätthålla befintliga sociala relationer.

Att närstående är en viktig läsargrupp märks framförallt implicit i själva publiceringsfrekvensen, då besättningarna förklarar att regelbundna uppdateringar var viktiga för familjemedlemmar. Ibland framträder de anhörigas närvaro tydligare genom personliga hälsningar från seglarna, såsom gratulationer i samband med bemärkelsedagar eller genom interna, för utomstående halvt obegripliga meddelanden. Det visar sig också att det är möjligt för nära anhöriga att uppleva bloggen som en verkligt privat

kommunikationskanal – mer så än vad seglarna själva uppfattade det som. När jag intervjuar Sara, nyss hemkommen efter en seglats till Karibien, ses vi i hennes mors lägenhet. Under vårt samtal rör sig modern i bakgrunden men bidrar vid några tillfällen med sin syn på de frågor som vi diskuterar. Sara säger att det finns en risk att anhöriga känner sig sårade av att den huvudsakliga kommunikationen sker på bloggen och att de inte kontaktas personligen. Men då protesterar hennes mor: nej, hon uppfattade blogginslägget som riktade till henne *personligen*. Därför valde hon att inte berätta för bekanta om blogginsläggets existens, eftersom den i hennes ögon helt enkelt inte angick dem.

Intrycket av en privat kommunikationskanal med de hemmavarande förstärks ytterligare i läsarnas kommentarer till blogginlägget. Tonen och innehållet i kommentarsfälten är ofta påfallande intim och har ett mer personligt innehåll än seglarnas egna texter. Här finns gott om interna referenser och mycket starka kärleksbetygelser, liksom ingående detaljer om det egna privatlivet och kommentarer om sorg efter gemensamma närståendes bortgång.

Den andra centrala läsargruppen utgörs alltså av andra seglare och seglingsintresserade. «Speciellt de som är ute samma år, i Västindien i alla fall, eftersom man håller lite samma tempo och samma planering,» förklarar Sara. Bloggen är ett sätt att hålla kontakt med andra besättningar som man mött längs vägen, och som man ibland sammanstrålar med i vikar och hamnar. För Sara, liksom för flera av de som jag talar med, kändes det därtill viktigt att upprätthålla en tradition av kunskapsförmedling genom den egna bloggen, eftersom föregångares böcker och sajter hade stor betydelse när de själva drömde om och förberedde sig inför sina seglatser. «Om man själv

har läst andras bloggar och lärt sig saker där, då vill man gärna upplysa nästa generation,» säger hon.⁶

Saras resonemang påminner om att reseberättelser ofta fungerar som en sorts *manuskript* och som kretslopp av representationer och praktiker (Gregory 1999; Lagerkvist 2005; Löfgren 1999:95), genom att de inspirerar och instruerar människor att resa men också till att själva skriva om sina resor. Det blir också tydligt från läsarkommentarer och gästboksinslagg att deras läsare efterfrågar konkret information, men också att flera genom läsningen faktiskt bestämt sig för att själva kasta loss. På så vis fungerar seglarnas reseberättelser som handböcker för efterföljare (Azariah 2012:81, 96). Detta blir ibland särskilt tydligt, som då seglarna Louise och Petter efter några veckor i Karibien uttalat riktar sig till andra karibienseglare med både varningar och tips:

För er som kommer hit har vi två Bajans [befolkningen på Barbados, min anm.] vi vill nämna, en bra och en dålig. Vid jolleparkeringen finns en skylt till en kille vid namn Abbott som enligt egen utsago fixar det mesta, för vår del skulle han ta hand om vår tvätt för ca 16B\$ per maskin. [...] [D]elar av kläderna inte ens blivit tvättade utan bara nerblötta då dem fortfarande är skitiga och luktar deo och allt annat än tvättmedel. Vi rekommenderar er att inte använda er av Abbott. [...] Nästa kille, Shaun, träffade Hebbe när han bodde på High Rock Café i Batsheba. Shaun driver stället sen 2–3 månader, det är mycket enkelt, billiga priser, fantastisk utsikt och en underbar Shaun! [...] En hyvens prick! Hälsa från oss om ni kommer dit!⁷

Genom initierade råd kan skribenterna etablera sig som kunniga och erfarna i relation till sina läsare, samtidigt som de tydligt skriver in sig i seglingens gemenskap; förankrad i delade intressen, praktiker och kunskaper (jfr. Lundquist 2018; Wenger 1998). Ibland är också seglingskunskaper helt avgörande för att innehållet i seglingskildringarna alls ska bli begripligt och möjligt att uppskatta för läsarna (Foulke 2002:18–26; jfr. Jennings 1999:174). I följande stycke sammanfattar Stefan sin första atlantöverfart efter att ha ankommit Venezuela. Utöver redogörelser för överfartens fiskelycka och en mathållning med sinande färskvaruförråd finns följande beskrivning:

Eftersom vi har förlängt masten med 1,5 meter och bommen med en halv meter jämfört med original spec på en OE32 och har ett storsegel med ordentlig akter-runda så kan vi få upp ganska mycket segel på slör. Med den stora genuan utspirad på 6 meter lång spirbom i lovart och kryssfocken skotad i lä så täpper vi till hela utrymmet mellan genuan och storseglet och farten blir förvånansvärt hög i lite vind. Därefter en lång period med vind från SO-SW mellan 1–10 m/s. Alltså helt kryss-skotat emellanåt, vilket inte är att förvänta på dessa breddgrader! [...] ⁸

För mig, som inte själv seglar, krävdes hjälp av en seglingskunnig etnologkollega, samt konsultation av seglarhandböcker och uppslagsverk för att alls kunna dechiffrera raderna ovan. Som framgår i det följande är de skrivande seglarna väl medvetna om att just redogörelser för segelsättningar är ett av

6. En "generation" avser i seglarkretsar den grupp seglare som avseglar samma år.

7. *Sailing Olivia. Drömmen om äventyret*. 16 januari 2011. <http://sailingolivia.wordpress.com/>

8. *SY-Bella*. 20 december 2008. <http://www.sy-bella.blogspot.com/>

de ämnen som mest av alla aktualiserar skillnaderna mellan deras två primära läsargrupper.

Det narrativa ansvaret

Alexander tycker om att skriva och såg mycket fram emot att få skildra sin och vännernas resa. «Sen så krånglas det till, vi vet ju inte vem som läser. Om det liksom är mormor eller kompisar eller både och.»

Enligt Charles Briggs (1988:18) förmår en kompetent berättare anpassa sitt framförande efter den aktuella publiken och deras befintliga kunskaper; en fingertoppskänsla som han beskriver som en *kommunikativ kompetens* (jfr. Hymes 1975; Shuman 1986:24; Young 1987:53). I sin performansanalytiska studie av framföranden av en traditionell muntlig genre bland spanskalande i New Mexico riktar han särskilt fokus mot hur talaren tar ansvar för framförandet inför sin publik i specifika spatiotemporalt situerade framföranden (1988:4–7). Vilka åhörarna är avgör därmed vad som inkluderas i ett specifikt framförande och hur det presenteras. Men, som framgick av Meyrowitz inledande exempel och av Alexanders resonemang, blir denna anpassning efter publiken svårare och mer riskabel när publiken består av människor som man har mycket olika relationer till – eller när berättaren inte ens kan vara helt säker på vilka som utgör publiken (jfr. Buccitelli 2012).

Av intervjuerna framgår att seglarna ofta finner det svårt att i praktiken gestalta sin tillvaro på ett sätt som på en och samma gång gör de två primära läsargrupperna nöjda – och som även får dem *själva* att känna att de gjort sina erfarenheter rättvisa. Alexander är den av informanterna som tydligast uttrycker missnöje och besvikelse, och som mest känt sig begränsad av publikens heterogenitet. Han funderade under resan över vilka som läste bloggen, och vad de kunde tänkas vilja veta. «Är de intresse-

rade av oss eller av seglingen?» Flera läsare som skrev kommentarer till blogginlägget tyckte att de skrev för lite om seglingsteori och segelsättning, «och det är ju inte kul för min faster att veta,» menar han. Resultatet blev för honom otillfredsställande: «Svårt att hålla en lagom nivå. Hitta en balans mellan alltihopa. Och den balansen som blev, det blev ganska... tråkigt...»

Stefan, som skrev den ovan citerade och komplicerade redogörelsen för segelsättningen under atlantöverfarten, förklarar att han ändå undvek att skriva om segling och att använda många seglingstermer. «För det finns ju seglingsbeskrivningar som bara handlar om vädret och vilken kurs och riktning och olika fall hit och dit. Jag vet i alla fall att jag tänkte på att det är tråkigt att läsa för de som inte är superseglingsintresserade. Hur vindarna vänder hit och dit – man kan ju beskriva det hur mycket som helst liksom.» Men, fortsätter han, det är svårt att skriva om en seglats om man inte alls får skriva om segling eller nämna vindstyrkor och knop, eftersom det är vad som sätter förutsättningarna för hur en atlantöverfart framskrider och därmed också för hur besättningen mår, fysiskt och psykiskt.

Lillemor är inne på något liknande när vi träffas i Hortas hamn på ögruppen Azorerna, då hon och hennes make varit ute i närmare ett år. Hon berättar att de fått klagomål från vänner som inte själva seglar över bloggens många redogörelser för de återkommande tekniska problemen ombord – ett vanligt inslag i långfärdsseglingsskildringar. «Man kan inte fylla bloggen med bara saker som händer för då får man såna kommentarer [gnällig röst] 'gud, ni jobbar jämt, allt går bara sönder och...' Men det är ju det hela livet är uppfyllt av! Det är att se till att hålla båten i skick och hålla båten i drift och det är inte negativt. Men majoriteten av de som är i land, de upplever det som

Reparationer är ett ofrånkomligt inslag i långfärds-seglares tillvaro. Det är dock inte ett ämne som alla uppskattar att läsa om. Fotografi från Sailing Olivia.

'gud så jobbigt!' Så därför tror jag att man tonar ner det lite,» förklarar hon.

Men vad händer med berättelsens underhållningsvärde om skribenterna *helt* tonar ned eller undviker att berätta om seglatsernas problem? Alexander menar att det trots allt var roligare att skriva just om att motorn gått sönder än att bara skriva att: «vi har det så jävla bra och det är palmer överallt' och alla de här klyschorna. Det blir klyschigt nog ändå. 'Turkosblått hav.' Jag hatar den klyschan.» De bästa minnena, säger han, är *känslan* av att leva i det turkosblå och «den känslan är ändå svår att beskriva, så det kokas ner till en mening. 'Nu är det turkosblått hav, fan vad vi har det gött.' Helt ointressant att läsa.»

Svårigheterna med att skriva för en blandad publik upplevs således som problematiska, särskilt som seglarna är så påfallande måna om att åstadkomma reseberättelser som uppskattas av läsarna. Att framföra en berättelse innebär ett ansvarstagande inför

publiken (Briggs 1988:7; Hymes 1975) och under intervjuerna återkommer seglarna ständigt till sin ambition att axla detta narrativa ansvar genom att inte skriva *tråkigt*. Det är uppenbart att de funderat mycket kring sitt skrivande; kring vad de vill med sina berättelser liksom vad de ska skriva om. Eftersom de själva är erfarna läsare av seglingsberättelser, publicerade både i bokform och på Internet, vet de vad de uppskattar men också vad *inte* tycker om och vilken sorts texter de *inte* vill åstadkomma själva. Stefan förklarar att även han som älskar segling blir uttråkad av torra redogörelser som räknar upp varje förflyttning och utförd syssla, men som saknar personliga intryck eller gestaltningar av känslor. «Ja så åkte vi dit och så körde vi dit och sen så träffade vi dem och det var jätteskojigt,» säger han för att illustrera hur det kan låta, och tar till ett återkommande grepp då de intervjuade seglarna ger exempel på tråkiga seglingskildringar. Men,

Humoristiska kåserier lyfts fram som en strategi för att levandegöra långfärdsseglartillvaron och roa läsarna. Under Atlantöverfarten får Louise, Petter och deras gast Henrik en oväntad haj på kroken. Fiskefångsten skildras av Henrik i ett långt, humoristiskt inlägg där avbrutna lunchbestyr varvas med skildringar av besättningens förvirring inför vad de ska göra med hajen som släpas efter båten. Inlägget avslutas med det råd de fått av en bekant i land: «Stryp den långsamt. Micra i 30 minuter och servera med vaniljsås.» Fotografi från Sailing Olivia. Foto: Henrik Grynne.

konstaterar de, det är en sådan kronologisk redogörelse som är lättast att skriva eftersom det är svårt att förmedla upplevelser och intryck på ett livfullt sätt.

För att undvika att tråka ut läsarna lyfts ett antal strategier fram. Stort fokus på små detaljer och villkoren för livet ombord beskrivs som avgörande, liksom skildringar av känslor, dofter eller andra sinnesförmåelser, personliga reflektioner och återgiven dialog. Många lyfter fram den vid denna tid mest populära svenska långfärdsseglingsbloggaren som en inspirationskälla, och berömmar dess skribents förmåga att kåsera humoristiskt eller dramatiskt kring en händelse eller aspekt av seglarlivet.⁹

Louise och Petter menar att de med tiden lärde sig att fokusera på detaljer. Under sin atlantöverfart skrev de bland annat om en skadad manet som de hittade på däck (som senare visade sig vara en dödligt giftig portugisisk örlogsman) och om en krukväxt som trampades sönder ombord. Flera år senare, berättar Louise, får de fortfarande frågor från personer som de möter om hur det gick för plantan och maneten.

Performativa tystnader

För vissa närstående tycks det dock vara irrelevant hur eller vad seglarna skriver. Istället är det viktigaste *att* de skriver, då varje

9. Seglaren och skribenten Linda Hammarberg seglade jorden runt med sin make Ludvig och två barn i förskoleåldern 2010-2014 och skrev om resan på bloggen *Mary af Rövarhamn – Öden och äventyr i Hoppetossas kölvatten*. Bloggen utsågs två år i rad till vinnare av Travel Blog Awards och familjen medverkade också i Sveriges Televisions program *Familjer på äventyr*.

uppdatering är ett livstecken. «Det var ju väldigt trevligt att följa er på bloggen hela tiden», säger en far som närvarar under intervjun med hans hemkomna dotter och svärson och fortsätter: «Det kändes ju väldigt tryggt hemifrån. Att man hade lite information om var ni höll till och om ni hade några problem och så. Så länge man fick de där bloggarna hela tiden så kändes det bra. Kunde följa er varje dag där [under atlantöverfarten]. [...] Det var jättebra. Det räckte ju med några korta rader bara.»

En följd av att samtidiga och pågående reseberättelser skrivs och läses under pågående resor är att läsarna, som fadern är inne på, måste vänta på nya uppdateringar. Långfärdssegling kan var farligt och det finns inga garantier för att dessa resor eller berättelserna om dem kommer att sluta väl. Därför kan även berättelser om resor som i efterhand framstår som relativt odramatiska ha uppfattats som mycket påfrestande för anhöriga att ta del av under tiden som resorna pågick.

Anhörigas oro kan nämligen vara synnerligen pågående. Under fältarbetet var jag gäst på ett bröllop där brudgummens mor i sitt tal tackade sin svärdotter för att hon kommit emellan sonen och hans planer på en jordenruntsegling. Han hade en gång tidigare seglat till Karibien, och modern berättade om hur hon på nätterna legat sömlös med ont i magen av oro. Oron återvände när han än en gång meddelade att han skulle ge sig ut på haven – men så träffade han kvinnan som kom att bli hans hustru, och valde till sin mors stora glädje att stanna kvar på land. När jag senare på kvällen presenterade mig och mitt forskningsämne för henne förklarade hon att sonen saknat satellittelefon ombord och därför inte kunde kontakta henne under atlantöverfarten, samt att hon helt sonika försökt acceptera tanken på att han inte skulle återvända till henne vid liv. Hon tycktes flera år senare

fortfarande plågas av minnet och avbröt vårt samtal med ett «Nej! Usch!», varpå hon ursäktade sig och återvände till sina gäster.

Vetskapen om de anhörigas oro får som följd att seglarna ofta prioriterat berättelser om harmlösa händelser framför skildringar av incidenter eller riskfyllda situationer. Det märks så klart inte i berättelserna vad som saknas, men under intervjuerna diskuterar vi vad de valt att utelämna, och varför. Att veta vad som inte kan sägas i ett specifikt sammanhang är både en narrativ och social kompetens (Drakos 2013:188; Nylund Skog 2002; 2011:39; Shuman 1986:188). Berättande kan därmed användas för att dölja eller förvränga vad som har skett (Bauman 1986:5–6; Shuman 1986:124) och tystnad kan vara en medveten strategi – som Susanne Nylund Skog med Della Pollacks ord beskriver som en *tystnadens performans* (2002:58).

På grund av de anhörigas oro och publikens heterogenitet är det gott om performativa tystnader i långfärdsseglarnas samtidiga reseberättelser. En seglare förklarar att om hon hade vetat att endast familjemedlemmar läste så hade hon skrivit mer öppet om det hon upplevde som jobbigt. Hade hon å andra sidan vetat att familjen *inte* läste så skulle hon inte ha utelämnat uppgifter om hårt väder och sin egen oro. Nu krävdes *averaging* – ett generaliserande av framförandet för att det skulle passa så många som möjligt (Briggs 1988:87, 129–130). En besättning valde för anhörigas skull medvetet att fokusera på det positiva och tonade ned det negativa: om de var oroliga skrev de att de var *lite* oroliga; var det tråkigt beskrevs det som *lite* tråkigt. Till och med *andra* besättningsars motgångar kan behöva nedtonas, förklarar Lillemor i sin tur: «Min mamma, 85 år, går in och läser – då kan man inte skriva hur som helst att någon brutit benet för då blir hon jätteorolig.»

Ett undantag från den här sortens

performativa tystnader utgörs av en av de studerade seglingsberättelserna, publicerad på en hemsida med det talande namnet *Escape to Danger*.¹⁰ Johan, som skrev resebrev om sin och vännen Kristians seglats till Antarktis, drar sig inte för att fokusera på farliga situationer. Hans texter är fulla av ständigt nya väntande hot och av hyperboliska skildringar av faktiska incidenter. Det blir tydligt i hemsidans gästbok att detta har en effekt på läsarna. När besättningen ankom antarktiska Sydgeorgien kunde de efter flera veckor av tystnad åter uppdatera hemsidan. En nära anhörig skriver då i gästboken att hon fått «skrämselhicka» av att läsa om de senaste etapperna och både närstående och obekanta uttrycker glädje över att äntligen få höra av besättningen:

Vad skönt att höra från er igen, även om jag inte känner er personligen så blir man lite orolig när ni inte skriver på några dagar, speciellt när era sista ord innan detta är isberg och trötthet (undrar hur era familjer klarar detta 😊.)

Ni är riktiga äventyrare, hoppas på många resebrev snart, underbar läsning! Tack!

Det tycks alltså inte bara vara skribenterna själva som har läsarnas känslor i åtanke. Vanligt förekommande i oroliga kommentarer är just frågan om hur anhöriga kan tänkas känna sig när de läser Johans brev. Det innebär att läsare föreställer sig andra läsares mottagande av de samtida berättelserna. Eftersom de som utomstående

I reseberättelsen publicerad på Escape to Danger finns ständigt nya faror vid horisonten. Under de månader som besättningen seglar mellan antarktiska öar tar sig faror ofta formen av isberg som vid en eventuell kollision skulle kunna orsaka stora skador på båtens plastsprov. Foto: Kristian Persson.

10. Hemsidan är numera nedlagd. Johan är i skrivande stund ute på en världsomsegling som inleddes i januari 2016. Våren 2019 befinner sig besättningen i Seattle i USA efter att ha seglat över Atlanten och genom Panamakanalen till Alaska och British Columbia. Besättningen har en hemsida, en youtubekanal med 75 000 prenumeranter och ett Instagramkonto med 26 000 följare.

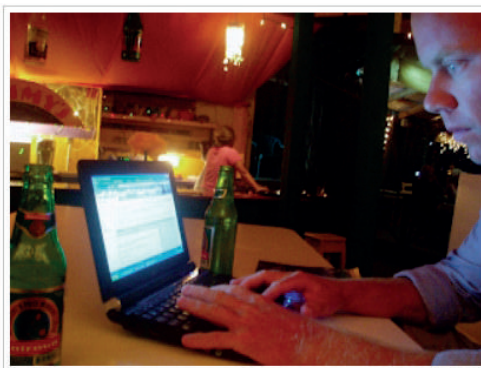
uppfattar breven som spännande och skrämmande utgår de från att dessa intryck förstärks hos seglarnas familjemedlemmar.

Andra besättningar väljer att helt utelämnat potentiellt goda historier, eller att spara dem till tillfällena då de kan berättas utan att uppröra eller oroa. Det innebär att vissa *berättansvärda* erfarenheter inte framstår som *berättansbara* (Shuman 1986:54) på de offentliga sociala medierna under resans gång. Daniel berättar att han medvetet hållit äventyr borta från bloggen för att inte oro sina föräldrar, och att han och vännen Oscar anpassat sitt skrivande: «Oscar skrev ett inlägg när vi seglade i Engelska kanalen. Jag kommer inte ihåg vad det handlade om, det var inte särskilt dramatiskt. Pappa ringde och var orolig. Så, ingenting sådant,» säger han och brister ut i skratt. «Ingenting som kan göra någon orolig. Det får man spara tills man kommer hem. He he he.» Vännerna fortsätter

I Karibien upplevs uppdaterandet av bloggen som mer omständligt än i andra områden längs rutten och som en distraktion från övärldens vita stränder och turkosa vatten. Skärmdump från Nada Land.

På väg upp på Mayreu med sopor och dator

tillsammans att resonera kring vad de inte skrivit om: att det blåste storm och att de såg en val på bara hundra meters avstånd, vid samma tid som en annan segelbåt krockade med just en val.

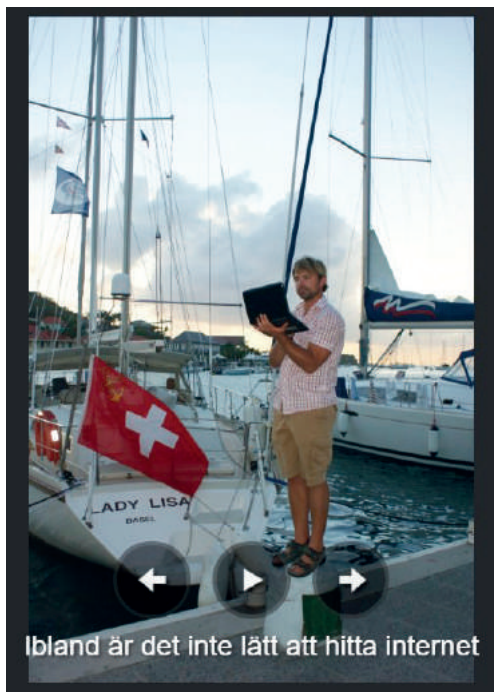
Andra performativa tystnader omfattar aspekter av resorna vilka anses privata, eller som bedöms kunna skada besättningsmedlemmars sociala anseende – nu eller i framtiden. Alexander upplevde sig starkt begränsad i sitt efterlängtade skrivande på grund av ansvaret för hur de andra besättningsmedlemmarna framställdes. I Karibien förekom mycket fester och droger, vilket han inte kunde visa upp varken i text eller på bild. «Det är bara en massa ölburkar överallt,» förklarar han. «Vi försökte att hålla en balans, och ändå fick vi kommentarer från framförallt släktingar som undrade 'är festa det enda ni gör?' Så det undanhöll vi medvetet från bloggen. För mycket privat och för mycket fest eller dekadens.» I det avseendet, menar Alexander, hade det varit lättare om han endast skrivit om sig själv. Nu läste även vännernas föräldrar, och då fick det inte framgå att de rökte cigaretter eller hade flera kärleksrelationer under resan. Fotografier granskades därför noga innan publicering, för att avgöra vem som där sågs göra vad tillsammans med vem. Alexander visste dessutom att material som ligger kvar på Internet kan komma fram senare, om potentiella arbetsgivare söker på hans namn, vilket ytterligare påverkade urvalet. Som en följd kunde Alexander inte heller skriva de reportageliknande texter som han hade önskat, om varför svenskar som vanligen inte använder droger i så stor utsträckning gör det i Karibien. Dessutom, menar han, medförde droginköpen några av de mest givande kontakterna med lokalbefolkningen, liksom insyn i deras liv. «Det är ett fantastiskt sätt att lära känna folk på! Få komma in i kulturer. [...] Men... det kan man inte nämna över huvud taget.»

Nästan som ett jobb

Samtidigt och pågående berättande på Internet gör berättandet till en över tid pågående process, och i seglarnas och andra resenärers fall även i rum (jfr. Georgakopoulou 2004, 2006). Särskilt i Karibien, menar många av de som jag pratar med, finns olika hinder för skrivandet. Detta beskrivs som ett problem då de, måna om sina läsares intressen och känslor, har för avsikt att hålla bloggarna kontinuerligt uppdaterade. Uteblivna uppdateringar kan också följas av protester från följare (Jansson 2017:185, 221–224). Men att upprätthålla skrivandet kan vara svårt, eftersom seglarna periodvis saknar internettillgång, eller är upptagna med mer lockande sysselsättningar än bloggande. «Vi hade ju ingen el, i stort sett jämt,» säger Alexander: «Då kan man skriva för hand och sen skriva in det på en dator. Men det är svårt att hitta Internet och när man kommer till ett ställe där det finns Internet och el och lägga en halv dag på det, det är inte så kul. Försöka få in bilder och så där. Så det skriver ju alla, att det är så meckigt. Men det är verkligheten.»

Seglarna beskriver hur de ligger svajankrade¹¹ i karibiska vikar och måste packa ned sina datorer, åka in till stranden med jollar och leta upp ett café eller en bar med WiFi. Riskerna finns att datorn stjäls eller skadas och det är tungt att bära på den hela dagen.¹² Det var ju inte heller direkt för att få leta efter internetuppkoppling som de gav sig ut på sin seglats, understryker Andreas. Han illustrerar den stress som bloggandet medförde, andas in häftigt och tar sats innan han med jäktat tonfall imiterar sig själv: «Ja, nu har vi lagt till här så och upp med datorn

och så in, hitta det där rackarns internetkaffet eller uppkopplingen.» Och sen så (trummar med fingrarna mot bordet som på ett tangentbord) skulle man ju blogga. Det blir ju som en liten press att det skulle hållas uppdaterat.» Andreas hustru och besättningskamrat Stina fortsätter: «Och ibland kände man liksom att 'gud, nu har vi inte bloggat på en vecka, nu måste vi blogga.» Det blev som ett jobb, menar Andreas, som mest gjordes för andras skull. Och, lägger Stina till, man ska inte glömma att seglare redan har fullt upp med att ta hand om sina båtar och resans alla måsten. Att då fotografera, välja ut bilder, förminska dem och sedan publicera dem via en uppkoppling som «alltid strulade» tog tid och energi. När

Sökandet efter internetuppkoppling och arbetet med att uppdatera blir ett eget meta-tema i de samtidiga reseberättelserna. Skärmdump från Sailing Olivia.

11. Vid svajankring förtöjs båten i exempelvis en vik, med ankare vid botten eller vid en boj.

12. Vid tiden för materialets tillkomst var smarta telefoner ovanliga. Många av de praktiska problemen som informanterna tar upp – som brist på uppkoppling eller svårigheter med att överföra fotografier – hade bara några år senare lösts. Med en smart telefon går det nu att fotografera, skriva och uppdatera med en och samma enhet. Satellittelefonjänster anpassas till mobiltelefoner och så kallade «hotspots» gör trådlös uppkoppling tillgänglig på fler platser.

de väl hade tillgång till Internet skulle de dessutom passa på att utföra vardagsärenden som att betala räkningar, söka information för den fortsatta resan och höra av sig via e-post, Facebook eller Skype till vänner och familj för privata samtal med dem.

Vad seglarna beskriver kan kallas för en *narrativ medvetenhet* – en intention att snart omvandla det erfarna till representationer i text och bild för en publik. Det innebär att seglarna, sannolikt i likhet med många av oss andra som är aktiva i sociala medier, redan under tiden då de besöker platser eller upplever händelser utvärderar huruvida dessa är berättansvärda eller inte, och förbereder sig på att gestalta det de är med om inför andra. Denna narrativa medvetenhet kan gå ut över upplevelsen av resan och över resenärernas känsla av frihet (jfr. Azariah 2012:91; Löfgren 1999:74). Louise är den av de seglare som jag talat med som starkast uttrycker missnöje med kommunikations-

teknikens ständiga närvaro. Inte ens mitt ute på Atlanten var de isolerade från omvärlden. Hon önskade att de fått leva i sin egen bubbla under denna mycket speciella etapp. Även hennes make Petter påverkades av tanken på att ständigt omsätta det de upplevde i ord och bild. «Man vill inte tänka 'jamen varifrån ska jag ta en bild för att det ska bli fint nu?' Man vill ju inte göra sakerna för de därhemma utan man vill ju göra det för att uppleva det själv och om man inte passar sig kan det bli konflikt där,» säger han.

Avslutning

Genom intervjuerna framträder skrivandet som en process där seglarna på olika sätt hanterar sitt performativa ansvar genom att ta läsargruppernas olika önskemål i beaktande, ta efter goda förebilder och hitta fram till ett sätt att skriva som får positiva reaktioner från läsarna. Men detta är inte enkelt. Meyrowitz underströk alltså redan på 1980-talet att förändringar i kommunikationsteknologi leder till förändrade publiksammanställningar, vilket i sin tur ställer krav på förändrade sociala beteenden och, som har framgått här, i förlängningen till en förändrad performativ kompetens. Långfärdsseglarna ställer sig genom sitt reseberättande på en digital scen inför en publik bestående av mormödrar, föräldrar, jämnåriga vänner, dedikerade seglare och potentiella framtida arbetsgivare; läsare som de har olika relationer till och som efterfrågar berättelser och information om vitt skilda aspekter av den mångfacetterade långfärdsseglartillvaron. Därtill är seglarna, som framgått ovan, måna om att så gott det går se till dessa olika läsaes önskemål och de tar stor hänsyn till dessas känslor av oro eller ogillande.

Seglarnas skrivande kan således liknas vid en både social och narrativ balansgång, med konstanta överväganden och kompromisser. De vill åstadkomma spännande

Atlantöverfarten brukade innebära veckor av total isolering. Nu möjliggör satellittelefoner kontakt med omvärlden och fortsatt uppdatering även mitt ute på Atlanten. Fotografi från Sailing Olivia.

berättelser som inte tråkar ut och för att lyckas med det är narrativa komplikationer nödvändiga. Men det är just komplikationer som behöver tystas ned om de anhöriga ska få sova på nätterna. Dramatiska händelser gestaltas på ett sätt som inte ska oroa och spännande eller alltför uppseendeväckande berättelser får offras till förmån för redogörelser för det som framstår som lämpligt att berätta om. Seglarna vill därtill skriva en sorts reseguider och förse andra seglare med matnyttig information. Men redogörelser för segelsättning och motorproblem är också det som icke-seglande läsare finner mest uttråkande.

Tanken på läsarna verkar dock inte bara påverka skrivandet av berättelserna utan också läsarnas egna mottagande av dem. För den seglingsokunnige gör seglingstermer och detaljerade beskrivningar av segelsättningar och motorreparationer det tydligt att texterna delvis riktar sig till någon med helt andra kunskaper och intressen. För en stund finner sig dessa läsare utestängda från textens och seglingens gemenskap: redogörelsen blir svårbegriplig och upplevs som tråkig. I och med detta går också väsentliga poänger i berättelsen de icke-seglande läsarna förbi, då seglingens förutsättningar och vedermödor enligt seglarna präglar en så stor del av deras tillvaro.

Det är också uppenbart från läsarkommentarerna att det här finns läsare som har nära relationer till skribenterna, som känner dem på ett sätt som andra aldrig kommer att göra – hur länge och engagerat de än följer seglarna via deras sociala medier. För den empatiska läsare som citerades ovan tycks medvetenheten om de farosökande antarktisseglarnas föräldrar och föreställningarna om deras oro förstärka läsoplevelsen – någonstans finns en annan läsare, vid sin dator, som på grund av sina relationer till besättningen känner ännu starkare det denna läsare upplever i mötet med texten.

Här behövs fortsatt forskning om hur olika publikgruppers medvetenhet om och föreställningar om varandra påverkar såväl läsning som interaktion i sociala medier.

Tolkningen av det här aktuella materialet hade inte varit detsamma om jag endast studerat seglarnas reseberättelser. Under intervjuerna med seglarna var det möjligt att ställa frågor om det som inte syns online; vad de valt att inte skriva om och varför de har gjort dessa val. Ur samtalen med de skrivande seglarna träder två aspekter av vad jag alltså har valt att kalla för en narrativ medvetenhet hos de intervjuade seglarna. För det första är de under sina resor ständigt medvetna om att de i en snar framtid ska gestalta sina aktuella upplevelser via text och bild i sociala medier. Det pågående, samtidiga berättandet är för seglarna ett över lång tid pågående projekt och en integrerad del av just den tillvaro som de skildrar (jfr. Shuman 1986; Georgakopoulou 2004; 2006). Även sökandet efter uppkoppling, överföring av bilder från kamera till dator och det faktiska skrivandet blir en del av vardagen under resorna. För det andra visar sig seglarna vara väl medvetna om skrivandet i sig; inte bara *att* de ska skriva utan också *hur* de ska skriva. I seglarnas fall förstärks detta av att de är flera personer som skriver och besättningarna har behövt finna gemensamma strategier och överenskommelser för vad de ska skriva om, och på vilket sätt. Skrivandet åtföljs av konstanta förhandlingar och övervägningar där skribenterna försöker ta efter goda förebilder och samtidigt undvika att skriva på ett sätt som de inte själva uppskattar, och – som framgått av diskussionen ovan – utesluta sådant som kan få oönskade sociala konsekvenser.

Långfärdsseglare och deras läsare är självklart inte ensamma om denna narrativa medvetenhet, eller om att möta liknande praktiska, sociala och narrativa dilemman

som seglarna beskriver. Sociala medier och därmed också samtidigt och över tid pågående berättande inför stora publikgrupper är nu, än mer än när det här aktuella materialet samlades in, en integrerad aspekt av mångas vardag. Därtill kommer den fortsatta kommunikationsteknologiska utvecklingen att även framöver ställa nya formativa krav på oss. Som jag har visat i denna artikel kan vi genom att kombinera kvalitativt fältarbete online med intervjuer nå fördjupad förståelse för hur människor hanterar och resonerar kring alla de narrativa och sociala övervägningar som detta innebär.

Litteratur

- Azariah, Deepti Ruth 2012. *Mapping the Travel Blog: A Study of the Online Travel Narrative*. Department of Communication and Cultural Studies, Curtin University.
- Blank, Trevor J. (red.) 2009. *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan, Utah State University Press.
- Blank, Trevor J. (red.) 2012. *Folk Culture in a Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction*. Logan, Utah State University Press.
- Blanton, Casey 2002. *Travel Writing: The Self and the World*. London, Routledge.
- Bauman, Richard 1986. *Story, Performance, and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Borm, Jan 2004. Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology. I Hooper, Glenn och Tim Youngs (red.). *Perspectives on Travel Writing*. Aldershot, Ashgate, s. 13–26.
- Briggs, Charles L. 1988. *Competence in Performance: The Creativity of Tradition in Mexicano Verbal Art*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Bronner, Simon J. 2009. Digitizing and Virtualizing Folklore. I Blank, Trevor J. (red.). *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan, Utah State University Press, s. 21–66.
- Buccitelli, Anthony Bak 2012. Performance 2.0: Observations Towards a Theory of the Digital Performance of Folklore. I Blank, Trevor J. (red.). *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction*. Logan, Utah State University Press, s. 60–84.
- Drakos, Georg 2013. Berättande och äldreomsorg – kroppen som hinder och resurs för berättande. I Ronström, Owe, Georg Drakos & Jonas Engman (red.). *Folkloristikens aktuella utmaningar: Vänbok till Ulf Palménfelt*. Visby, Gotland University Press, s. 176–201.
- Foulke, Robert 2002. *The Sea Voyage Narrative*. London, Routledge.
- Georgakopoulou, Alexandra 2004. To Tell or Not to Tell? Email Stories Between On- and Off-line Interactions. *Language@Internet* 1, <http://www.languageatinternet.org/articles/2004/36> [hämtat 07.12.18].
- Georgakopoulou, Alexandra 2006. The Other Side of the Story. Towards a Narrative Analysis of Narratives-in-Interaction. *Discourse Studies*, vol. 8, nr. 2, s. 235–257.
- Gregory, Derek 1999. Scripting Egypt. Orientalism and the Cultures of Travel. I Duncan, James & Derek Gregory (red.). *Writes of Passage: Reading Travel Writing*. London, Routledge, s. 114–150.
- Heimo, Anne & Kaarina Koski 2014. Internet Memes as Statements and Entertainment. *Folklore Fellows' Network*, nr. 44, s. 4–12.
- Hydén, Lars-Christer & Jens Brockmeier (red.) 2008. *Health, Illness and Culture. Broken Narratives*. New York, Routledge.

- Hymes, Dell 1975. Breakthrough into Performance. I Ben-Amos, Dan & Kenneth S. Goldstein (red.). *Folklore: Performance and Communication*. Berlin, De Gruyter, s. 11-74.
- Hyvärinen, Matti, Hydén, Lars-Christer, Saarenheimo, Marja & Tamboukou, Maria (red.) 2010. *Beyond Narrative Coherence*. Amsterdam, John Benjamins.
- Jansson, Hanna 2006. The Phantom of the Matrix. Populärkulturella skämt och intertextuell kompetens på Internet. *Kulturella Perspektiv*, vol. 15, nr. 3, s. 28–37.
- Jansson, Hanna 2010. 'Du vet att du vill klappa!': Stickbloggar, garnkärlek och taktila texter. *Kulturella perspektiv*, vol. 19, nr. 4, s. 15–25.
- Jansson, Hanna 2017. *Drömmen om äventyret: Långfärdsseglares reseberättelser på internet*. Stockholm, Stockholms universitet.
- Jennings, Gayle Ruth 1999. *Voyages from the Centre to the Margins: An ethnography of long term ocean cruisers*. Opublicerad avhandling, Murdoch University.
- Kleinert, Martina 2009. Solitude at Sea or Social Sailing?: The Constitution and Perception of the Cruising Community. I Vannini, Phillip (red.). *Cultures of Alternative Mobilities. Routes less travelled*. Farnham, Ashgate, s. 159–175.
- Meyrowitz, Joshua 1985. *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. New York, Oxford University Press.
- Labov, William 1972. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Lagerkvist, Amanda 2005. *Amerikafantasier: Kön, medier och visualitet i svenska rese-kildringar från USA 1945–63*. Stockholm, Stockholms Universitet.
- Lejeune, Philippe 2009. *On Diary*. Honolulu, University of Hawaii Press.
- Lundquist, Elin 2018. *Flyktiga möten: Fägelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Stockholm, Stockholms universitet.
- Löfgren, Orvar 1999. *On Holiday: A History of Vacationing*. Berkeley, University of California Press.
- Nylund Skog, Susanne 2002. *Ambivalenta upplevelser och mångtydiga berättelser: En etnologisk studie av barnafödande*. Stockholm, Stockholms Universitet.
- Nylund Skog, Susanne 2011. I det ideala födandets gränsland: Normalisering av förlösningsberättelser i Sverige på 1990-talet. *Tidskrift för kulturforskning*, vol. 10, nr. 4, s. 36–51.
- Palmenfelt, Ulf. 2017. Folkloristisk narrativanalys. I Gunnarsson Payne, Jenny & Magnus Öhlander (red.). *Tillämpad kulturteori*. Lund, Studentlitteratur, s. 203–230.
- Shuman, Amy 1986. *Storytelling Rights: The Uses of Oral and Written Texts by Urban Adolescents*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- White, Naomi Rosh & Peter B. White 2007. Home and Away. Tourists in a Connected World. *Annals of Tourism Research*, vol. 34, nr. 1, s. 88–104.
- Young, Katharine Galloway 1987. *Taleworlds and Storyrealms: The Phenomenology of Narrative*. Dordrecht, Martinus Nijhoff.
- Zilcosky, John 2008. Writing Travel. Zilcosky, John (red.). *Writing Travel. The Poetics and Politics of the Modern Journey*. Toronto, University of Toronto Press, s. 3–21.

Internetkällor

Escape to Danger. <http://www.escapeto->

- danger.se/index.html [ej längre i bruk. Hämtad 2014-12-11].
- Mary af Rövarhamn. Öden och äventyr i Hoppetossas kölvatten.* www.symary.com [Hämtad 2019-04-04].
- Nada Land. Långfärdssegling – ett år från Norrköping till Karibien och tillbaka.* www.nadaland2010.blogspot.com/ [Hämtad 2019-04-04].
- RAN Sailing. Facebooksida.* https://www.facebook.com/ransailing [Hämtad 2019-04-04].
- RAN Sailing. Instagramkonto.* https://www.instagram.com/ransailing/ [Hämtad 2019-04-04].
- RAN Sailing. Youtubekanal.* https://www.youtube.com/channel/UCLYd5EnTTwUKhouIkHoqzMw [Hämtad 2019-04-04].
- Sailing Oliva. Drömmen om äventyret.* https://sailingolivia.wordpress.com/ [Hämtad 2019-03-20].
- SY-Bella.* http://www.sy-bella.blogspot.com/ [Hämtad 2019-04-04].

Døden flytter hjemmefra

Barn i og utenfor begravelser på 1900-tallet

Audun Kjus

Norsk etnologisk gransking, Norsk Folkemuseum

E-post: audun.kjus@norskfolkemuseum.no

Abstract

In the history of burial customs, several radical changes occurred during the 20th century. The article examines such changes in the Norwegian context with the participation of children as vantage point. At the start of the century, children participated in local funerals on similar terms as other members of the local communities. From the early 1940s the idea that children should not participate in funerals was circulated and it was gradually accepted with only few exceptions. From the 1970s a counter movement rose among some nurses and priests, claiming that children should be told the truth also about sickness and death. In the 1980s a similar stance was taken in the growing profession of child psychologists, and around 1990 the tide was clearly turning. Today there is a general professional agreement between undertakers, nurses, priest and psychologists that children generally do not suffer damage by participating in funerals. To the contrary, there is a chance that they suffer damage if they are not allowed to participate.

The article unveils and discusses this history applying perspectives from ritual theory and using qualitative questionnaire answers collected in 1957, 1963 and 2012 and face-to-face interviews done in 2018 as main sources. These materials are kept by the cultural archives institution Norwegian Ethnological Research. Theoretically, the main interest of the article is to discuss the relation between change in ritual practices and social change. The claim is made that changes in ritual practices not only follows from, but also leads to other changes in culture and society.

Keywords:

- *burial customs*
- *children*
- *childhood*
- *modernisation*
- *folk-psychology*

Ved det kulturhistoriske arkivet Norsk etnologisk gransking (NEG) følger vi med på hvordan skikk og bruk utvikler seg i Norge.¹ I 2012 gjennomførte vi en minneinnsamling om temaet død og begravelse. Hensikten var å følge opp eldre innsamlinger, fra 1950–1960-tallet, for å skape en sammenhengende dokumentasjon av begravelses-

skikkenes historie i Norge gjennom hele 1900-tallet. Vi spurte om ulike sider ved det å delta i eller arrangere begravelser. Blant de 231 svarene som kom inn, stakk historiene om barna som ikke fikk være med seg tydelig fram. I en periode på midten av 1900-

1. For informasjon om NEG's innsamlingsmetoder se f.eks. Kjus 2013; Grønstad 2013; Kjus og Grønstad 2014 og Kjus 2018.

tallet var det åpenbart mange som mente barn ikke burde være med i begravelser. Temaet for denne artikkelen meldte seg: Hvordan og hvorfor begynte folk å holde barna borte – og hvordan og hvorfor sluttet de med det igjen?

Da jeg begynte å undersøke spørsmålene nærmere, viste det seg at de var tynt belagt i forskningslitteraturen. Fra norsk eller nordisk sammenheng har jeg ikke funnet et eneste ordentlig bidrag. Med dette som bakgrunn bestemte jeg meg for å se hvor langt jeg kunne komme i å beskrive og forstå den norske utgaven av denne historien med utgangspunkt i NEG's spørrelistesvar. For å få et bedre innblikk i den nyeste delen av historien, der begravelsene igjen ble åpnet for de yngre barna, har jeg også gjort en håndfull intervjuer med fagfolk som jobber tett på begravelsene.

I tillegg til å undersøke ganske konkrete endringer i hvordan begravelser er blitt organisert og gjennomført, har artikkelen en kulturteoretisk ambisjon. Jeg ville prøve ut det å skrive ritualhistorie som analytisk innfallsvinkel. En av ritualenes funksjoner er å tilskrive mennesker sosial status, med tilhørende plikter og rettigheter. Når de rituelle systemene endrer seg, kan det være som følge av at det allerede har skjedd andre betydningsfulle endringer i kultur og samfunn. Men motsatt kan det å endre betydningsfulle ritualer også være et virkemiddel til å forandre hvordan folk ser for seg samfunnet – og rettighetene og pliktene til det enkelte samfunnsmedlemmet. Å følge ritualer over tid bør derfor kunne brukes som en inngang til å studere og diskutere hvordan kultur og samfunn endres.

Artikkelen har altså to agendaer og den har også to deler, selv om det ikke helt går å skille dem fra hverandre. Den første delen

beveger seg gjennom historien i store steg, fra situasjonen i 2012 da barna tydelig var gjenintegrert i begravelsene, via situasjonen omkring år 1900 da tanken om å holde barna borte enda ikke var introdusert, frem til perioden på midten av 1900-tallet da mange mente det var riktig å holde barna utenfor. I den siste delen av artikkelen presenteres og diskuteres noen forskjellige forslag til forklaringer for disse oppfatningene.

Barna i dag

For noen få år siden døde min venninnes mann etter langvarig sykdom. Det var så fantastisk det hun fortalte om da små og store var på syning, atten–nitten stykker, og den måten de ble tatt imot på av byrået. Om tegninger og minneting barna la i kisten, spørsmål og samtale om døden, om bestefaren de fikk lov å si en siste hilsen til (Mandal 1940, NEG 240 40366).²

Det viktigste er å være der for barna og prate om det. La de legge ned blomster, tekninger, bamser etc. Barna vil komme styrket ut av det og vil kunne sette ord på følelser og tanker rundt dette (Oslo 1974, NEG 240 40275).

I dag ser de fleste ut til å mene at det er normalt for små barn å være med i begravelser. Når barn er blant de etterlatte er det også vanlig at de blir inkludert i praktiske gjøremål, som å dele ut programmet ved inngangen til kirken. Ofte legges det opp til at barn skal legge blomster – som regel avskårne roser – på kisten. Iblant bidrar barn også i seremonien, med kunstneriske innslag som sang eller høytlesning.

Da jeg spurte fagfolk (en sykepleier, en

2. Referansene til NEG's spørrelistesvar inneholder som regel fire opplysninger: bosted, fødselsår, prosjektkode og aksjesjonsnummer. Før slutten av 1980-tallet spurte imidlertid ikke NEG respondentene om fødselsår.

barnepsykolog, en sykehusprest og tre begravelseskonsulenter) om barna burde være med i begravelsen, så svarte de det samme og med nesten identisk ordlyd: Barna skal være med hvis du forbereder dem først, tar vare på dem underveis og gir dem rom for bearbeiding etterpå – og de selv ønsker det. Dette synspunktet, som fremføres unisont av fagfolkene, møter oss også i svarene til flere av NEG's meddelere, og jeg tror det uttrykker en utbredt og rådende holdning på dette området i dag.

Blant spørrelistesvarene finner vi likevel både forbehold og motstand mot denne rådende holdningen. Blant forbeholdene er det noen som går igjen: Barna trenger ikke delta før de er store nok til å forstå hva de er med på. De trenger ikke være med i begravelser til folk de ikke vet hvem er. Noen begravelser kan være for triste og opprørende for barn, for eksempel hvis det er yngre folk som har gått bort. Noen barn er ekstra følsomme og bør skjermes.

Fagfolkene argumenterte mot disse unntakene. Både sykehuspresten og begravelseskonsulentene forteller om foreldre som kommer til dem og ber om råd fordi de er usikre. De kommer til konsultasjonen med spørsmål om det kanskje er best å holde barna unna og forlater den med faglig funderte argumenter for at barna bør være med. Her er noen av dem: Selv om man kanskje ikke husker det, så kan det senere være godt å vite at man var med, sammen med resten av familien. Sårbare barn kan bli enda mer skremt av det de ikke får se. Følelssvingningene til foreldrene i tiden omkring en begravelse kan være lettere å forstå og godta hvis barnet får delta. Hvis dødsfallet er så trist og opprørende at foreldrene tviler på at de kan klare å ta ordentlig vare på barnet, så kan en annen trygg voksen ta seg av barnet gjennom begravelsen.

Mange av NEG's meddelere fremfører tilsvarende argumenter for å ta med barna.

Men selv om det finnes en dominerende holdning, så er meningene delte. I blant kan det komme til opprivende konfrontasjoner. Noen forteller at de er blitt kritisert når de har tatt med små barn i begravelser. Andre sier rett fram at små barn bør holdes hjemme. De som kategorisk mener barna ikke skal være med, oppgir i hovedsak to typer begrunnelser:

Barn under en viss alder kan ta skade av å være med. De kan påføres unødvendige

Barn i begravelse ved Lunde kirke i Telemark 2018.

Foto: Marie Fongaard Seim.

skremmende tanker. De fantaserer om det og får vonde drømmer om natta. Det kan bli litt for sterke minner. Det kan virke skremmende og uforståelig (NEG 240 40410; 40455; 40432; 40358).

Barna forstyrrer. De kan være med når de er så store at de har vett på å sitte stille. De under fem år lager bare bråk og tull og forsår ikke hvorfor de er der. Veldig små barn husker ingenting av det uansett, men litt større barn kan være med hvis de klarer å oppføre seg (ha respekt, ikke si at de kjeder seg) (NEG 240 40281; 40905; 40469; 40391; 40388).

De to grunnene til å holde barn borte, at barna kan bli skremt og at de forstyrrer, vender jeg tilbake til i den siste delen av artikkelen, i en drøfting av opphavet til slike oppfatninger.

Barna som var med

Det å holde barn borte fra begravelser var en trend som fikk fotfeste i Norge på første halvdel av 1900-tallet. For å forstå hva slags endring dette var, kan det være nyttig med et innblikk i hvordan barn deltok i begravelser på et tidligere tidspunkt.³ I 1963 gjennomførte NEG en minneinnsamling om barndom og oppvekst (NEG 93). Undersøkelsen griper tilbake til tiden omkring år 1900.⁴ NEGs meddelere ble blant annet spurt om de som barn ble tatt med i begravelser, og hvordan de i så fall likte det? De fleste forteller at barna likte godt å være med i begravelser, og de oppgir to grunner: lekingen og maten. Det med lekingen er kanskje litt uventet, men det var sjelden at så mange barn var samlet og hadde anledning til å utfolde seg. Tradisjonelt var maten identisk med det som ble servert i bryllup. Det skulle serveres i overflod, og av det beste folk hadde å by

på. Også det at man fikk bruke penklærne og at det var interessant å se den døde nevnes som grunner til at barn likte å gå i begravelser. Noen var mindre begeistret for det å skulle se den døde. Da går historien gjerne som følger: barna likte å gå i begravelser for maten og lekingen sin skyld, men det var skummelt å se på likene. Her er et vitnesbyrd som har med de fleste av attraksjonene:

Barna var med – også de minste. Og de gledet seg til det. Både for å få være med andre barn og for å få vise fram penklærne. God mat var det også. Bryllup eller gravøl, det var det samme. Det var så visst ikke kjedelig, for det var mange jevngamle, både kjente og ukjente. Og det var interessant å se enten det var brudepar eller en død i kista. For vi fikk vanligvis være med å se liket vi ungene også (Hemne, NEG 93 17627).

Likevel kan vi ikke uten videre si at barna alltid var med. Barna var med når de var blant de etterlatte og de var som regel med i det nære nabolaget. Men når vi kommer til begravelsene i bygda eller i den fjernere slekta, blir bildet mer komplisert. Generelt er det mange som husker det å få være med på begravelser i bygda som et knapphetsgode, som måtte gå på rundgang blant barna. De som ble sittende hjemme var misunnelige på de som fikk gå. Det kan ha vært lokale forskjeller, men jeg tror også det er en klasseforskjell som blir synlig her. En meddeler fra Sauda forteller at barna i huset og i den nærmeste slekta var med i begravelser, men ellers var det sjelden at barn var med (NEG 93 17676). Svaret er fra en som ikke legger skjul på at familien var fattig, og etter at faren døde ble livet et evig slit.

3. Mer om eldre norske begravelsesskikker i Hodne 1980 og Hovdhagen 1981.

4. I 1963 hadde ikke NEG begynt å be meddelerne oppgi fødselsår. Det var i hovedsak eldre folk som deltok.

Motsatt hører vi fra Vannylven (NEG 93 19940) at barna var med i begravelser og at de hadde fine dager med god mat og lek med andre barn – virkelige fridager. Flere andre trekk ved svaret viser at her befinner en seg i den solide bondestanden.

På denne tiden var det fortsatt slik at praktisk talt alle begravelser både begynte og sluttet i hjemmet. Den første delen av begravelsen var mest alvorstung. Her tok den døde avskjed både med hjemmet og med menneskene i livet sitt. Med enkelte variasjoner skjedde det i et fast mønster. Kisten sto på to krakker eller bukker i en stue eller i et ryddet og pyntet uthus. Lokket var av. På et bord ved hodeenden sto to tente stearinlys. Den døde lå vasket, stelt og kledd. Alle skulle se den døde. Noen steder skulle de også ta på den døde, på hånd eller kinn.

Den første begravelsen jeg kan huske var jeg bare fem år. Det var en liten baby på to til tre dager som døde. Jeg husker ikke seremonien på kirkegården, men jeg husker den lille kista som sto på et bord i stua – husker jeg skulle stryke den lille

på kinn (det var vanlig å gjøre det). Det var som å ta på dukka mi (som var av selluloid) (Lervik 1937, NEG 240 40457).

I tradisjonen etter Arnold van Gennep har ritualforskere trukket et skille mellom biologisk og sosial død. En kan være sosialt død før en blir biologisk død og en kan være biologisk død før en blir gjort sosialt død. Sekvensen der alle ser på den døde, før kistelokket blir lagt på og forsamlingen drikker avskjedsskål for den døde, var det viktigste leddet i en slik prosess – der den allerede biologisk døde personen nå også ble gjort sosialt død. Men salmene som ble sunget handlet om at avskjeden ikke var endelig, for alle skulle gjenforenes i det hinsidige.

Et ledd i det å ta farvel, var altså å se på den døde. Med største selvfølgelighet gjaldt dette også barna. Fra tidlig på 1900-tallet forteller en meddelelse om hvordan han ble løftet opp slik at han også skulle få se.

Da eg var liten døde mannen på nabo-garden. I likferda tok tenestejenta meg

Helga Raddums gravferd fra gården Ovren (østre) i Østre Toten 1921. Foto: Sigurd Bernhard Røisli, Mjøsmuseet cc-by-nc.

og lyfta meg opp så eg skulle få sjå den døde. Eg blei så redd at eg hugsa det lenge etter (Rauland, NEG 93 18015).

I fortsettelsen skriver meddeleren at han ikke tror moren ville latt tjenestejenta gjøre dette hvis moren hadde lagt merke til det. Slik understreker fortelleren at det tjenestejenta gjorde var galt. I etterkrigstiden kunne skikken med at alle, også barna, skulle se på den døde en siste gang, fremstå som morbid. Men i meddelernes barndom har dette vært normalt – noe folk gjorde fordi det skulle være sånn.

Et annet eksempel på hvordan de gamle begravelsesskikkene i ettertid ble opplevd som morbide, finner vi i *post-mortem*-foto-

grafiene. I Norge var dette portretter av den avdøde i sengen eller i kista.⁵ Slike fotografier fikserer det mest betydningsfulle øyeblikket i gravferden, der den døde tar farvel med samfunnet og samfunnet tar farvel med den døde. Den sosiale plikten til å stille opp i begravelser gjaldt ikke minst for dette øyeblikket, og det speiles i bruken av *post-mortem*-fotografier.⁶ Hvis du ikke hadde anledning til å være med i begravelsen, kunne et fotografi fylle noe av den same funksjonen. Gjennom bildet fikk man del i en felles avskjed. Så lenge begravelser fra hjemmet var normen, så var disse fotografiene vanlige og alle forsto hva de innebar. Da skikkene endret seg, tok det heller ikke lang tid før *post-mortem*-bildene ble opp-

*Andreas Kornelius Gjæver
Jonsens begravelse i
Lamarka på Sortland 1924.
Foto: Wilhelm Lind,
Museum Nord.*

5. I andre land kunne *post-mortem*-fotografiene også være gruppebilder av familien, der den døde var oppstilt mellom de levende.
6. Mer om funksjonene til *post mortem* fotografiene f.eks. hos Reiakvam 1997:280–282.

fattet som underlige og kanskje skremmende.⁷

Barna som ble skjernet

Da NEG spurte om død og begravelse i 2012 (NEG 240) fikk vi inn førtiåtte historier om barn som ble holdt borte fra begravelser. Når jeg har presentert temaet i ulike sammenhenger, har jeg fått høre flere slike historier. For folk som vokste opp i etterkrigstiden er dette en vanlig erfaring og fortelling. I noen tilfeller er det fortsatt en erfaring som venter på å bli fortalt.

Nedenfor gjengis fem av de førtiåtte historiene. Den eldste hendelsen er fra 1940 og fra 40-tallet er det registrert sju klare tilfeller. Den nyeste hendelsen er fra 1989. Dette gir ikke noen trygg tidfesting for praksisen. Det vil kunne dukke opp både tidligere og senere tilfeller. Imidlertid viser NEG-innsamlingen at praksisen kan følges gjennom et halvt århundre, fra begynnelsen av 1940-tallet til slutten av 1980-tallet. Byene er sterkt representert, spesielt i begynnelsen og i slutten av perioden.

Da jeg var fire år døde min mormor, som jeg hadde vært nært knyttet til. Da hun ble alvorlig syk og bragt til sykehuset, visste vi barn det knapt. Begravelsen foregikk uten at vi merket det [...] Da jeg ble større, spurte jeg moren min hvorfor jeg ikke husket noe om mormor etter at hun ble bragt til sykehuset. Svaret var at det ikke var noe for barn (Oslo 1936, NEG 240 40355).

Som åtte-åring ble jeg holdt utenfor da mormors søster ble gravlagt. Jeg husker fortsatt at jeg følte meg både sint og

holdt utenfor, og at jeg mente jeg var gammel nok. Da jeg i tillegg måtte ha barnevakt de få timene begravelsen og minnesamværet varte, syntes jeg det var både ydmykende og en nedvurdering av meg, selv om jeg ikke kunne sette ord på det da. Selv om jeg i voksen alder har fått forklart at det var omstendigheter ved dødsfallet som gjorde at de voksne hadde nok med seg selv, mener jeg fortsatt at jeg burde fått være med (Bergen 1980, NEG 240 40479).

På den annen side får vi også høre om dette fra landlige områder som Utsira i Rogaland, Gaular i Sogn og Fjordane og Rendalen i Hedmark.

Da min elskede mormor døde i 1956, var jeg ti år. Og jeg blei holdt totalt utafør. Jeg fikk beskjed om at jeg ikke måtte gråte, for da ville min mor bli så lei seg. På begravelsesdagen måtte jeg passe lillebroren min på fire år mens de voksne var borte. Jeg var faktisk innelåst med ham i leiligheten i timevis (Utsira 1946, NEG 240 40766).

Mange av historiene gjør opp regning med tidligere oppfatninger og praksiser. Meddeleren fra Utsira opplevde at moren stengte henne ute fra gravferden til mormoren. I fortsettelsen tar hun et tydelig oppgjør, som leder til endrede normer og endret praksis.

Min første begravelse var jeg i som tjue-åring (nabo). Derfor tok jeg mine egne barn med i begravelser. Tenkte at det var riktig. Og det har barna mine bekreftet seinere. Da mannen min sin far døde var

7. Imidlertid har den danske historikeren Jannie Uhre Ejstrud funnet at tradisjonen med dødsleiefotografier ikke tok slutt i tidlig etterkrigstid, slik flere har påstått. Det er snarere slik at praksisen er privatisert. Dette er blitt fotografier som privatpersoner tar av sine kjære døde – og som de sjelden viser frem til andre. Ejstrud 2017.

barna tre og sju år. Og de var med på alt, også da vi hadde åpen kiste og andakt i heimen. Min mor syntes ikke noe om det, fikk jeg høre etterpå, men hva hun mente, brydde jeg meg ikke det minste om. Jeg tror at når folk ikke vil ha barn i begravelser, er det mest for å verne seg sjøl, ikke for å verne barna (Utsira 1946, NEG 240 40766).

Det er flere som tar et oppgjør med foreldrene på tilsvarende måte, og når de blir konkrete, er det alltid moren de nevner. Kan det bety at mor var den som hadde myndighet til å ta slike avgjørelser? Enkelte, som denne meddeleren fra Asker, tar et mer generelt oppgjør med de voksne og med tidsånden:

Selv fikk jeg ikke anledning til å delta i min farfars begravelse da jeg var ni år. De voksne bestemte at barn ikke skulle delta. Heller ikke da faren til en venn av meg døde da jeg var elleve år. Faren var en venn av mine foreldre. Husker at jeg sto i vinduet hjemme og så på at begravelsesfølget kom forbi huset vårt. Tror ikke at vennen min var med i følget (altså sønnen til avdøde) men husker at hans fem år eldre søster gikk forrest (Asker 1969, NEG 240 40394).

Noen ganske få, blant dem en meddeler fra Kristiansand, tar oppgjøret med seg selv:

Det er veldig sårt for meg å minnes at da vår yngste sønn på 2,5 år skulle begraves tok vi med vår eldste datter på elleve år, men nestemann på fem år lot vi være i barnehagen, som var ved siden av kirkegården. Jeg tok det som en selvfølge at de holdt barna inne da, men han hadde stått på en jordhaug og sett oss. Et lite følge. De aller nærmeste. Og han har som voksen bebreidet meg (Kristiansand 1937, NEG 240 40283).

Dette er såre historier. De forteller om noe galt som ble gjort: barnet burde ikke vært holdt unna. De forteller også, både direkte og indirekte, om følgene av denne feilen: «Det tok mange år før jeg kom over skuffelsen. Jeg klarte ikke å forsone meg med at han var død» (NEG 240 40471). «Jeg kan ikke huske noe om mormor etter at hun ble bragt til sykehuset» (NEG 240 40355). «Den dagen var jeg så sinna. Jeg husker ikke hva jeg gjorde eller sa, men jeg kjenner det fremdeles på kroppen: jeg var så sinna!» (NEG 240 40449).

Det å holde barna borte fra begravelser beskrives som en sterk norm, men også her finnes det unntak. Det er enkelte av NEG's meddelere som sier at de slett ikke kjenner til skikken med å skjerme barn fra begravelser, og de kommer alle fra landlige områder. Å holde barn borte fra begravelser kan også omtales, i nedsettende mening, som en byskikk (NEG 240 40435).

I mellomkrigstiden begynte en omstilling der stellet av de døde ble overlatt til profesjonelle og den offentlige delen av begravelsene ble flyttet fra hjemmene til kapell og forsamlingshus, men endringen tok tid. Norge er et land med mange øyer, viker og fjelldaler. I de høyeste dalene og på de ytterste øyene kom ikke endringen ordentlig i gang før utbyggingen av sykehjem og frislippet av privatbiler på 1960-tallet, og den var ikke helt gjennomført før et stykke inn på 1970-tallet (Østby 1991:198–199; Hovdhaugen 1981:114–116). Mens begravelsene foregikk fra hjemmene var det ikke like aktuelt å holde barna utenfor, for det ville vært vanskelig å gjennomføre i praksis.

Det er også folk som forteller at i deres familie har det alltid vært tradisjon for å ha med barna, selv om andre har ment at dette var feil. Det hører vi også om fra byer og bynære strøk. Begravelsene er et felt der familietradisjoner kan få stor betydning.

Religionshistorikeren Alexa Døving fant i 1995 at de fleste nordmenn ville begrave sine døde i henhold til skikk og bruk (Døving 1995:111–113). Slik er det trolig fortsatt. Men hva vet folk egentlig om nabosens familietradisjoner? Etter profesjonaliseringen av begravningsfeltet, så er alt som skjer før den offisielle samlingen i kapellet, en privatsak. Da blir også kunnskapen om andre familiers skikk og bruk ganske tilfeldig. Dette var annerledes tidligere. Da var den enkeltes død en sak som angikk hele lokalsamfunnet og alt som skjedde i hjemmet av forberedelser for begravelsen, var kjente og synlige handlinger.

Parallelt med at skikken med skjerming av barna fikk gjennomslag i det meste av landet, begynte innsatsen for å avvikle den. Den tidligste motstanden hadde et kristent religiøst utgangspunkt. Det skadelige ved å fornekte døden, for eksempel ved å ikke snakke sant til barna om den, ble diskutert blant annet ved presteutdanningen på det teologiske fakultetet i Oslo.⁸ Internasjonalt bredte hospice-bevegelsen om seg, med pionerer som sykepleieren Cicely Saunders⁹ og psykiateren Elisabeth Küebler-Ross¹⁰. Her var målet at døden skulle gjøres til en verdig hendelse for de døende og de pårørende, og barna var en del av bildet. Selv om det at barna burde være med ble hevdet av både prester og sykepleiere, så var det først med etableringen av barnepsykologien i Norge, i løpet av 1980-tallet, at alliansen ble sterk nok til å tvinge frem et vendepunkt.

I sykehusene var det lenge slik at hvis du var døende, så skulle du helst ikke få vite om

det.¹¹ Her kan folk ha funnet en bekreftelse for praksisen med å holde barna uvitende. Hvis sykehuspersonalet ikke ville fortelle barn at de var døende, så hadde de kanskje en medisinsk grunn til å la være å gjøre det? I helsevesenet er det legene som setter standardene. Barnepsykologenes rapporter, publisert i vitenskapelige tidsskrifter (for eksempel Dyregrov 1987 og 1996) har trolig hatt sterkere innvirkning på legenes holdninger enn oppfatningene og synspunktene til prester og sykepleiere, selv når budskapet langt på vei var det samme.

När barnen frågar om lidande och död. Småskrifter för mor och far 4. Eivor Åkesson 1971. Centralrådets hem- och familjedelagation.

IKO-forlaget (IKO = Institutt for kristen oppsøking) har jobbet målrettet med å produsere bøker om død og begravelse for foreldre og barn fra tidlig på 1980-tallet. De har også bygget opp et referansebibliotek, blant annet om dette temaet. Det svenske heftet fra 1971 er det tidligste eksemplaret. Heftet skal gi støtte til foreldre som må snakke med barn om døden. Det tar opp tema som stadig er aktuelle: Det er viktig å snakke sant til barna om døden. Barna må få rom til å lufte sine egne tanker og følelser.

8. Det ble fortalt av sykehuspresten. Det finnes også spor etter det i IKO-forlagets referansebibliotek og i Tangaard 1976.

9. Cicely Saunders sto bak åpningen av St Christopher's Hospice i London i 1967, den første institusjonen som var innrettet med dødspleie som det fremste formålet.

10. Elisabeth Küebler-Ross ga i 1969 ut boken *On death and dying* som ble oversatt til en rekke språk, blant annet til norsk.

11. Holdningen er beskrevet i en dansk avisartikkel så tidlig som 1881 (Kragh 2003: 47). I Norge ble den dokumentert så sent som 1980, i psykologene Elin Hordvik og Bjarte Kytes undersøkelse av behandlingen av kreftsyke barn.

Tidligere tause historier

Noen begivenheter i livet blir det først mulig å fortelle om mange år senere. Det kan være hendelsene var for skamfulle der og da. Eller kanskje man var viklet inn i maktforhold som gjorde fortellingene risikable. Eller det kan være andre grunner til at når hendelsene skjer, så har man ikke noe ordentlig språk for å uttrykke dem. I minneinnsamlingen fra 1963 finnes det et knippe med fortellinger om vonde opplevelser. Vi får høre om ubehaget ved å oppleve døden på nært hold.

Eg var 14 år då mor vart sjuk og dødde. Ho låg lenge til sengs og talmast slik at til slutt var det berre att skinn og bein. Eg kan vel med rette seie at me borna var meir enn vanleg glade i foreldra. Me var alle inne i stova då ho slokna. Etterpå nekte far den utterde bringa og armane og sa: Dette minne skal de ta med på livsvegen.» Han meinte det berre godt, men det var feilt (Lindås, NEG 93 18246).

Faren viser frem morens døde kropp, men datteren ville helst sluppet å se. Her har vi et slags motstykke til de såre fortellingene om barna som ikke fikk være med. Foreldrene og foreldregenerasjonen klandres for at de lot barna utsettes for disse kraftige inntrykkene. De voksne tok ikke hensyn til barnas behov og de gjorde lite for å beskytte dem.

Åtteåringen i Bergen ble sint da hun ikke fikk være med i bestemorens begravelse i 1989 (se over NEG 240 40479). Pjokken på Rauland ble skremt da tjenestejenta løftet ham opp så han skulle se liket i begravelsen på nabogården omkring år 1900 (se over NEG 93 18015). Det er ikke grunn til å tro annet enn at opplevelsene og følelsene er ekte. Det har likevel betydning at det i tiden mellom hendelsen og gjenfortellingen har skjedd endringer, som har hatt noe å si for

om det var aktuelt – eller i det hele tatt mulig – å fortelle disse historiene.

Så lenge det ble forventet at barna skulle delta på linje med alle andre, kunne man vente lite gehør for en fortelling som klaget på at dette var slik det var. Motsvarende med et miljø der det var opplest og vedtatt at barn ikke hadde noe i begravelser å gjøre, da hadde vel heller ikke barnet noe å klage på? Når endringen først er skjedd og fedrene og mødrene kan få sitt pass påskrevet, da kommer disse tidligere tause historiene frem i dagen. To-tidigheten i dem er verd å merke seg. Historien om barnet som ble løftet opp av tjenestejenta knytter seg både til tiden omkring år 1900, da den ble opplevd, og til året 1963, da den ble fortalt. Barn kunne nok oppleve å bli traumatisert av å delta i begravelser i år 1900, selv om de trolig ikke hadde språk å uttrykke det med. Men i hvilken grad og på hvilke måter er minnet om hendelsene i år 1900 påvirket av diskusjonen omkring denne typen hendelser som fantes i 1963?

Årsaker og virkninger

I den første delen av artikkelen ville jeg bruke NEG-spørrelistesvar til å tegne et bilde av hvordan barns deltakelse i begravelser endret seg i løpet av 1900-tallet. I resten av teksten vender jeg meg mot spørsmålet om hvorfor disse endringene fant sted. Hvorfor begynte folk fra 1940-tallet av å holde barn borte fra begravelser? Det skal ikke stikkes under en stol at kulturhistoriske undersøkelser gjerne kommer lengre med å beskrive kulturelle endringer enn med å forklare dem. «Forklaringen» blir gjerne at man knytter det aktuelle fenomenet til omkringliggende hendelser og forhold, som da igjen vil kreve en forklaring. Ikke desto mindre vil jeg drøfte mulige årsaker til endringene, og begynner med noen spor til forklaringer som allerede er brakt på bane.

Var det slik at de som syntes de kom for tett på døden da de selv var små, ønsket å skåne sine egne barn, og derfor holdt dem borte? At dette kan ha skjedd er ikke vanskelig å tenke seg. Jeg har likevel tungt for å se dette som en utløsende årsak, all den tid de fleste av NEGs meddelere i 1963 skrev at de gledet seg til begravelser, de hadde det morsomt og de ble skuffet når de ikke fikk være med.

En psykologisk forklaring?

Motforestillingene og forbeholdene mot å ta med barn i svarene til undersøkelsen fra 2012 inneholder spor etter en psykologisk begrunnelse. Det er flere som nevner ti til elleve år som aldersgrense og de oppgir årsaker som lyder psykologiserende: De visuelle og følelsesmessige inntrykkene kan hjem-søke barna, som traumatiseres med varige følger. Dette minner om oppfatninger om barn og barndom som ble formidlet i den tidlige utviklingspsykologiske litteraturen.

Ta for eksempel den innflytelsesrike psykologen og pedagogen Arnold Gesells bok *The guidance of mental growth in infant and child* (1930), som handler om barnas mentale vekst og hvordan den kan beskyttes og kontrolleres. Det viktigste som de voksne skal passe på, er at barnas naturlige utviklingsprosesser ikke forstyrres og hemmes. Et helt kapittel er viet frykt (126–138). Fiktive busemenn er for primitive folk – ikke for moderne barn. Hold alltid barnet unna unødvendig frykt. Dårlige skumle filmer og bøker kan skade barnet, mens filmer og bøker som er skumle på en god måte gjør barnet sterkere. Hvis barnet har god selvtillit og tillit til verden, så blir det mindre sårbart for frykt. De fleste former for frykt kan kureres, men man må alltid gå varsomt fram. Ofte er man nødt til å finne fryktens skjulte årsak. Selv den mest

absurde frykt har en årsak. Hvis årsaken er vanskelig å finne, bør man søke profesjonell hjelp.

På midten av 1900-tallet oppnådde psykologiske faguttrykk og ideer en voldsom spredning, ikke minst fordi psykologen fikk status som autoritet i spørsmål om barneoppdragelse. Mange foreldre tok til seg budskapet om at barn hadde en skjør og lettpåvirkelig psyke. Det var foreldrenes oppgave å passe på at barna ikke ble mentalt skadet under oppveksten (Gross 1978:247–250). Foreldre ble usikre på om de var kompetente til å oppdra sine egne barn, og her ligger grunnlaget for den eventyrlige suksessen til den amerikanske barnelegen Benjamin Spocks håndbok i barneoppdragelse. Hos dr. Spock fant folk en medisinsk autoritet som kom med konkrete råd som det var mulig å følge. Boken hans ble utgitt i sju utgaver fra 1946 til 1998. På verdensbasis solgte den mer enn 50 millioner kopier. Dr. Spock diskuterer ikke om barn bør delta i begravelser, men han drøfter andre skremmende inntrykk. Fra tre til seks års alder må barnet ikke skremmes med politi, spøkelses eller liknende, og unngå for all del kino og uhyggelige fortellinger (Spock 1955:203).

Veien synes kort fra slike psykologiske betraktninger til en tanke om at barn kunne ta skade av å være med i begravelser, men jeg har faktisk ikke funnet noe sted i den psykologiske eller pedagogiske litteraturen der dette sies rett frem.¹² Det får meg til å tro at koblingen ikke har skjedd i psykologien eller pedagogikken. Inntil det dukker opp tegn på det motsatte, tror jeg den psykologiserende begrunnelsen for å ikke ha med barn i begravelser har et folkelig opphav, som forklaring for endringer som allerede var i ferd med å skje. I så fall er dette et eksempel på hvordan folk tok til seg uttrykk og tenkemå-

12. Jeg har også rådspurt eksperter på psykologiens og pedagogikkens historie, uten resultat.

ter fra psykologien, og brukte dem på sine egne måter.

Et moderne tabu?

Selv om ikke endringene i barnas deltakelse har vært utforsket spesielt, så er det mange som har studert endringene i begravelseskulturen i Europa på første halvdel av 1900-tallet. Endringene i barnas rolle gjorde seg gjeldende i mange land og derfor kan det gi mening å se dem i lys av internasjonale mentalitetshistoriske tendenser.

Den franske mentalitetshistorikeren Philippe Ariès observerte i 1975 at en ny holdning til døden hadde spredt seg fra USA til England og Nederland og var i ferd med å finne fotfeste også i Frankrike (Ariès 1977:77). Det mest påfallende var de to store profesjonaliseringene, der legene tok kontroll over situasjonen omkring dødsfallet og begravelsesbyråene tok hånd om de praktiske og seremonielle handlingene som fulgte. Arbeidsfordelingen ble bokstavelig talt slik at de ansatte i begravelsesbyråene overtok den døde kroppen fra sykepleierne. Av bakenforliggende årsaker til det endrede synet på døden, viser Ariès til kapitalismens drømmebilder av den jordiske lykken: «Det tvingande kravet om lykke – den moralske og sosiale plikta til å byggje opp og verne om den kollektive lykka, ved å unngå alt som er trist eller leit, til å sjå glad ut, alltid, om ein er aldri så langt nede. Å syne at ein er trist, er å synde mot lykkeprinsippet» (Ariès 1977:84). Den spissformulerte konklusjonen hans er at den moderne vestlige kulturen har bannlyst døden for å verne om lykken.

Tanken om at døden er blitt utsatt for en ny tabuering i vestlige samfunn hadde Ariès fra den engelske antropologen Geoffrey Gorer. I 1955 utga Gorer et essay om hvordan mellomkrigstidens tabuering av døden liknet den viktorianske tabueringen av seksualiteten. Han pekte på paralleller i

hvordan døden og seksualiteten på den ene siden ble strengt forbudt å snakke åpent om eller vise frem, mens det samtidig ble skapt en bugnende litteratur der døden/seksualiteten ble vist frem og omtalt på fantastiske, sensasjonelle, pirrende, utnyttende og virkelighetsfjerne måter (Gorer 1965).

At moderne mennesker har tabuert døden ved å nekte å være i nærheten av den, nekte å se på den, nekte å høre om den og overlate den til spesialister, er en observasjon som spontant ser ut til å ha mye for seg. Men flere forskere har advart mot en for enkel oppfatning av denne prosessen (for eksempel Hodne 1980:133–147; Åkesson 1997:11; Amundsen 1990:55). Hvis man tegner det i svart-hvitt, og tenker seg at folk tidligere hadde et nært og naturlig forhold til døden, mens moderne mennesker har et distansert og kunstig forhold til den, da er man kanskje i ferd med å lure seg selv. For det å være redd for døden, skape avstand til døden og fornekte dødens realiteter, kan umulig være noe nytt og moderne. Det må heller være slik at folk i mellomkrigstiden begynte å tabuere døden på nye måter.

Etnologen Bo Lönnqvist har beskrevet 1700–1800-tallets mange praksiser for å holde de døde og de levende fra hverandre. Viktigheten av å opprettholde slike skiller ser ut til å ha vært desto større så lenge de levende hadde de døde tett på seg, under samme tak (Lönnqvist 2013:72–73). Mange av skikkene handlet om isolering: rensingen og tettingen av den dodes kropp, markeringen og avsondringen av den dodes rom, de etterlattes regulerte tilbaketreking fra det offentlige liv.

Det at folk isolerte døden var ikke nytt, men hvordan de gjorde det endret seg. Folk sluttet å bruke de gamle isolasjonsteknikkene, med granbar, sørgebånd og to dagers avbrudd fra arbeidslivet. Avstanden til døden ble opprettholdt ved at håndteringen av de døde ble overlatt til profesjonelle.

Tilsvarende var heller ikke frykten for den døde kroppen noe nytt, men frykten skiftet karakter. Det har gjennom tidene eksistert ulike ideer om hvordan de levende kan bli smittet av de døde. Fra folkemedisinen kjenner vi sykdommer som liksvekk og elsk. Hvis de døde la sin elsk på de levende, så kunne de trekke dem med seg inn i døden. Hvis små barn begynte å skramte, så var et av hjelpemidlene folk kunne ty til, å døpe barnet på nytt. Barnet ble oppkalt etter den døde slektningen som hadde lagt sin elsk på det (Lid 1935:15–17). Mange av de eldre begravelsesskikkene har elementer som skal forhindre de døde fra å vende tilbake, fra det at alle skulle ta på liket, til det at kisten ble båret rundt kirken før den ble senket i graven, til prestens jordfesting. Alt som bidro til å hjelpe den døde over i dødsriket, kunne samtidig forstås som sykdomsforebyggende tiltak (se for eksempel Hagberg 1937:622–630).

Frem til bakteriologiens gjennombrudd mot slutten av 1800-tallet ga den klassiske medisins lære om miasmer – skadelige dunster – også en forståelsesramme for frykten for de døde kroppene. I Europas større byer spredte det seg fra tidlig 1800-tall en uro for at likstanken fra gravene skulle forårsake epidemier, og denne frykten var bakgrunnen for at nye, store gravlunder ble anlagt utenfor bysentrene (Berridge 2001:148–150).

Kanskje de eldre oppfatningene om smitte fra døde til levende også gir en bakgrunn for å forstå de skadelige visuelle inntrykkene som kunne hjemsøke barna hvis de kom for tett på en død person? Kan det ha vært en gammel frykt som fikk et tidsmessig uttrykk, kledd i språkdrakten til tidens motevitenskap, psykologien?

Sosiologen Zygmunt Bauman tenker seg at praksiser for å omgå og omskrive døden må stå sentralt i alle kulturer (1992). Det vi kaller *kultur* er praksiser som går ut over det

enkelte menneskets eksistens. Menneskene har kollektivt utviklet et arsenal av strategier for å (i noen grad) nøytralisere døden og inkorporere den i livet. I tråd med Baumans tankegang, ser historikeren Birgitte Kragh for seg at mens kristendommen hadde skapt ideer og praksiser som gjorde at folk kunne holde ut å leve med døden tett innpå seg, så var ateistens død utålelig og uakseptabel. Kragh mener at en tiltakende sekularisering og et økende antall uttalte og profilerte ateister var den viktigste årsaken til at døden på første halvdel av 1900-tallet ble tabuert og gjemt bort på nye måter. For ateistene endret frykten for døden karakter. For dem var ikke det å dø i synden og komme til helvete den store skrekken, men det å bli fullstendig og ugjenkallelig tilintetgjort (Kragh 2003:47–48). Målet for Kragh var å forstå forskjellene i urban og rural dødskultur i Danmark på første halvdel av 1900-tallet. Forklaringen hun grep til var at moderne storbyboere, som ville leve frigjort fra tradisjonens åk og helvetes flammer, ikke kunne tåle å se døden i øynene. Til sammenlikning beholdt lokalsamfunn som sto fjerne fra storbylivet mer av både kristendommen og den tettere omgangen med de døde.

Hvis man sier at tabueringen av døden endret karakter, så er dette en beskrivelse mer enn en forklaring. Det kan gi en sammenheng å forstå fenomenet i: når barna isoleres fra døden, så er det én av flere nye tabueringer. Det gir likevel ikke noe opphav eller årsak til endringen. Birgitte Kragh går et skritt videre når hun foreslår at sekularisering og ateisme var årsak til den endrede tabueringen. Men er det selvsagt at ateister er mer redde for å dø enn troende? Jeg syns ikke det uten videre kan legges til grunn. Når folk begynte å holde barna borte fra begravelser, så gjaldt det de kristne like mye som ateistene – selv om motstanden mot praksisen først ble markert fra et kristent ståsted. Hvis man tenker seg en sammen-

*Fra Henrik Ibsens i
begravelse 1906.
Trefoldighetskirken i Oslo.
Den verdensberømte forfatterens
begravelse var nok et
ekstremt tilfelle, men viser
samtidig praktutfoldelsen
den borgerlige begravelsen
tidlig på 1900-tallet strakk
seg mot. Foto: Anders Beer
Wilse, Oslo museum. CCO.*

heng mellom tiltagende ateisme og redusering og fortrenning av dødens ritualer, så bør man også spørre seg hva som var årsak og hva som var virkning. Var det en økende ateisme som gjorde at begravelsene ble tonet ned og gjemt bort eller var det den reduksjonen og forenklingen av begravelsene som gjorde det lettere å være ateist?

Ifølge Gorer var det at barna ble holdt på avstand fra døden ett av flere eksempler på at døden ble gjort til et tabu i 1900-tallets Europa. Det at døden tabueres blir stående som både årsak og virkning: Når barna holdes borte blir døden tabuert, og barna

holdes borte fordi døden er blitt et tabu. Til den påfallende endringen at barna ikke lenger fikk delta i begravelser, bør en også prøve å finne mer håndfaste årsaker.

En praktisk og moderne død?

Spør vi etter hva folk ønsket med de endrede begravelsesskikkene, så later det til at forenkling og reduksjon var et mål i seg selv. Forenklede begravelser var en internasjonal trend og forfatteren Kate Berridge har vist hvordan dette var i gang i England før det kom til Norge (Berridge 2001). Mot slutten av 1800-tallet var begravelsene svært kost-

bare. Det var en av de store anledningene for sosial markering og betydelige beløp ble brukt på imponerende prosesjoner, overveldende dekorasjoner, luksuriøse måltid, gode gravplasser og ruvende gravminner. I følge Berridge var utleggene til tekstiler den største utgiftsposten. Klesplagg, gardiner, duker og draperinger skulle være dypt sorte og i generøs overflod. Flere ganger forsøkte enkelte å reise en debatt om forholdene. Var det riktig at enker ruinerte seg for å gi ektefellen en verdig begravelse? Lite skjedde.

I England ble imidlertid begravelseskulturen radikalt endret etter første verdenskrig. Med alle de døde soldatene ble stor andel av befolkningen rammet. For at samfunnet ikke skulle gå i stå, avskaffet den engelske regjeringen den formelle sorgen. Perioden da de etterlatte skulle leve et mer tilbaketrukket liv og bære sørgeklær når de viste seg offentlig, ble offisielt fjernet (Berridge 2001:9–10). Både det voldsomme antallet døde og det at likene ikke ble fraktet hjem – den offisielle linjen ble å begrave de døde på velordnede militære kirkegårder i Frankrike – førte til at begravelsesseremoniene ble forenklet. Dette reduserte samtidig forskjellen mellom begravelsene for fattige og for rike.

På norske kirkegårder kan man se en tilsvarende reduksjon og forenkling hugget i stein. Blant gravminnene fra 1900-tallets første tiår ruver bautaene, den ene høyere enn den andre. I ettertid virker det nærmest skamløst å breie seg på den måten i møte med døden, som gjør alle til støv. Folk målte seg mot sine likemenn. Ved å ære den døde har de etterlatte sikret slektens omdømme. Men å arrangere en fin begravelse, som var på høyde med (eller overgikk) de som var holdt tidligere i lokalsamfunnet, var en økonomisk og logistisk kraftanstrengelse for folk i alle samfunnslag.

Kan det ha vært en tendens i de øvre samfunnslagene til å ekskludere de yngre

barna fra deler av begravelsene allerede på slutten av 1800-tallet? I følge Berridge var det i England på denne tiden flere som anbefalte enkene i de øvre samfunnslagene å bli igjen hjemme, hvis de var redde for at de ikke skulle klare legge bånd på seg i kirken. Da slapp de å forstyrre seremonien med hulking og gråt. Dette minner om uttalelsene fra NEG's spørreliste nr. 240 (2012) om at små barn forstyrrer. Forskremte og grinete snøringer kunne sikkert også forstyrre den alvorlige og praktfulle markeringen en begravelse skulle være. Jeg kan forestille meg at det kan ha vært relativt liten aksept for forstyrrelser fra barn i de storslåtte og påkostede begravelsene til borgerskapet, slik de fremstår i fotografier fra begynnelsen av 1900-tallet. Dette burde undersøkes nærmere. Kildene jeg har studert har hatt lite å fortelle om det. På 1940–1960-tallet hadde ikke NEG respondenter fra den urbane overklassen.

For mange kom forenklingene av begravelsesskikkene som en lettelse. I NEG's spørrelistesvar om begravelsesskikker fra 1957 (NEG 64) priser folk seg lykkelige for forenklingene, og de er ikke i tvil om hva som var den viktigste forutsetningen for dem: byggingen av begravelseskapell. Da slike kapell ble reist og tatt i bruk rundt omkring i landet, kunne begravelsen splittes til flere handlinger adskilt i tid. Avskjeden med de nærmeste og med hjemmet kunne skje flere dager før begravelsen på kirkegården. Da det ble vanlig å redusere begravelsen til bare én bordsetting, har man i en periode har hatt valget mellom «føregravferd» og «ettergravferd». Ved føregravferd beholdt man utsyngingen fra hjemmet som en åpen hendelse, med spising og samvær i forkant, men kuttet ut middagen etterpå og avsluttet det hele ved graven. Ved ettergravferd har den offentlige seremonien begynt i begravelseskapellet ved kirkegården og sluttet med middagen etterpå, og det var jo dette som

ble normen. Da denne forenklingen først hadde skjedd, tok det ikke lang tid før middagen i de fleste tilfeller også ble flyttet fra hjemmet til et forsamlingslokale eller hotell i nærheten av kirkegården. Deretter ble serveringen i mange tilfeller ytterligere forenklet til kaffe og snitter.

Hva hadde dette å si for barnas deltakelse? I hjemmet hadde barna naturlige rettigheter. De kunne ferdes fritt i hvert fall i store deler av hjemmet. Når hele begravelsen ble flyttet fra hjemmet, stilte dette seg annerledes. Det var ikke på samme måte selvfølgelig at barna skulle være med til begravelseskapell og forsamlingshus. På første halvdel av 1900-tallet var folk mindre opptatt av barns behov enn det som er vanlig i dag. Selv om barna tidligere hadde deltatt på linje med andre, så hadde man ikke vært spesielt opptatt av barna. Det var ikke slik at man spurte spesielt etter hva som var best for barna, men man aksepterte at de var der, selv om de oppførte seg som barn.

Så lenge begravelsene var hendelser som aktiverte store deler av lokalsamfunnet og som varte i flere dager, var folk innstilt på at dagliglivet ble avbrutt av disse hendelsene. Arbeidet stoppet opp og begynte ikke igjen før det hele var over. De forenklede begravelsene har ført til en endring i denne mentaliteten. Trolig har færre foreldre sett grunn til å be barna fri fra skolen for å bli med i begravelser til sambygdingene de likevel ikke kjente, når det hele skulle gjennomføres i løpet av et par timer på en ellers vanlig arbeidsdag.

Man kan betrakte forenklingen av begravelsesskikkene som en dyd av nødvendighet. Da de døde ble begravet hjemmefra, baserte folk seg på å få hjelp fra naboene til en rekke oppgaver: vask av liket, dekorering av gårdsplass, mat til gravølet, transport av liket til kirkegården, graving av graven. I de raskt voksende byene var nabohjelpen en mindre del av det økonomiske systemet.

Folk baserte seg i større grad på å kjøpe hjelp av spesialister. Etter mekaniseringen av landbruket var det mindre nabohjelp å få på landsbygda også, både fordi bygdene ble tynnere befolket og fordi pengehusholdningen ble mer dominerende (Østby 1991:108–109). Men så spørs det om det at de gamle skikkene var tungvinte i seg selv er noe godt argument. Historien er full av eksempler på kostbare og tungvinte begravelsesskikker, uten at folk har latt seg stoppe av den grunn. Det kan ha hatt vel så mye å si at folk begynte å betrakte de gamle skikkene som umoderne. I flere av beskrivelsene av de eldre hjemmedødsfallene, får vi innblikk i det fattigslige, stakkarlige og umoderne ved de eldre livsvilkårene. Mange har nok forbundet de eldre skikkene med dette. Begravelser hjemmefra har vært en del av slitet, nøden og fattigdommen, som det moderne samfunnet kunne fri menneskene fra. Et gjenskjær fra denne måten å betrakte utviklingen på, finnes i noen av svarene fra 2012-undersøkelsen, fra folk som forsvarer det å skjerme barna. De distanserer seg fra de eldre skikkene, som var sørgelig primitive og heldigvis tilbakelagte (for eksempel NEG 240 40765; 40466).

Ritualhistorie

Antropologene Peter Metcalf og Richard Huntington har studert begravelsesritualer i forskjellige kulturelle sammenhenger. Over tid endrer både de praktiske ordningene og de symbolske betydningene seg. Metcalf og Huntington mener det vanligste er at de praktiske endringene skjer først, mens begrunnelsene for dem kommer etterpå (Metcalf og Huntington 1991:171). Endringer som i utgangspunktet kan ha vært mer eller mindre tilfældige, betinget av umiddelbare omstendigheter, får gradvis, når de gjentas, kopieres og overføres, stadig flere lag av betydning (Metcalf og Huntington 1991:174).

Ritualene speiler samfunnet og endringer i rituelle praksiser kan følge av samfunnsendringer. Men bildet i speilet er ikke nødvendigvis bare en etterlikning. Det kan også være et forbilde. Endringene i begravelsesskikkene kom som følge av samfunnsendringer, men de har også vært med på å skape samfunnsendringer.

Endringer i produksjonsformer, økonomi og bosetningsmønstre gjorde de eldre skikkene mindre praktiske. I byene hadde ikke folk samme typen nettverk som på landet. Også på landet ble det urimelig å forvente så mye hjelp av naboene. Det var nok de som kunne ønske å skalere ned og forenkle begravelsene, men det ser ikke ut til at det skjedde så mye før reaksjonene på massedøden under første verdenskrig utløste dette som en internasjonal trend. Folk i øvre samfunnslag i Norge kunne se til sine internasjonale kontakter, der overdådige private begravelser nå var ute av motebildet. Og når det først var blitt sosialt akseptabelt, later det til at folk satte pris på å slippe å bruke så mye ressurser på begravelser.

Forenklingen av begravelsene virket tilbake på samfunnet på måter som folk neppe hadde sett for seg. Birgitte Kragh mente at sekularisering og ateisme måtte være den viktigste årsaken til endringene i begravelsesskikkene på begynnelsen av 1900-tallet. Jeg tror virkningene må ha gått i begge retninger. Færre og nedskalerte begravelser gjorde døden mindre påtrengende. Med større avstand til døden, ble kristendommen mindre aktuell. Begravelsene ble samtidig tonet ned som arena for markering av sosial prestisje. Den sosiale utjevningen på dette området har trolig hatt mer å si for opplevelsen av å leve i et egalitært samfunn enn vi til daglig tenker over.

I første omgang tror jeg ikke barna ble utelatt med viten og vilje. Da folk fortsatt ble begravet fra eget hjem, deltok barna på linje med de andre i lokalsamfunnet. Da

dødsfallene ble flyttet til sykehus og sykehjem og begravelsene ble flyttet til kirker og kapell, var det ikke lenger like selvfølgelig at barna skulle være med. Fordi begravelsene også ble sjeldne begivenheter, ikke minst for barna, kunne reaksjonen for enkelte barn bli desto sterkere. Spesielt i de øvre samfunnslagene, der begravelser alltid hadde vært en anledning for å markere sosial status, la folk fortsatt vekt på at seremoniene skulle være vakre. Da passet det dårlig med utbrudd og forstyrrelser fra barn. Det ble ikke gjort noe spesielt for at barna skulle forstå og takle begravelsene. Når enkelte barn viste synlige og hørbare tegn på å bli følelsesmessig berørt, var det noen som konkluderte med at det ikke var sunt for barn å delta, og for denne oppfatningen spredte det seg en folkelig psykologiserende forklaring.

Selv om oppfatningen at barn kunne ta mental skade av begravelser trolig ikke var den første årsaken til at barn ble holdt unna, så har forklaringen blitt en viktig begrunnelse for praksisen. Oppfatningen har grepet inn i mange menneskers liv, på måter som kan som avleses i svarene til NEG's spørreundersøkelse fra 2012. Og selv om norske barnepsykologer og krisepsykologer har forsøkt å avkrefte denne oppfatningen siden midten av 1980-tallet, så lever den videre i mange sinn.

Pendelen svinger

I 1963 ble det fortalt at foreldre hadde utsatt barn for tett og brutalt for døden. I 2012 ble det fortalt at foreldre hadde holdt barna unna så de ikke fikk tatt farvel med kjære venner og slektninger. Pendelen svinger, og i den senere tiden har det kommet en ny vending. Fra inngangen til 1990-tallet har barnas behov for informasjon og deltakelse fått en klar anerkjennelse. Dette var et tidlig skritt i retning av en generelt større åpenhet omkring døden. Det er ikke utenkelig at

inkluderingen av barna kan ha bidratt til å endre sorgkulturen, med økt bruk av konkrete symboler og større vekt på sanselig nærvær og deltakelse. Både i spørrelistesvarene og i intervjuene med de profesjonelle er det folk som mener at inkluderingen av barna har styrket begravelsene. Barna er mentalt til stede og trekker de voksne inn i øyeblikket. Når du ser og hører små barn midt i en begravelse, så kan det bringe bud om at livet går videre. De konkrete uttrykkene for sorg og avskjed, som gjør det lettere for barn å delta, virker også for de voksne.

I et fugleperspektiv er den store begivenheten i denne historien det at døden flyttet hjemmefra. Å begrave de døde fra hjemmet hadde folk gjort i lange tider. Da den offentlige avskjeden med de døde omkring midten av 1900-tallet ble flyttet fra hjemmene til kirker og kapell, skapte det uforutsette ringvirkninger – ikke minst for de minste.

Litteratur

- Aagedal, Olaf (red.) 1994. *Døden på norsk*. Oslo, Gyldendal.
- Alver, Bente Gullveig og Ann Helene Bolstad Skjelbred 1994. *I dødens skygge. Tradisjoner ved livets slutt*. Stabekk, Vett og viten.
- Amundsen, Arne Bugge 1990. *... alle like, både fattige og rike? Død og begravelse i Østfold-tradisjonen*. Fredrikstad, Borgarsyssel museum.
- Ariès, Philippe 1977. *Døden i vesten. Eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*. Oslo, Samlaget.
- Bauman, Zygmunt 1992. *Mortality, immortality and other life strategies*. Cambridge, Polity Press.
- Berridge, Kate 2001. *Vigor mortis. The end of the death taboo*. London, Profile Books.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006. Seder och bruk kring död och begravning. I Lynn Åkesson (red.). *Inför döden*, Höganäs, Edition Andersson, s. 106–165.
- Dyregrov, Atle 1987. Søskens reaksjoner når et spebarn dør. *Tidsskrift for norsk psykologiforening*, vol. 24, s. 291–298.
- Dyregrov, Atle 1996. Children's participation in rituals. *Beravement care*, vol. 15, nr. 1, s. 2–5.
- Døving, Cora Alexa 1995. *Grauferd. En praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*. Hovedoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo.
- Ejstrud, Jannie Uhre 2017. *Det sidste billede. Fotografisk mindekultur og sorgarbejde i Danmark i historisk og nutidig optik*. Ribe, Liljebjerget.
- Van Gennep, Arnold 1960. *The rites of passage*. Chicago, University of Chicago Press.
- Gesell, Arnold 1930. *The guidance of mental growth in infant and child*. New York, Macmillan.
- Gorer, Geoffrey 1965. *Death, grief and mourning*. New York, Doubleday.
- Gross, Martin L. 1978. *The psychological society*. New York, Random house.
- Grønstad, Line 2013. Norsk etnologisk gransking. I Bjarne Rogan og Anne Eriksen (red.). *Etnologi og folkloristikk: En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo, Novus, s. 669–679.
- Hagberg, Louise 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Hodne, Bjarne 1980. *Å leve med døden. Folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo, Aschehoug.
- Hordvik, Elin og Bjarte Kyte 1980. *Når eit barn får leukemi. Ei fenomenologisk tilnærming – med særskilt vekt på foreldra sine opplevingar*. Hovedoppgave i psykologi, Universitetet i Bergen.
- Hovdhaugen, Einar 1981. *Vårt møte med døden*. Oslo, Samlaget.
- Kjus, Audun 2018. Principles for a future

- tradition archive – as foreseen by Norwegian Ethnological Research. I *Visions and Traditions. Knowledge Production and Tradition Archives*. Folklore Fellows Communications, nr. 315. Helsinki, Academia Scientarium Fennica, s. 360–378.
- Kjus, Audun og Line Grønstad 2014. Skriv fritt og selvstendig! Skriftlige, kvalitative spørreundersøkelser. *Sosiologisk tidsskrift*, vol. 22, nr. 4, s. 383–393.
- Kjus, Audun 2013. Hvorfor spørre? Norsk etnologisk gransking og spørrelistas framtid. *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 12, nr. 1, s. 41–56.
- Kragh, Birgitte 2003. *Til jord skal du blive ... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780–1990*. Aabenraa, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt.
- Lid, Nild 1935. *Folketru*. Nordisk kultur, vol. 19. Stockholm, Bonnier.
- Lönnqvist, Bo 2013. *Dødens ansikte. Tro och sed bland herre och folk*. Vasa, Scriptum.
- Metcalf, Peter og Richard Huntington 1991. *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Reiakvam, Oddlaug 1997. *Billedrøyndom – røyndomsbilde. Fotografi som kulturelle tidsuttrykk*. Oslo, Det norske samlaget.
- Spock, Benjamin 1955. *Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oslo, Tiden.
- Tanggaard, Per 1976. «Jeg vet meg en søvn ... » *En analyse av dødens plass og dødsritualenes funksjoner i samfunnet*. Hovedoppgave til embetseksamen i sosiologi, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Wilkinson, Alan 1997. Changing English attitudes to death in the two world wars. I Peter C. Jupp og Glenn Howarth (red.). *The changing face of death*. London, Houndmills, s. 149–164.
- Østby, Jon Birger 1991. Gravøl og gjestebudskost i Budalen i manns minne. *By og bygd*, vol. 13, s. 99–110.
- Åkesson, Eivor 1971. *När barnen frågar om lidande och död*. Stockholm, Centralrådets hem- och familjedelagation.
- Åkesson, Lynn 1997. *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm, Natur & kultur.

Utrykte kilder:

- NEG 64 Død og begravelse, 1957.
- NEG 39 Høgtidsmat ved familiefester, 1953.
- NEG 93 Barn i skolealderen fram til konfirmasjonen, 1963.
- NEG 240 Død og gravferd, 2012.

Intervjuer med en sykehusprest, en sykepleier, tre gravferdskonsulenter og lederen for Foreningen uventet barnedød. Intervjuene ble gjennomført våren 2018 og oppbevares ved Norsk etnologisk gransking.

Virkelighetskrim

Mysteriers møteplass

Helge Ridderstrøm

Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsvitenskap ved OsloMet

E-post: helgerid@oslomet.no

Abstract

This article is an examination of some central characteristics of the true crime genre, including three mysteries of existence which makes the crime cases continually fascinating. «Mystery» is defined in the philosophical sense of Gabriel Marcel, and are in this context the mystery of evil, the mystery of death, and the mystery of guilt. The article analyzes some literary magazines, studying how the stories they contain are told, including how the texts paradoxically tend to give two very different perspectives on evil. It aims to identify genre patterns and topics that keep the reader's interest from story to story. Two cases are used to explore how true crime stories grapples with worrying questions. The article exposes characteristics of the genre on a deeper level than the dramatization and suspense patterns, showing how the mysteries of existence are reasons for the appeal of the genre.

Keywords:

- *true crime*
- *genre*
- *evil*
- *death*
- *guilt*

Virkelighetskrim er en rystende sjanger, i en farlig sone i ytterkanten av vår virkelighets-hunger. Den lokker med det ekstreme, uhørte, utilsørte, og skremmer med det grusomme, avskyelige, monstrøse. Likevel – eller kanskje nettopp derfor – blomstrer sjangeren. «Virkelighetskrim (*True crime*) ruller med enorm kraft gjennom underholdningsindustrien verden over», har sosiologen Willy Pedersen påpekt (2018:48, kursiv i originalen). Særlig i USA produseres det en uoverskuelig mengde bøker, tidsskrifter, filmer, radio- og TV-serier, podcaster, blogger og tegneserier innen «true crime». Også i Norge har vi et mangfold innen sjangeren, blant annet med to TV-serier i 2018 (om Birgitte Tengs-saken og trippeldrapet på Orderud) og *Drapet i Holmenkollen* i 2019. Det finnes også en dedikert blogg (True Crime Norge, av Pernille Radeid). Til-

gangen er stor både digitalt og ikke-digitalt, og inkluderer tidsskrifter i kiosker og butikker, som er denne artikkelens materiale.

Virkelighetskrim er en vid og fleksibel sjanger på tvers av format og medium. Sjangeren rommer historier om både allerede løste og om uløste kriminalsaker, fra fjern og nær fortid eller fra vår egen samtid. Historiene handler om sjalu menn som dreper sine koner, om en datter som dreper sin far på grunn av incest, om den homoseksuelle som med vilje smitter sine elskere med aids, om pyromaner, giftmordere, voldtektsmenn, gangstere, seriemordere, terrorister og noen andre kategorier som er sensasjonelle nok. Ofte er en kriminalsak allerede oppklart og på et foto kan publikum se morderen i hvitøyet. Noen krimdokumentarbøker er biografier om enten kriminelle, etterforskere eller ofre. Andre historier tar

for seg kriminalsaker der det er påstått uskyldig dømte, tekster som i sjeldne tilfeller har brakt fram nye fakta som gjør at saker må tas opp på nytt. Det finnes en rekke undersjangerer, som kan krysse over i skrekk, thriller og andre områder i sjangerlandskapet.

Sjangeren har på tvers av mediene sine etablerte formler, som kan følges eller brytes for underholdningsverdiens skyld. Det absolutt vanligste er at lovbruddet er mord, altså en statistisk sjelden forbrytelse, og ofte spesielt grusomme eller gåtefulle mord. Det hører dessuten til sjangerens konvensjoner at noen episoder fra morderens barndom/fortid gjenfortelles, med hendelser som skal gi forståelse for hvorfor han eller hun ble psykisk skadet. Dette brukes som forklaring på forbrytelsen, som vanligvis skildres detaljert, men ikke så utpenslet at leseren eller seeren opplever det som *for* støtende (og uetisk). Deretter følger etterforskningen, rettsprosessen og straffen, faser som blir tillagt ulik betydning fra historie til historie. Generelt må alle fasene berøres, men det mest sensasjonelle har forrang, enten det er morderens kyniske framgangsmåte for å lure ofrene eller hendelser under rettssaken. Hver sak trenger så å si et unikt fingeravtrykk, samtidig som skildringene stort sett følger et velkjent sjangermønster.

Metodisk innfallsvinkel

Jeg er opptatt av denne sjangerens fascinasjonskraft. Fra min egen oppvekst husker jeg besettende beskrivelser i true crime-bøker, med grusomme detaljer som sitter i minnet over førti år senere. Det er tekster som omhandler store dyp i mennesket, og de er «sanne» (i stor grad basert på fakta, men utformet som relativt enkle fortellinger).

Det voldelige og ekstreme i mange av dem gjør tekstene tiltrekkende, men samtidig moralsk sett frastøtende. Slike krimhistorier tilbys offentligheten i store mengder som tidsfordriv og underholdning, samt kunnskapstilfang om en farlig verden.

Den danske sosiologen Michael Hviid Jacobsen har ønsket å bidra til og å fornye et forskningsfelt som han kaller «the poetics of crime» – en humanistisk, kulturvitenskapelig disiplin innen kriminologien (Jacobsen 2014). Behovet for forskning på kulturell, kritisk og kreativ kriminologi er stort ifølge Jacobsen, fordi kriminalitet har blitt en av de største og mest lukrative temaene i den internasjonale underholdningsindustrien, enten det er primært fiktive eller relativt sanne historier. Disse medieproduktene utgjør en egen *mediekriminologi*, hevder han, og distanserer seg fra sosiologenes og kriminologenes tradisjonelle kvantifisering (med spørreundersøkelser og årsak-virkning-modeller, statistikker og grafer). Mediekriminologi i Jacobsens variant skal bidra til kriminologien med kvalitative analyser og vurderinger, og ikke minst med overraskende, ferske ideer og innfallsvinkler.¹

Denne artikkelen vil bidra til mediekriminologien og ta «kriminell populærkultur» på stort alvor, med et metodegrunnlag som ligger nært opp til Cultural Studies. Innen Cultural Studies oppfattes også de mest letteste og underholdende medietekster som komplekse og åpne for mange tolkninger og tilegninger (Winter 2010:133). Tekstene kan være «overflatiske», men deres betydning er dyp. Virkelighetskrim er populært fordi verkene oppfyller bestemte funksjoner og tilfredsstillende behov, for eksempel stadig på nytt å bekrefte samfunnets «trygge»,

1. Jacobsens humanistiske forskningsperspektiver på forbrytelser og kriminologi har mange forløpere, blant andre den amerikanske sosiologiprofessoren Jeff Ferrell, som fra 2004 redigerer bøkene i *The Alternative Criminology Series* ved New York University Press og er en av redaktørene i *Crime, Media, Culture: An International Journal*.

moralsk-rettslige ståsted, der umoralske avvikere straffes. De masseproduserte tekstene avspeiler ideologiske holdepunkter og hjelper konsumentene mentalt til å bearbeide kriminalitet som et utbredt samfunnsfenomen. En sannkrim-fortelling kan altså (i likhet med for eksempel en skrekkfilm) være «en meningsbärande kulturprodukt där samhället i en viss mån reflekterar sig själv» (Danielsson 2006:38). Medietekstene kan også konfrontere lesere på spennende, underholdende måter med deres egen frykt (Bird 1992:163). Vi frykter og dras mot det ukjente og fremmede, det gåtefulle og skremmende – altså det som virkelighetskrim handler om.

Den primære empirien i denne artikkelen er tre true crime-utgivelser i form av tre magasiner. To av dem er på engelsk og ett på norsk. Alle tre ble kjøpt i en kiosk i Oslo i mai 2018. Det dreier seg om det britiske tidsskriftet *Real Crime* nr. 36 og 37 og et tilsynelatende frittstående magasin med tittelen *Seriemordere: Historiens sykeste og farligste drapsmenn*. Det sistnevnte magasinet er på 130 sider og er utgitt av forlaget Orage AS i Tønsberg, med seks norske oversettere (Espen Jansen m.fl.).² Disse tre magasinene kommer fra et empirisk «punktnedslag» på ett bestemt sted på en tilfeldig dag. Alle de tre bladene var lett tilgjengelig. Jeg kjøpte dem selv i en jernbanekiosk med et stort kundegrunnlag, der de var utstilt på en måte som inviterte til spontankjøp, kanskje også av personer som *ikke* målrettet oppsøker true crime. Jeg har ønsket å studere en stor mengde relativt korte tekster slik disse magasinene tilbyr, for å se etter mønstre og sammenhenger i sjangeren slik den framstår her. I disse bladene er

det mange ulike artikkelforfattere, og dermed god mulighet for variasjon og personlige innfallsvinkler. Selv om magasinene har sine profiler, er det også fra artikkelforfatternes side mulig med «subjective meaning-making» (Jacobsen 2014:3), for eksempel når det gjelder tolkningene av forbryternes motiver, intensjoner, virkelighetsoppfatninger, behov og begjær. Fra tidsskriftene har jeg valgt å gå forholdsvis dypt inn i to av krimhistoriene (om Speck og Falder), fordi artikkelforfatterne i disse historiene har ulik tilnærming til fenomenet *skyld*. Det har også spilt inn at tidsskriftartikler er lite studert sammenlignet med filmer og TV-serier. Alle de tre magasinene fokuserer på noen av historiens verste overgrepere (som ikke handlet ut fra politiske motiver), og alle tre setter temaene ondskap, død og skyld på spissen.

Målet med denne artikkelen er å belyse, gjennom noen eksempler, hvordan sjangeren virkelighetskrim henter mye av sin fascinasjonskraft fra tre mysterier – om ondskap, døden og skyld – og hvordan tekstene i min empiri henter impulser fra skrekkfiksjon (gotisk litteratur, skrekklitteratur) når onde personer og handlinger skal karakteriseres for leserne. Artikkelen vil gi konkrete eksempler på hvordan de tre mysteriene tematiseres direkte og indirekte i krimhistorier fra virkeligheten. Etter min mening berører en slik tilnærming til sjangeren det som gjør at mange lesere og seere aldri blir lei av de gruoppvekkende fortellingene.³

Tekstene som studeres nedenfor, framviser to tilsynelatende uforenlige syn på ondskap, bestialitet, perversitet, sadisme og andre anomalier. I en ellers ofte saklig fortel-

2. Det ble også solgt i noen dagligvareforretninger.

3. Det er mye å si om sjangerens tiltrekningskraft. For eksempel har det blitt skrevet atskillig om hvorfor kvinner liker en sjanger som stort sett handler om grusomme forbrytelser og der kvinner ofte er ofre. Se Amanda M. Vicary og R. Chris Fraleys artikkel «Captured by True Crime: Why are Women Drawn to Tales of Rape, Murder, and Serial Killers?» (2010).

lerstil basert på mest mulig objektive fakta, pipler det fram ord som «et grusomt udyr», «makaber mordlyst» og andre uttrykk som bryter med den ellers saklige fortellemåten. Tekstene i min empiri, og i mange andre verk innen sjangeren, oppviser fundamental tvetydighet, ambivalens og hybriditet når det gjelder hvordan ondskap skal oppfattes, forstås, forklares. Det dreier seg etter min oppfatning om en påfallende spagat mellom på den ene siden tradisjonelle skrekklitterære troper og på den andre siden en moderne tilnærming til kriminalitet. Dette er et slående kjennetegn ved en sjanger som er kompleks og åpen for sprikende tolkninger.

Det finnes noen få standardverk om sjangeren virkelighetskrim. Anita Biressi og Jean Murley har skrevet monografier som det trekkes veksler på nedenfor. Den britiske medieforskeren Biressi har en konstruktivistisk innfallsvinkel, og er opptatt av hvordan kriminalitet er en sosial konstruksjon som forandrer seg gjennom historien. Vitenskapelige metoder i rettsmedisin (og generelt «forensics») har gjort etterforskningsarbeidet mer pålitelig, men Biressi mener at måten kriminelle og kriminalitet oppfattes på alltid har vært preget av samfunnets prekære behov for sikre svar og praktiske resultater. Den amerikanske true crime-eksperten Murley har som agenda å vise sjangermangfoldet, retorikken og estetikken som kjennetegner true crime innen ulike medier. Hun er blant annet opptatt av retorisk «demonization» av sensasjonelle mordere (Murley 2008:107).

De kriminalsakene som presenteres eller omtales i min framstilling, er kun basert på informasjon fra de tre magasinene. Ingen andre kilder brukes for å kontekstualisere dem eller gi ytterligere detaljer. Det er tekstene og sjangertrekk som er fokus, ikke de

enkelte krimsakene som brukes som eksempler.

Problemer og mysterier

I flere av de nye, norske krimdokumentarene er det *gåter* som er i fokus (jmfør titte-len *Gåten Orderud* på TV-serien fra 2018): Hva skjedde *egentlig*? Hvem løy under retts-saken? Slike spørsmål gjelder problemer som i prinsippet har entydige svar. Men etter min oppfatning er ikke disse problemene den viktigste grunnen til at sjangeren tiltrekker lesere og seere.

Den franske filosofen Gabriel Marcel har poengtert at det er en vesensforskjell mellom et *mysterium* og et *problem*. Et problem er en hindring som lar seg overkomme, en knute som kan løses opp. Marcel sammenligner et problem med en veisperring, men der det finnes en annen vei eller en måte å komme forbi sperringen på. Løsningen på et problem kan bli testet ut og deretter verifisert av vår erfaring. Et mysterium er derimot eksistensielt. Om det ondes mysterium skriver Marcel: «I only really grasp it as evil in proportion as it touches me; that is, where I am involved in it [...] Traditional philosophy has tended to reduce the mystery of evil to the problem of evil» (Marcel i Busch 1987:94).⁴ Han reflekterer også over «livets mysterium», «kjærlighetens mysterium», «kunnskapens mysterium» og lignende uutgrunnelige fenomener som gjelder menneskets væren i verden, dimensjoner som berører meningen med livet. Mens en mordsak kan løses, er et mysterium alltid uløselig (Kolstad 1991:52).

Etter min mening oppstår virkelighetskrimmens sterke tiltrekning fordi historiene innen denne sjangeren samler i seg tre mysterier. Her siktes det ikke til gåtene eller problemene med hvem som er den skyldige eller hvordan en sak kan oppklares, men til

4. Men i en engelsk oversettelse bruker Marcel også uttrykket «the problem of death» (i Busch 1987:171).

mysterier. Det er ikke et mysterium i Marcells betydning hvem som er gjerningsmannen eller -kvinnen bak en forbrytelse, om så saken forblir uløst. Dette er et problem som politiet strever med, og der de til slutt enten lykkes eller mislykkes. I krimreportasjer og annen true crime ser leseren vanligvis den skyldige allerede på fortellingens første foto, og hovedproblemet er dermed løst før leseren er i gang med å lese historien. Derimot er det tre mysterier som rommes i sjangeren virkelighetskrim. Disse tre mysteriene er innvevd i historiene på ulike måter og mer eller mindre direkte tematisert i de konkrete fortellingene på papiret eller på skjermen: det ondes mysterium, dødens mysterium og skyldens mysterium.

Magasinert true crime om Speck-saken
Amerikaneren Richard Specks ansikt er det mest dominerende på omslaget av *Real Crime* nr. 36. I 1966 drepte Speck åtte kvinner i Chicago. Store deler av magasinets skildring av det som hendte er nøktern, men noen formuleringer er svært emosjonelle fra artikkelforfatteren Tanita Matthews' side. En mann som Speck er et menneske som du og jeg, men samtidig en morder i en spesielt «bestialsk» kategori. Artikkelen om Speck begynner med å sammenligne Speck med «a rabid fox in a pen of sitting hens» (Matthews 2018:16). Han minner om en vampyr («so fierce was Speck's bloodlust that he changed the landscape of crime forever») (ibid.) og en slakter («this slaughterhouse») (ibid.). En uttalelse som Matthews gjengir av Speck etter at han var pågrepet, tyder på at massemorderen gledet seg over voldtekt og drap: «If they only knew how much fun I was having, they'd turn me loose» (ibid.:23).

Journalisten Dennis Breo, som skrev en bok om Speck, blir i Matthews' artikkel sitert på at «evil is so banal», på grunn av

Specks relativt ordinære utseende (ibid.:22). Bak et lite påfallende ansikt, som vi får se åtte ganger på fotografier i tidsskriftet, skjuler det onde seg. Som så ofte ellers i sjangeren, framstilles ondskap som en skjult, men ukontrollerbar urkraft i mennesket – den er som en snikende fare, skjult og mystisk (Murley 2008:57). En ondskap som Specks trenger en forklaring, men fordi leserne ikke får sikre svar, på tross av den informasjonen Matthews gir i artikkelen om Specks fysiske og psykiske skader fra barndommen, blir

Faksimile fra Real Crime nr. 36, 2018.

REAL BRITAIN'S BEST-VALUE CRIME MAG

CRIME

NURSE KILLER

HE NEARLY GOT AWAY WITH IT

"NO ONE WOULD HAVE BELIEVED SPECK DID IT"

RUSSIA'S MOM FROM HELL

THE MURDERER THEY FORGOT
"THE BEAST OF MANCHESTER" BARELY MADE THE NEWS

ESTATE AGENT'S KILLER CLIENT
WHAT HAPPENED TO SUZY WHEN SHE MET 'MR KIPPER'?

TIME BOMB BANK ROBBER
He had to get them \$250,000 before his collar blew up

DEADLY CRUISE
TRAPPED ON A SHIP WITH A VICIOUS SEXUAL PREDATOR

35-YEAR STINT
GOV'NOR BIRD RECALLS RATS, RIOTS AND RUSSIAN PRISONS

PLUS:

- ESCAPE FROM MAX SECURITY
- THEY DROVE HER TO SUICIDE
- "I HAVE HIV, OOPS!" – AND MORE

£3.99

9 772059 183003

hver leser invitert til å gruble over ondskapsens mysterium.

Ondskap som mysterium

De tre magasinene har mange historier om aggresjon som ender med mord. Aggressive følelser er blant annet fiendtlighet, ondskapsfullhet, hat og hevnbehov. Det har blitt foreslått at slike indre, emosjonelle krefter kan forklares på tre måter: som biologisk betinget, som tillærte karakteregenskaper/atferd (sosialiseringsskader), eller som oppmagasinerte frustrasjoner av typen krenkede behov (Thielst 1993:72–73). Det moralsk onde skyldes i den sistnevnte forklaringsmåten at mennesket er et sosialt vesen i en vev av sosiale mekanismer. I det sosiale liv er det diskriminering, misunnelse, maktkamp, utestenging og så videre (ibid.:24). Vi preges selvfølgelig av andre mennesker, og vi projiserer ergrelse, skuffelse, tomhetsfølelse, depresjon, selvhat og andre psykiske reaksjoner over på de andre, som avreagering (ibid.:122). Ydmykelser og nederlag, opplevelse av underlegenhet, dårlig samvittighet og andre psykiske reaksjoner leder til handlinger som fellesskapet kaller onde (ibid.:130). «Angst skaper ondskap» har det blitt hevdet (Eugen Drewermann sitert fra Schuller og Rahnden 1993:27).

Gjennom historiene i virkelighetkrim kan en uhyggelig mistanke melde seg: Kunne jeg selv – under vonde omstendigheter – ha begått en like brutal, destruktiv og ond handling? Eller som det formuleres av true crime-forfatteren Carolyn Reidy: «Do I have the potential for this evil in me too?» (sitert fra Biressi 2001:23).⁵ Den ondskapsen som virkelighetkrim bevitner og utbroderer, kunne kanskje vært i meg, i sjangerens

leser eller seer? Så truende er ondskapsen. Det onde fascinerer, vekker nysgjerrighet og tiltrekning, men også avsky og sinne. Leserene blir til slutt alltid sittende igjen med mysteriet, uten sikre beviser i noen retning om hva som ligger bak.

De relativt spektakulære kriminalsakene som true crime konsentrerer seg om, er ofte gjennomsyret av lidelse for alle parter – for morderen, offeret, de etterlatte og etterforskerne. Det er sviende sår overalt, fysisk og psykisk lidelse der ingen går helt fri.⁶ Alle får oppleve ondskapsen. Etter å ha lest eller sett en virkelighetskrimhistorie, vet leseren mye om hva som skjedde, men egentlig ikke *hvorfor*, i hvert fall ikke de dypere årsakene, fordi ingen kan se inn i morderens psyke.

Skyldens mysterium

Hvor skyldig var Speck i ugjerningene han begikk? I en egen tekstrute skriver artikkelforfatter Matthews:

According to Dr Katherine Ramsland's book *The Mind Of A Murderer: Privileged Access To The Demons That Drive Extreme Violence*, Ziporyn built a rapport with Speck while he awaited trial. During their conversations, Ziporyn was told of an incident when Speck suffered a severe head injury from a hammer at the age of five. Speck also claimed that, when he was six, he fell out of a tree and fell unconscious. [...] Ziporyn diagnosed Speck with 'organic brain syndrome' and that, due to the mix of brain damage, alcohol and drugs, Speck might have blacked out and therefore couldn't determine right from wrong, one of the pivotal aspects of an insanity plea. [...] Bill [Martin]

5. En av USAs herostratisk berømte psykopater, Charles Manson, uttalte: «I am whoever you make me ... you want a sadistic fiend because that is what you are. You only reflect on me what you are inside of yourselves» (sitert fra Murley 2008:98).

6. En ikke-angrende, hånende morder vil bli stemplet som syk, og dermed lidende.

adamantly believed 10,000 per cent the opposite, that it had nothing to do with it (Matthews 2018:17).

Fagfolkene har ulike syn. Leseren blir ikke tilbudt noe sikre sannheter i artikkelen, men motstridende oppfatninger. Visse hendelser i Specks barndom og ungdom er riktignok relativt pålitelige fakta, men ikke disse hendelsenes virkning og betydning for hans senere liv. Leserne får vite at Speck hadde en alkoholisert og voldelig stefar, hadde en relativt lav IQ og på noen måter et barns psyke (ibid.:6), og at han var rusavhengig. Dessuten prøvde han noen dager etter massakren å begå selvmord ved å kutte blodårene, en handling som vitner om skyldfølelse. Matthews tematiserer Specks skyld med denne uavklarte formuleringen: «Whether this came down to nature, nurture or both, Speck at some stage began internally preparing to emulate the chaos he had been born into» (ibid.:17).

Krimfortellingene kan gjøre forsøk på å trenge inn i denne ukjente psyken ved introspeksjon, for eksempel for å stille en diagnose, men vanligvis forblir det spekulasjon som leseren ikke helt kan ha tiltro til. De fleste verkene innen virkelighetskrim slenger snarere sporadisk ut betegnelser som «psykopat» og «sadist» uten annen begrunnelse enn at de begåtte ugjerningene er moralsk avskyelige på bestemte måter. Leserne er i et notorisk usikkert mentalt landskap. Det kan for eksempel være umulig å fastslå om personen i gjerningsøyeblikket var i psykose, lå under for en tvangsnevrose, en personlighetsforstyrrelse eller en annen sinnslidelse. Psykiske lidelser og medfølgende (større eller mindre) utilregnelighet har mange gråsoner og uklare grenseoppganger.⁷ Noen mordere opplever at de dreper under tvang, at de er ufrie i gjer-

ningsøyeblikket, og hvor skyldige er de da? Kanskje er ondskap i seg selv en sykdom? (Richard og Grünwald i Faulstich 2008:158).

Skyld og ansvar

Skyldens mysterium er ikke *hvem* som er skyldig, men skyldig i hvilken *grad* og med hvilket ansvar for sine grufulle gjerninger. Var personen ute av stand til å oppfatte omverdenen på en realistisk måte? *Når* er et menneske utilregnelig? Kan gjerningsmannen regnes som ansvarlig i vanlig betydning av ordet? Mysteriet ligger både i graden av ansvar og hvordan ansvaret skal fordeles etter forbrytelsen. Hva er individets skyld og hvor stor er samfunnets skyld? I noen historier framstilles foreldre, familien eller samfunnet som sydebukk, ikke den enkelte kriminelle (Schuller og Rahnden 1993:7). Fattigdom, arv av psykiske lidelser, omsorgssvikt, mangel på kjærlighet, seksuelt misbruk og lignende faktorer fungerer som forklaringer alle kan forstå, men skyldmysteriet er likevel tilbake. For riktignok blir en syk psyke indirekte en «unnskyldning» for handlingene, men de fleste kan aldri helt akseptere en slik determinisme. Gjerningsmannen kan i høy grad være et offer, men er han ikke likevel også skyldig? Hvor går grensene for det etiske i de tilfellene der et menneske er «ødelagt» som menneske? Hva er i så fall en rettferdig straff? Den kriminelle kan bli psyko- og sosiologisert i omfattende rapporter og protokoller for å finne et pragmatisk svar og en straffeutmåling, men mysteriet kan ikke løses.

True crime-historier appellerer til ønsket om å forstå – på et dypt plan, ned til mysteriet. Skyldens mysterium gjelder ikke kun morderen, men også den nysgjerrige krimleseren. True crime-sjangeren har blitt forsvart

7. Historikeren Svein Atle Skålevåg ga i 2016 ut boka *Utilregnelighet: En historie om rett og medisin*, med en lang rekke eksempler på saker og dilemmaer gjennom nesten 700 år.

med at «an insight into the 'mind of the murderer' is also an insight into ourselves» (Biressi 2001:70). De fleste kan forstå og kanskje gjenkjenne hvordan depresjon kan lede over i fortvilelsesaggresjon og overgrep. Vi kan gjenkjenne følelser av å bli sviktet og forlatt, og faser der vi savnet hjelp og håp. Gjennom historiene om forbrytelsene er vi lesere og seere på en reise inn menneskesjelen. Vi studerer den menneskelige psyke gjennom farlige individer, hevder Biressi (2001:70). Hvordan ville leseren oppført seg under de verst tenkelige omstendigheter? Hvor godt kjenner jeg egentlig meg selv? Historiene undersøker morderen for å holde et speil opp for leseren (ibid.:72). Men dette speilet er ikke blankt og klart. Leserene og seerne av krimdokumentarer erkjenner snarere menneskets indre verden som et ukjent landskap.

Dødens mysterium

På én og samme natt drepte Speck åtte, unge kvinner (og artikkelen antyder at han hadde drept også tidligere i sitt liv). Artikkeforfatteren forteller om disse kvinnenes forlovelser, en snarlig eksamen og andre planer for framtiden kvinnene hadde. Som i så mange andre virkelighetskrimfortellinger, minnes leserne på at døden når som helst kan falle som en øks og utslette all framtid for ofrene. Fortellinger om brå død viser spriket mellom det hverdagslige og dødens plutselige irreversibilitet (Biressi 2001:124). True crime-historer handler ofte om uventet, uforberedt død – der offeret befant seg intetanende på en spasertur i en park, på en badestrand, på vei hjem etter en hyggelig fest – eller på hybelen slik som Specks ofre.

Døden representerer her vår utsatthet og usikkerhet i tilværelsen, det skjøre og flyktige ved livet (Jankélévitch 1977:69). Og i et sekulært samfunn er døden meningsløs og ubegripelig (ibid.:133). Den kan inntreffe helt tilfeldig, og den skaper traumer og livslange sorgprosesser for de gjenlevende. Noen true crime-fortellinger gjør forsøk på å formidle denne smerten, sorgen og fortvilelsen over et tap, med indre kamp og bestrebelser på å komme videre i livet. Sjangeren er en invitasjon til å reflektere over død, sjokk, traumer og lidelse (Seltzer 2007:48). Den eneste overlevende kvinnen som opplevde det Speck gjorde, er både avbildet og skildret i teksten. Fotografiene av de døde kvinnene og dette eneste gjenlevende vitnet, fungerer i artikkelen som en illustrasjon på dødens uberegnelighet og fatalitet (Biressi 2001:146).⁸ Sjangeren rykker døden nær leserne og seerne. Den er et «memento mori».

Det monstrøse

Generelt har språket i de tre tidsskriftene jeg har valgt ut en upersonlig, ikke-involverende stil, med en relativt verdifri og deskriptiv tilnærming til kriminalsakene. Hendelsene gjenfortelles med vekt på fakta og saklige sammenhenger. Denne stilen signaliserer at verden er forståelig og rasjonell, uten plass for myter og overnaturlige hendelser. Men midt i disse framstillingene kan det så bryte inn noe arkaisk: formuleringer og betegnelser som synes å gjelde onde, uforståelige (ur-)krefter som overskridder en moderne virkelighetsoppfatning. Ruth Waterhouse bruker uttrykket «the gothicism of the text» (Cohen 1996:33) om

8. Noen true crime-bilder er svært eksplisitte, for eksempel ved å vise døde kroppar. Denne eksponeringen av vold har blitt kritisert, men lar seg forsvare. Den amerikanske true crime-forfatteren Cory Mitchell fortalte i et intervju at han misliker tendensene «to go soft when describing murder scenes or including photos which I think is utter nonsense. We are not writing love scenes here. These are some of the most brutal, vicious, unthinkable acts that one human being can commit upon another. I don't think it should be candy-coated or spoke about only in hushed tones in any way» (Adams 2007).

det Ukjente, Andre, skremmende og fryktelige i skrekklitteratur (gotisk litteratur), og det er slike innslag som på påfallende måter også er spredt rundt i virkelighetskrimartiklene.

Gjennom ordbruk som avviker fra den nøytrale, beskrivende stilen foretar artikkelforfatterne det som kan kalles en «retorisk innhegning» av det onde (Faulstich 2008:309). Et eksempel fra *Real Crime* nr. 37 er en overskrift skrevet med store bokstaver: «EVIL BEYOND EVIL» (Conterio 2018:79). Kanskje kan dette kalles et melodramatisk innslag. Melodramaer polariserer, og uskyld og ondskap blir ekstra tydelige når de settes opp som absolutte motsetninger. Men leserne ledes til syvende og sist til mysteriene. Hvor kommer «ondskap hinsides ondskap» fra? Og er en så forstyrret, syk person ansvarlig for sine handlinger? Det onde framstår, på samme måte som i skrekklitterære fiksjonstekster, som en alltid truende og ukontrollerbar kraft i verden, utenfor det begripelige og gjenkjennelige. Det er som om de saklige, verdinøytrale skildringene punkteres av en virkelighetsoppfatning der det finnes mennesker som *ikke er* mennesker, av djevleskap midt iblant oss og av urkrefter fra en annen dimensjon. Samtidig som ondskap skildres som avgrenset til bestemte personer og handlinger, er den rasjonelt uhåndterbar, unnvikende og potensielt til stede overalt. Langt på vei kan den rasjonelle, vestlige sivilisasjon i virkelighetskrim (med tekniske forklaringer om DNA, nøyaktige tidsangivelser for ulike hendelser, teorier innen psykologi, rettsmedisinske termer og lignende) sies å ligne en ferniss over en avgrunn, en tynn hinne som skal holde svulmende «djevleskap» på plass.

Mysterier gjelder det mest åpne, usikre og uavklarte i tilværelsen. I møte med dype hemmeligheter om livet og grusomme forb-

rytelser sprekker den tynne hinnen av rasjonalitet. Jeg velger å kalle disse innslagene fra skrekklitteratur i virkelighetskrim for *det monstrøse*.⁹ I møtet med det monstrøse blir leserne skrekkslagne. Skrekken invaderer og ryster leserne med det grusomme og forferdelige, med en skakende effekt som skrekklitteratur alltid har villet oppnå. Skrekklitteratur handler om monstre og det monstrøse, om skikkelser som er vanskapte, abnorme, fryktelige, og kanskje uforbederlig onde. Det monstrøse er noe «utenom-menneskelig» og ukontrollerbart, noe grense- og kategorioverskridende (Cohen 1996:6). Det er abnormt (Carroll 1990:16) og bryter med vår forståelse av hva som normalt er mulig – og vekker derfor redsel, panikk, skrekk, gru, avsky. I slike verk er monstret «a dangerous breach of nature, a violation of our normal sense of what is possible» (Bordwell og Thompson 2007:330).

Sadistiske seriemordere har abnormt onde dimensjoner og de kan oppfattes som moralsk sett vanskapte. Slike forbrytere er monstrøse, de har en «moral deformity» (Gilmore 2009:12) og en grad av ondskap som er en fare for hele samfunnet. I fiksjonen er avstanden til virkeligheten bevart og derfor kan ikke det monstrøse true oss fysisk, i motsetning til i virkeligheten og i virkelighetskrim.

I en artikkel om den britiske seriemorderen Trevor Hardy, som drepte minst tre jenter i tenårene (*Real Crime* nr. 36) tematiserer Abby Bentham behovet for å karakterisere personer som monstrøse: «a person is turned into a monster. This process serves a vital psychological function – dehumanizing serial killers creates a comforting space between ‘us’ and ‘them’, which reassures the public that ‘ordinary’ people are not capable of such extreme behaviours» (Bentham 2018:47). Hardys forbrytelser forble da også

---

9. Det latinske «monstrum» betydde opprinnelig et ondt varsel eller en advarsel.

i noen henseender uløste, utenfor det forståelige, ikke innplasserbare som «mad or bad» (ibid.). En psykiater, som burde holde seg innenfor et vitenskapelig paradigme, erklærte at Hardy var «a hopelessly evil, dangerous man», og til tross for «a ten-day trial, many of the case's most perplexing and fundamental questions went unanswered» (ibid.). Hardy forble gjennom rettsprosessen en ukjent person, en uforklarlig mann, men han kan likevel fordømmes som «hopelessly evil» og «THE BEAST OF MANCHESTER» (som han kalles på omslaget). Det onde utgjør hans vesen, hans umenneskelige person. I denne skrekklitterære retorikken slutter et menneske å være et menneske, og blir et monster, kroppsliggjør det monstrøse som truer samfunnet. Skrekklitteraturens forestillinger om det monstrøse utgrenser og fordømmer, og er slik sett moralsk tilfredsstillende. Vi trenger å sperre den «rene ondskap» ute, gjøre den Fremmed.

Gjenbruk av monstrøse seriemordere

Seriemordere: Historiens sykeste og farligste drapsmenn lokker leserne med å ta dem med inn i hodene til lignende «monstre» som Speck og Hardy. Seriemorderne som beskrives i dette magasinet, for eksempel Ted Bundy, John Wayne Gacy, Jeffrey Dahmer, Edmund Kemper, Pedro Alonso López og Fred og Rose West, har allerede blitt skildret tallrike ganger, som prima eksempler på «killers as monstrous moral aliens» (Murley 2008:8). De har blitt til ondskapens arketyper. True crime-lesere flest vet riktignok fra før hva disse monstrene gjorde, «MEN HVA FOREGIKK I HODENE DERES?» (Therkelsen et al. 2018:5). Leseren skal i dette magasinet nærme seg hver seriemorder, som hver og én er «et menneske så ondskapsfull at ingen vanlige regler gjelder lenger» (ibid.:9). Formuleringer om det monstrøse ved disse personene slår ofte igjennom: «et

rendyrket mareritt fra virkeligheten» (ibid.:5); «Michel Fourniret – Ardenner-trollet – tilsto ni drap» (ibid.:32); «to personer vi mistenker for å mangle enhver menneskelig egenskap [...] ondskapens ikoner» (ibid.:41); «Udyret» (ibid.:109); «Han var en forstyrret ung mann med et udyr som våknet innvendig» (ibid.:111); «Navnet hans er Manson, og han er et uhyre, et barn av vår tid» (ibid.:117); «Her rådet det en ondskap og en lek med livet som er vanskelig å fatte» (ibid.:130). Et sted blir noe djevlesk ved en av morderne både uttalt og benektet:

Det ville vært melodramatisk å si at Shipman var helsevesenets antikrist, men ingen annen medisinert i det britiske helsevesenets syttiårige historie har til de grader rystet organisasjonen i grunnvollene, blottlagt de byråkratiske svakhetene og avslørt hvor tregt etaten reagerte på tegn som viste at det var en djevil løs i systemet (ibid.:128).

Disse stort sett velkjente seriemorderne har etter hvert fått en viss slitasje som sensasjonsvekkere, men kan tydeligvis resirkuleres. Det aktuelle ved dem ligger i at de representerer en usynlig fare. Som det står om en colombiansk seriemorder i magasinet: «Det uhyggelige med virkelig ondskap er at den ikke har noen klare kjennetegn. Den er ubestemmelig» (ibid.:9). Fordi den ikke har klare kjennetegn, kan den være hvor som helst. Den britiske barnemorderen Myra Hindley var tilsynelatende «en alminnelig og naturlig jente» (ibid.:38). En hyggelig lege kan vise seg å være en iskald morder, «morderisk og ond» (ibid.:126) Det hører jo til ondskapens mysterium at vi ikke vet hvor den kommer fra, og vi leter etter forklaring inntil vi finner noe som kanskje kan la i det minste noen brikker falle på plass.

Amerikaneren Ted Bundy, som i en

årrekke bortførte, voldtok og drepte unge kvinner, berørte i rettssaken mot han både ondskapens mysterium og skyldmysteriet ved å uttale at pornografi var en utløsende faktor for han. Han så voldelig pornografi som en direkte årsak til egne handlinger, som han selv karakteriserte som «en atferd som er ubeskrivelig grusom» (ibid.:5). Slik selvinnsikt var antakelig medvirkende til at Bundy ikke ble erklært sinnssyk. Men dette er en relativ sikkerhet, ikke egnet til å avslutte saken mentalt for leserne. Og i noen tilfeller stopper true crime-forfattere opp ved mysteriet, slik som i *Seriemorderes* gjenfortelling av den franske seriemorderen Michel Fournirets ugjerninger: «Fourniret er et mysterium som vi sannsynligvis aldri vil komme til bunns i» (ibid.:35). Selv om saker blir oppklart og mordere fengslet, er det denne sjangerens kjennetegn å la leserne og seerne sitte igjen med usikkerhet: «Insoluble contradictions and unanswered questions abound» (Biressi 2001:129).

Hvorfor ble Falder ond?

Matthew Falder skildres i *Real Crime* nr. 37 som både en sosial seierherre og et udyr. Han var en ung mann med doktorgrad i geofysikk fra Cambridge og som var ansatt i en akademisk stilling ved universitetet i Birmingham. Han var sosial, utadvendt og godt likt, omtalt av venner som «the life and soul of the party» (Conterio 2018:80), og med intelligens og kunnskaper som burde sikret han det som gjerne kalles en lysende framtid. I 2017 ble han arrestert for handlinger som, ifølge Martyn Conterio, ingen i hans omgivelser hadde trodd han kunne stå bak. Etterforskningen hadde tatt fire år og involvert politimyndigheter i en rekke land. Falder var en hemmelig bruker av det såkalte

darknet, et datanettverk for deling av krypterte filer. Darknet ble skapt for å unngå myndighetenes innsyn, for å være en frisone som ikke kunne overvåkes, forklarer Conterio, en anarkistisk tumleplass for alt som var suspekt sett fra storsamfunnets side. Men Falder og tusenvis av andre over hele verden brukte og bruker det til «a level of evil almost impossible to comprehend» slik Conterio ordlegger seg (ibid.:77).

I ett tilfelle henvendte Falder seg til en ung kvinne under cover av å være en kvinnelig kunstner som kun ville ha et par nakenbilder til sine tegneøvelser, og «modellen» skulle få tusen pund for et par fotografier. Etter at den unge kvinnen hadde sendt bildene, kom truslene om at de ville bli offentliggjort hvis hun ikke adlød alle ordre (ibid.:79). Offeret skammet seg og var villig til å gå langt for ikke å bli blottstilt på internett. Falder brukte makten til ydmykkelser. Conterio forklarer hvordan sadisten Falder fikk sine ofre til å spise hundelort eller sin egen avføring, slikke på brukte dobørster og lignende. Og alt dette dokumenterte han, slik at han kunne vise det fram og skryte av det på darknet. Tre av ofrene gjorde selvmordsforsøk.¹⁰

Falder spredte også andres ulovlige materiale videre – bilder og filmer med seksuelt misbruk og tortur, ofte av barn, for eksempel et bilde av en baby som en voksen står oppå. Dette kalles «hurtcore», og i artikkelen om Falder i *Real Crime* sirkler Conterio inn hans indre verden slik: «The man's grotesque fantasies and sexual interests form the most revolting instances of sadism» (ibid.:76). Eventuelle trusler fra ofre om å melde han til politiet ble besvart med «I can't get caught». Så sikker var han på den avanserte krypteringen han tok i bruk, og

10. Kun slik er dødens mysterium indirekte tematisert i denne artikkelen. Den er en av et lite mindretall artikler i de tre magasinene som ikke handler om mord.

som viste seg å være så raffinert at politiet måtte slite i årevis for å knekke den.

Sadister finnes i ulike varianter, og Falder-saken har sine særegenheter. For særpreg er viktig i true crime. Jo mer unik en sak er, desto mer oppsikt vil den vekke. Men det påståtte «[w]hat's unique about the case» (Conterio 2018:79), er egentlig ikke så enestående, nemlig at Falder aldri med *egne hender* begikk et eneste overgrep (noe det heller ikke finnes bevis for at Hitler gjorde). Falder trengte, ifølge Conterio, ikke fysisk vold for å føle seg mektig: «It was about power, manipulation, humiliation, the process of degradation and the knowledge that he could reduce a person to a tormented wreck who would obey his every cruel command» (ibid.:79) Conterio kaller han både en ekstrem sadist og et monster.

De fleste kan være enige om at Falder havnet langt inne i en syk verden, men hvordan havnet han der? Det er påfallende at artikkelen i *Real Crime* ikke gir leserne noen svar på dette presserende spørsmålet. Tvert imot framstilles det som en gåte. Det ofres kun én setning på hans bakgrunn: «Raised in leafy Cheshire, he was a brainy type who went on to study at one of the world's great universities – Cambridge» (ibid.:80). Det er all informasjonen om hans oppvekst. Kanskje er forbrytelsene for grusomme til at det kan komme «bortforklaringer» fra hans barndom og ungdom? Falder framstilles som intellektuelt privilegert, og fordi han var så intelligent og vellykket, ble hans behov for å ydmyke andre (personer som i hans øyne var naive eller uintelligente) ekstra grusom.

I en fortelling som både skal gjøre leserne moralsk opprørte og underholde, er det tydeligvis ikke hensiktsmessig med kompliserte psykiatriske forklaringer (som knapt kan forstås av menigmann), forklaringer som kan vekke irritasjon fordi det oppfattes som «bortforklaringer». Skrekklitteraturens

«rhetoric of evil» (Murley 2008:31) svekker derimot ikke anklagene mot Falder, men sirkler rundt det monstrøse, umenneskelige, ubegripelig onde. Innen skrekklitteraturen kan noen *velge* å gjøre det destruktive og onde. Morderen blir framstilt vekselvis som et fritt menneske og et symbol på det ukontrollerbare, forstyrrete, irrasjonelle i den menneskelige psyke. Det er ikke tilfeldig at slike personer blir demonisert, for hvem kan vedkjenne seg å identifisere seg med grusomme, sinnssyke eller samvittighetsløse personer?

Falders hemmelige aktiviteter kom som et lynnedslag på alle rundt han da avsløringen kom, og kanskje var det at han til slutt ble tatt også i mer enn én forstand overraskende for han selv. Han ble arrestert på sitt universitetskontor, og da han hørte anklagen, utbrøt han umiddelbart: «It sounds like the rap sheet from hell» (Conterio 2018:76). Kanskje forstod han ikke selv hvorfor han hadde havnet der han var, etter tusenvis av timer i en grotesk nettverden. Også andre reaksjoner fra han kunne tyde på at «monsteret» var noe utenfor han selv. Skyldfornektelse og fortrengning er riktignok ikke ukjente mekanismer hos overgripere, men heller ikke rettssaken kunne finne ut av «gåten Falder». Det kom, ifølge Conterios artikkel, ikke fram opplysninger om hvordan hans perversjon kan ha oppstått, ingenting om traumer fra barndommen eller lignende. Falder hadde utvilsomt skyld, men likevel ender artikkelen indirekte i å peke i retning skyldens mysterium. Falder utførte ugierningene «for some reason yet not known» (ibid.:80). Artikkelen byr ikke på noen forklaring.

Det umenneskelige menneske

Men Falder var ond! Han kan ha vært syk, men det er ondskap som drev han fra det ene cyberovergrepet til det andre, til «EVIL BEYOND EVIL» (overskrift hos Conterio

2018:79) av et «darknet monster» (ibid.:76), en person med «a dead-eyed stare, one devoid of all humanity» (ibid.:76). «Falder simply enjoyed hurting others», skriver Conterio (ibid.:80), han «is barely human – somebody who understands right and wrong and doesn't care one bit» (ibid.:81). Ordet psykopat brukes aldri i artikkelen, og igjen kan leseren ane at en diagnose ikke skal kunne brukes som formildende faktor i hans tilfelle. Ren, radikal ondskap skal ikke unnskyldes. Det er som om ondskapens mysterium blir oppløst i raseri, eller i empati med ofrene. Jean Murley skriver om paradokset uskyld/skyld i sjangeren at selv om morderen som barn ble forsømt eller misbrukt på den mest grufulle måte, insisterer true crime på at han eller hun er ansvarlig for sine egne handlinger (Murley 2008:154).

Å få arrestert Falder var en seier for politiet og samfunnet, men hva hjelper det når han var «just another sicko among many» (Conterio 2018:77). Artikkelen indikerer at det er langt flere slike enn folk flest tror. Og i likhet med Falder virker disse overgriperne utad som helt vanlige mennesker. Eller rent ut som suksesshistorier slik som Falder, en akademiker med en interessant og trygg jobb. Betyr dette at ondskaper er overalt? Og hvem er disse personene? Er det noen blant mine venner, kolleger, i min familie som lever et slikt dobbeltliv, som er umenneskelige? I Conterios artikkel omtales australierne Peter Scully og Matthew Graham, som også var sadistiske darknet-aktører. Graham fikk 400.000 klikk om dagen på sitt darknet-nettsted, og «[t]hat statistic alone is deeply disturbing» (ibid.:78). At Graham bare var en tenåring da han ble arrestert, var «mind-blowing» for politiet (ibid.). Martyn Conterios artikkel forteller om normale menneskers reaksjon på Falders historie, personer som representerer leserne: «As newspapers and culture sites

reported, when police officers had to sit through the video during their investigation, they wept» (ibid.:77). Mesteparten av teksten om Falder i *Real Crime* er ikke uten grunn skrevet med hvit skrift på svart bakgrunn – svart for ondskap, men også for sorg og fortvilelse.

Synliggjøring og blindsoner

Hvem eller hva skadet Falder, Dahmer, Fourniret, Hindley, Shipman og de andre overgriperne slik at de selv senere i livet skadet andre? I hvilken grad og på hvilke måter er gjerningsmennene og -kvinnene som vi leser om i true crime selv ofre for overgrep? På hvem skal skyld og ansvar legges? Det finnes et fellestrekk ved virkelighetskrim som eksperter på sjangeren har påpekt: Skildringene av forbrytelsene dreier seg om *individuelle* handlinger og personlige drama (Biressi 2001:134). Samfunnet som makrobetegnelse blir svært ofte usynliggjort. Dette gjelder også skyldmysteriet slik det ligger innbakt i historiene: Mulige forklaringer ligger i private hendelser, ikke i samfunnsstrukturer. True crime-forfatterne har «relentless focus on the killer's biography and psychology» (Murley 2008:152). Det er éntydig individfokus, med «the sort of personalization which popular criminology is all about» (Rawlings 1995). Årsakene til mentale defekter hos «syke individer» finnes først og fremst i familie og den nærmeste sosial krets i barndom og oppvekst. De verste forbrytelsene blir begått av ikke-politiske grunner, med subjektivt-psykiske årsaker. True crime tematiserer i mindre grad overordnede samfunnsforhold som fattigdom og arbeidsløshet. Slike betingelser kan nevnes, men får ikke hovedfokus eller virkelig tyngde i skyldspørsmålet. Antakelig har samfunnsforhold for liten forklaringskraft, fordi mange mennesker har levd i årevis med fattigdom og arbeidsløshet, undertrykkende regimer og diskriminering

uten å bli kriminelle. Ut fra dette argumentet bør årsakene til patologi ligge i det psykiske/sjelelige, ikke ute på den økonomiske og sosiale slagmarken der så mange lovlydige borgere befinner seg.

For å skape en medrivende fortelling trengs det åpenbart individualisering, og dette slår leserne visuelt i møte i true crime-magasinet i form av fotografier av forbrytere, av åsteder, døde kropp og lignende. Disse bildene bidrar til et innadventt blikk, i retning det personlige, kroppslige (Biressi 2001:152).¹¹ Til og med gjengkriminalitet gis individfokus, der leserne blir «kjent» med bandemedlemmer og deres brutalitet. Gruppedynamikker i gjenger og mafiaklaner er uinteressant sammenlignet med individers onde valg og gjerninger. Tidsskriftene byr altså på langt mer psyko- enn sosiologisering rundt årsaker til fordervelsen. Noen krimdokumentarbøker handler riktignok om «crime-in-context» (Murley 2008:52), men det er få spor av slik videre kontekst i de tre magasinene som kiosken tilbød sine kunder.

Individfokuset i de tre magasinene og virkelighetskrim generelt gjør at personene må velges med omhu. Når det gjelder de kriminelle, er det en fordel med ekstreme, «bestialske» personer som kan skake opp leserne, gi oss intensitet. Det forbudte, grusomme, perverse og monstrøse fascinerer ved å være fremmed, noe utenfor hverdagens målestokker. Biressi omtaler en dobbelfunksjon som true crime-fortellingene kan ha: å gjøre morderen til et slags ondskapens vitne for en destruktivitet vi andre knapt kan forstå, og å presentere morderen som et objekt som kan beskrives (Biressi 2001:187). Det monstrøse ved dem gjør disse personene til utenom-menneskelige syndebukker for det som samfunnet utes-

tenger, det urene og uverdige, slik monstre har vært gjennom alle tider (Gilmore 2009:14). Monstrene tilhører det Andre, og de slår oss med skrekk samtidig som en aura av mysterium omgir dem (Cohen 1996:28). Konsumenter av true crime kan gjenkjenne noe (ugjerninger, ondskap) samtidig som det i høy grad er monstrøst og ukjent, og derfor blir ikke gjenkjennelsen truende for leserens egen identitet og moralske forankring.

Også ofrene bør falle innenfor visse kategorier for å være verdt oppmerksomhet. De bør være mest mulig uskyldige og harmløse, for da blir rystelsen og opplevelsen av grusomhet og urettferdighet størst. Noen dødsfall er mer sjokkerende og tragiske enn andre (Murley 2008:143). Barn og kvinner er ideelle ofre ikke bare for seriemordere, men også for lesere og seere. En ung, gravid kvinne er mer «verdt» for historiefortelleren enn en mannlig, eldre uteligger. Standarden er en hvit gjerningsmann som dreper en eller flere hvite kvinner fra middelklassen. Og seksualisert vold mot kvinner selger spesielt godt, antakelig fordi det er noe voyeuristisk ved slike fortellinger. «This is one of the key features of true crime – its mixture of sexiness and moralism» (Murley 2008:24).

Vitenskap underveis og rettferdighet til slutt

Slike medietekster som er studert her, er viktige for leserne, blant annet fordi de kan brukes til å konsolidere egne verdier og til å utforske verden fra et trygt ståsted. Krimdokumentartekster er populærkulturelle «varer» som er spesielle ved at de tematiserer eksistensielle spørsmål og tilværelsens mest alvorlige konflikter og dilemmaer for leserne og seerne, samtidig som det er

11. Arrestasjonsbilder («mug shots») av de kriminelle er vanlig, kanskje fordi de inngir en trygghet om at samfunnet har kontroll på disse avvikerne. Poul Duedahl har skrevet en studie av slike bilder: «Crime Caught in Time: The Poetics of Police Photography» (i Jacobsen 2014).

underholdning og eskapisme. Det er en sjanger med en rekke ambivalenser, med dype meningsnivåer å dukke ned i, men også med overflatiske, formelpregete fortellinger å koble av med. Gjennom alle tider har mennesket vært fascinert av og søkt forklaringer på det onde, døden og skyldproblematikk, og disse mysteriene er kjernen i virkelighetskrimsjangeren.

Men samfunnet kan ikke bli stående ved mysteriene. Forbrytere må stoppes og det må tas harde beslutninger om straffer. I denne prosessen er rettsvitenskap og andre «objektive» tilnærminger redskaper og mestringsstrategier. Vitenskapene lover folk en betryggende presisjon, i det minste i noen av fasene fra et åsted blir oppdaget til forbryteren sitter i sin celle. Etterforskerne samler vitenskapelig baserte fakta som på et vis oppveier det gåtefulle (Murley 2008:151). Det usikre ved forbrytelsen plasseres i løpet av denne prosessen innen en ramme av objektivitet fra både etterforskerne og samfunnets side (ibid.:81). Dette sjangertrekket er basert på antakelsen at morderen kan forstås gjennom (kvasi-)vitenskapelig beskrivbare psykiske mekanismer (ibid.:152). Vitenskapeligheten gir altså tekstene et skinn av objektivitet som ivaretar behovet for fastlagte, sikre målestokker i et grumsete terreng. Natur- og samfunnsvitenskaper med sine sannhetsregimer leverer bevis som folk flest et langt stykke på vei kan slå seg til ro med. Slik gjenopprettes normaltilstanden i samfunnet, basert på lov og orden. På vegne av hele samfunnet har leserne behov for rettferdighet, gjengjeldelse og opphør.

Ifølge Biressi er true crime trygt plassert innen etablerte tenkemåter om samfunnets behov for lov og orden, straff og gjengjeldelse, overvåkning og kontroll, sosial konformitet og disiplin. Men samtidig tester true crime grensene for de begrepene som den avhenger av: sunn fornuft og lovenes

allmenngyldighet (2001:37–38). Det rasjonelle vinner fram, men etterlater leserne av virkelighetskrim likevel med fundamental usikkerhet – med en snikende mistanke om en kaotisk kjerne i tilværelsen som fornuft og vitenskap, lov og orden aldri kan stenge inne.

Og uansett om morderen er uskadeliggjort, blir lidelsen tilbake, sorgen over ett eller flere liv som er borte, tapet av noe uersattelig, dødens mysterium. Kriminaldokumentarer skremmer med sin sannhetsverdi, ved at tapet og lidelsen er reell og fortsatt pågår. Slik sett er forbrytelsene uten opphør, og nye forbrytelser venter rundt neste sving eller hushjørne. Selv om orden gjenopprettes når forbryteren arresteres og straffes, har vi ikke forstått nok av hans eller hennes psyke til å hindre andre forbrytere: «The element of tension remains: if one monster can arise out of such ordinariness, why not others?» (Rawlings 1995). Kanskje trenger vi å lese om forbrytelsene for å takle denne usikkerheten i tilværelsen. Virkelighetskrim tilfredsstillende «the gut-level human desire to comprehend the irrational [...] the need to comprehend the 'incomprehensible', to look full-on at the worst of human behavior, accept it, and carry on with the business of living» (Murley 2008:160). Vi får ingen svar på ondskapens, dødens og skyldens mysterier, men vi øker vår evne til å tolerere disse mysteriene, konfronteres med deres uløselighet og leve med den rådløsheten som true crime-fortellingene kan skape.

Litteraturliste

- Adams, Sam 2007. *An Interview with Corey Mitchell*. URL: <http://www.eclectica.org/v11n4/adams.html> [Nedlastet 29.04.2019].
- Bentham, Abby 2018. Manchester's forgotten Monster. *Real Crime*, nr. 36, s. 40–47.
- Bird, S. Elizabeth 1992. *For Enquiring*

- Minds: A Cultural Study of Supermarket Tabloids*. Knoxville, The University of Tennessee Press.
- Biressi, Anita 2001. *Crime, Fear and the Law in True Crime Stories*. Houndmills, Palgrave.
- Bordwell, David og Kristin Thompson 2007. *Film art: An introduction*. Boston, McGraw-Hill. (8. utgave)
- Busch, Thomas W. (red.) 1987. *The Participant Perspective: A Gabriel Marcel Reader*. Lanham, University Press of America.
- Carroll, Noël 1990. *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York & London, Routledge.
- Cohen, Jeffrey Jerome (red.) 1996. *Monster Theory: Reading Culture*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Conterio, Martyn 2018. Darknet Blackmailer. *Real Crime*, nr. 37, s. 74–81.
- Danielsson, Jonas 2006. *Skräckskönt: Om kärleken til groteska filmer – en etnologisk studie*. Umeå, Bokförlaget h:ström, Text & Kultur.
- Faulstich, Werner (red.) 2008. *Das Böse heute: Formen und Funktionen*. München, Wilhelm Fink.
- Gilmore, David D. 2009. *Monsters: Evil Beings, Mythical Beasts, and All Manner of Imaginary Terrors*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Jacobsen, Michael Hviid (red.) 2014. *The Poetics of Crime: Understanding and Researching Crime and Deviance Through Creative Sources*. Farnham & Burlington, Ashgate.
- Jankélévitch, Vladimir 1977. *La mort*. Paris: Éditions Flammarion.
- Kolstad, Hans 1991. Problem og mysterium hos Gabriel Marcel. I Hans Kolstad, Lars Roar Langslet & Asbjørn Aarnes (red.). *Gabriel Marcel: Mysteriets tenker*. Oslo, Aventura Forlag & Bergens Riksmålsforening, s. 32–59.
- Matthews, Tanita 2018. Nurse Killer. *Real Crime*, nr. 36, s. 14–23.
- Murley, Jean 2008. *The Rise of True Crime: 20th-century Murder and American Popular Culture*. Westport, CT, Praeger Publishers.
- Pedersen, Willy 2018. Livløst om døden i Isdalen. *Morgenbladet* 16.–22. mars 2018, s. 48–49.
- Rawlings, Philip (1995). True Crime. *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings*, vol. 1. URL: <http://www.britisoccrim.org/volume1/010.pdf> [Nedlastet 01.11.2018].
- Schuller, Alexander og Wolfert von Rahnden (red.) 1993. *Die andere Kraft: Zur Renaissance des Bösen*. Berlin, Akademie Verlag.
- Seltzer, Mark 2007. *True Crime: Observations on Violence and Modernity*. New York & London, Routledge.
- Therkelsen, Line (red.) 2018. *Seriemordere. Historiens sykeste og farligste drapsmenn*. Tønsberg, Orage AS.
- Thielst, Peter 1993. *Det onde: Et menneskelig problem*. København, Gyldendal.
- Vicary, Amanda M. og R. Chris Fraley 2010. Captured by True Crime: Why are Women Drawn to Tales of Rape, Murder, and Serial Killers? *Social Psychological and Personality Science*, vol. 1, nr. 1, s. 81–86.
- Winter, Rainer 2010. *Der produktive Zuschauer: Medienaneignung als kultureller und ästhetischer Prozess*. Köln, Herbert von Halem Verlag.

Grande-gate og metoo

Om hvordan rykter sprenger seg inn i mediefortellinger og får bestemme dagsorden

Tove Ingebjørg Fjell

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen
E-post: tove.fjell@uib.no

Abstract

The article aims to discuss the expression of rumours, concerning the Venstre politician Trine Skei Grande, claiming that she had sex with a drunk 16–17 year old boy in a field. The rumours were brought up in the media, in connection with the 2018 government negotiations, where Skei Grande was a central participant, and probably also due to the metoo discussions that at the time had taken place for months. The study analyses the wavering movement, from attaching great significance to trustworthiness in the rumours on the one side, and rejecting them on the other side. The study also discusses in what way the presumed event (woman with political power having sex with a drunk teenage boy in a field) is viewed as sexual harassment, and how the traditional script for sexual harassment (male harasses female) functions in this particular case.

Keywords

- rumour
- script
- sexual harassment
- metoo
- gender

Innledning

Målet med studien er å undersøke hvordan ryktene rundt Venstrepolitikeren Trine Skei Grande kom til uttrykk i tiden rundt Venstres inntreden i Solberg-regjeringen i 2018. I ryktene ble det hevdet at hun ti år tidligere, som partiets nestleder, hadde seksuell omgang i en åker med en beruset 16–17 år gammel gutt, som ikke var partimedlem. I forbindelse med regjeringsforhandlingene der Skei Grande var sentral, ble ryktene på nytt aktualisert. Noen mente at det for en voksen kvinnelig politiker å ha sex med en ung gutt var upassende, men ikke seksuell trakassering eller kriminelt, og at det derfor ikke burde få konsekvenser for den kvinnelige politikeren. Andre argumen-

terte for at dette var seksuell trakassering, og stilte spørsmål ved hvordan reaksjonene hadde vært, dersom det gikk rykter om at en mannlig politiker hadde hatt sex med en beruset 16–17 år gammel jente.

I artikkelen stiller jeg følgende spørsmål: Hvordan pendles det mellom å tillegge ryktene troverdighet på den ene side og å avvise dem på den annen? I hvilken grad ses denne hendelsen som seksuell trakassering utøvd fra kvinne mot mann (gutt)? Hvordan fungerer skriptet for seksuell trakassering i den aktuelle saken?

Det eksisterer flere definisjoner av rykte, og de fleste definerer det som et kort utsagn, som «kan ha form av en kort påstand som er faktaorientert». Det gir seg ut for å kunne

være sant («Har du hørt at...?»), og uavhengig av det tekstinterne innholdet, *kan* det være elementer i et rykte, som viser seg å være korrekt (Eriksen og Selberg 2006:184–185; Espeland 1977:147; Degh 2001:83–85). Selv om rykter kan eksistere i mange år, som tilfellet er i Skei Grande-saken, intensive-res gjerne ryktespredning i perioder med sosial spenning (Eriksen og Selberg 2006:185). Ryktespredning henger altså tett sammen med sosial aktualitet.

Mange fortellinger om seksuell trakassering, partnervold, troverdighet i rettsaker eller andre forhold følger dominerende skript.¹ Skript er ikke narrativer, men «tilbakevendende hendelsesforløp, generalisert fra egne opplevelser» (Kjus 2008:47; se også Schank og Abelson 1977). «[K]unnskap om typiske og regelmessige forekommende hendelsesforløp» lagres i skript, og denne kunnskapen er så selvfølgeliggjort at det er «sjelden [en] har behov for å verbalisere» den (Kjus 2008:48). Skriptet utgjør noen troverdige mønstre som gjør at en gjenkjenner en hendelse som en bestemt type hendelse. Det selvfølgeliggjorte i skriptet gjør at brudd og nyanser lett overses. Tre eksempler på skript er at en forlater en partner som mishandler en, en blir ikke værende (Baker 1997; Grøvdal 2012); at retten, i tillegg til bevis, vurderer et påstått voldtekstoffers troverdighet opp mot et ideal, der noen kvinners påkledning og atferd etablerer en mer overbevisende troverdighet enn andre kvinners påkledning og atferd (Ekström 2002), og at det i all hovedsak er menn som utøver partnervold, mens kvinner utsettes for det (Fjell

2013). I skriptet for seksuell trakassering kommer en stereotyp kjønnsoppfatning til uttrykk, der utøvere i hovedsak er menn, og kvinner i hovedsak er utsatte og ofre.² En kvinne som utøver seksuell trakassering bryter med dette skriptet: Det passer dårlig inn og fremstår som lite troverdig. Noe av kritikken mot partnervoldsskriptet handler om at den gjør kvinner til ofre, mens en annen del av kritikken handler om usynliggjøringen av kvinner som utøvere (jf. Fjell 2013). Skript utgjør seige strukturer, men er ikke uforanderlige: Over tid vil slike endres.

Ved hjelp av noen eksempler fra norsk politikk, vil jeg diskutere hvordan det ble reagert da det ryktes at en kvinnelig politiker skulle ha utøvet en seksuell atferd, som det ble stilt spørsmål ved. Studien skal leses – ikke som en medieanalyse som innbefatter mediehusenes bakenforliggende intensjoner i Trine Skei Grande-saken – men som en kulturanalyse av en debatt som fant sted i det offentlige rom, drevet frem av ulike forståelser av rykter og av hva som kan passere som seksuell trakassering, altså skript. Etter en redegjørelse for materiale og metode, og de siste års saker om seksuell trakassering, vil jeg kort nevne noen kjente saker der mannlige politikere har utført seksuell trakassering. Disse sakene, som benyttes som et kontekstualiserende bakteppe og ikke som et sammenligningsgrunnlag, består av et antall saker der mannlige politikere er anklaget for å ha utøvet uønsket seksuell tilnærming i ulik alvorlighetsgrad. I disse sakene ser vi et mønster, der de mannlige politikerne, enten frivillig eller ufrivillig, trekker

1. Skript-begrepet er hentet fra folkloristen Audun Kjus' forskning på fortellingsstrategier i rettsaker (Kjus 2008; se også Ekström 2002). I tillegg støtter denne studien seg på kriminologen Yngvil Grøvdals forskning på voldsutsatte kvinners møte med strafferettsapparatet: Brudd med bestemte kulturelle skript fører til tap av troverdighet (Grøvdal 2012; se også Baker 1997 om motstrategier mot etablerte kulturelle skript). Videre peker Sidsel Natland på at dominerende *diskurser* om sammenheng mellom vold og maskulinitet konstitueres av å se bort fra andre mulige sammenhenger mellom vold og kjønn (Natland 2006).
2. Skriptet gjenspeiles også i Alyssa Milanos første tweet om temaet. Milano skrev på Twitter: "Me too. Suggested by a friend: If all the women who have been sexually harassed or assaulted wrote 'Me too.' as a status, we might give people a sense of the magnitude of the problem" (Milano 2017).

seg fra verv og noen ganger fra sine posisjoner, og i stor grad og over tid fordømmes for sine handlinger. Saken om Trine Skei Grande var ikke en formell varslersak, men ble aktualisert og fikk svært bred omtale i begynnelsen av 2018, både fordi hovedpersonen på det tidspunktet satt i regjeringsforhandlinger, men også fordi en akkurat da hadde hatt flere måneder med metoo-saker mot sentrale mannlige politikere.

Materiale, metode og forskningsetiske refleksjoner

Materialet som ligger til grunn for denne studien er mangefasettert og sammensatt. Hovedmaterialet er hovedsakelig hentet fra perioden desember 2017–februar 2018: Det dreier seg om innslag i tradisjonelle medier som TV, radio og aviser, samt sosiale medier som nettavisers kommentarfelt og Facebooksider. Noen enkelttoppslag er hentet fra tiden etter februar 2018. Sakene er omtalt i såkalte etablerte medier, som for eksempel NRK, TV2, *Dagbladet*, *Verdens gang*, *Aftenposten*, *Bergens Tidende* og *Adresseavisen*, samt medier som oppfatter seg som et «korrektiv» eller alternativ til det etablerte medielandskapet, som høyreorienterte og innvandringsskeptiske *Resett.no* (NTB 2017; Waatland 2018). *Resett* fremstiller seg som en politisk uavhengig nettavis som skal få frem saker som de etablerte mediene ikke ønsker å dekke: De skal etter eget utsagn tale der andre ikke tør. Både de etablerte mediene og «korrektivet» har kommentarfelt i egne artikler og på sosiale medier, og sakene om seksuell trakassering har vært svært mye kommentert her. I den metodiske tilnærmingen er gjort bruk av tematisk analyse (jf. Braun og Clarke 2006), der to hovedtemaer er identifisert i materialet. Det første temaet handler om sannhetsgehalten i ryktet: Hvordan skulle en

forholde seg til et ubekreftet, eventuelt et usant rykte (har det skjedd eller ikke)? Det andre temaet handler om seksuell trakassering: Var dette kun upassende atferd, eller var det seksuell trakassering? Disse to temaene vil bli analysert gjennom begrepene rykte og skript.

For å få et overblikk over antall saker med mannlige og kvinnelige påstått utøver av trakassering før det digitale fenomenet metoo, har jeg gjort et søk i A-tekst på 25-årsperioden 1993–2018.³ Det er søkt på følgende søkeord: «metoo seksuell trakassering av menn»; «metoo seksuell trakassering kvinner som utøver»; «kvinner som trakasserer menn seksuelt»; «sexpress mot menn»; «kvinnelige overgripere»; «kvinner som utøvere av seksuell trakassering»; «menn utsatt for seksuell trakassering», «kvinnelige sextrakasserere»; «Avital Ronell»; «Asia Argento». Kilder til kjente saker mot mannlige politikere før metoo-fenomenet, altså før oktober 2017, er hentet fra nettaviser fra 2001 og fremover.

Jeg analyserer nærmere to caser hentet fra TV og radio, NRKs Debatten og Dagsnytt atten. Dette er direkte sendte program, uten redigeringsmuligheter: Her har både journalist og intervjuobjekt mindre kontroll enn det som kan være tilfelle i skriftlige medier med blant annet redigeringsmuligheter og gjennomlesingsrett. I direkte sendte program er det muntlige mer fremtredende: Pausene, nølingen, gjentakelsene, og graden av nervøsitet og lojalitet blir tydeligere enn i et skriftlig medium.

Jeg har forholdt meg til forskningsetiske retningslinjer for humaniora og for forskning på internett (De nasjonale forskningsetiske komiteene 2018 og 2019). Hovedmaterialet finnes i offentlige tilgjengelige medier, som aviser, TV og radio. Personene som nevnes ved navn er politi-

3. Søkene dekker 16. mars 1993–11. oktober 2018.

kere, som «frivillig har oppsøkt offentlig oppmerksomhet eller har akseptert posisjoner som medfører offentlig oppmerksomhet» (pkt. B7, forskningsetiske retningslinjer for humaniora), og som derfor ikke har krav på å skulle samtykke til forskningen. Det siteres fra Facebook-sidene til en politiker (Ola Borten Moe) og en samfunnsdebattant (Nina Karin Monsen): Disse sidene er å regne som offentlige, fordi de har nærmere 5000 personer på sine vennelister: «[...] Facebook-grupper med tusenvis av medlemmer anses som offentlige selv om den tekniske innstillingen tilsier at gruppa er 'privat' eller kun for 'venner'. Jo større gruppa er, jo mer offentlig er informasjonen» (pkt. 1, forskningsetiske retningslinjer for forskning på internett). I tillegg er Facebooksidene åpne, og personene bak dem har frivillig søkt offentlig oppmerksomhet. Kommentarfeltene på Facebooksidene siteres ikke direkte.

Seksuell trakassering og metoo

Seksuell trakassering er maktmisbruk, som uttrykkes i seksuelt orienterte handlinger. Dette er langt fra noe nytt, men både den offentlige anerkjennelsen av det som et problem, og motstanden mot det er helt nytt, hevder statsviteren Virginia Sapiro, som legger til at den amerikanske termen «sexual harassment» så dagens lys så sent som i 1974 (Sapiro 2018:1055). Den store motstanden mot seksuell trakassering, fenomenet metoo, startet først som en grasrotbevegelse i 2006, som et slagord til bruk for seksuelt trakasserte kvinner i underprivilegerte miljøer, igangsatt av den amerikanske kvinneverkforkjemperen Tarana Burke (Mendes, Ringrose og Keller 2018:236–237; Carissimo 2017; Sletteland 2018: 143; Sapiro 2018:1056). Det fortsatte som digitalt fenomen i 2017 som en hashtag på Twitter,

igangsatt av den amerikanske skuespilleren Alyssa Milano (Milano 2017), og utviklet seg til en massiv, global reaksjon på uønsket seksuell oppmerksomhet. Det digitale fenomenet metoo løftet temaet opp på den globale dagsorden og tilbød et språk for dette som en ikke hadde hatt tidligere (Metoo 2019).

Det er et klart kjønnsasymmetrisk mønster i saker om seksuell trakassering som har nådd offentligheten: I all hovedsak er det menn som figurerer som påståtte utøvere, mens saker der kvinner påstås å være utøvere er i klart mindretall. Riktignok har noen saker med kvinnelige utøvere nådd offentligheten: I all hovedsak handler sakene fra begynnelsen av 1990-tallet og frem til oktober 2017 om kvinner som er anklaget for å ha forgrepet seg på barn, gjerne egne barn.⁴ Noen få saker handler om seksuell trakassering og voldtekt begått av kvinner. Fra oktober 2017 er det et lite antall treff som handler om at også kvinner kan utøve seksuell trakassering. I 2018 er det publisert noen høyprofilerte saker med anklager om at kvinner har drevet seksuell trakassering. Først og fremst gjelder det saken mot Asia Argento, én av frontfigurene i metoo-bevegelsen, og én av dem som satte søkelys på filmprodusenten Harvey Weinsteins seksuelle trakassering. I august 2018 ble hun anklaget av en yngre medskuespiller, som hevder at hun forgrep seg på ham da han var under den kaliforniske seksuelle lavalder, som er 18 år. Argento skal ha betalt medskuespilleren \$388 000, og hevder at summen var en hjelpende hånd til en mann som sliter, ikke betaling for å få ham til å tie stille (se f.eks. Bakken 2018). En annen mye omtalt sak omhandler den amerikanske litteraturprofessoren Avital Ronell som ble anklaget av en stipendiat for seksuell trakassering, hvilket førte til at professoren ble

---

4. Jf. A-tekst. For omtale av utvalg, se avsnitt om materiale.

suspendert. Spesielt i denne saken er at en rekke kjente intellektuelle, blant andre filosofen Judith Butler, valgte å sende en støtteerklæring for Ronell til det aktuelle universitetet, der de understreket hvilken fremragende kapasitet Ronell er (se f.eks. Enge 2018). To mye omtalte saker fra Norge er for det første en episode fra realityserien *Ex on the beach*, der to kvinner presser seg på en mannlig deltaker, som sier at han ikke ønsker denne oppmerksomheten. Produksjonsselskapet fikk mye kritikk for å vise scenen på TV, men forsvarte seg med at mannen ikke oppfattet seg selv som et offer. De uttalte også at de trolig ville ha vurdert situasjonen annerledes dersom det var to menn som presset seg på en kvinne, som ikke ønsket slik oppmerksomhet (se f.eks. Askeland og Fossum 2018). Den andre av de profilerte sakene fra Norge er oppslag om de unge mannlige asylsøkerne som rapporterte om seksuell trakassering fra kvinnelige frivillige arbeidere ved ulike asylmottak. I flere av oppslagene i denne saken benyttes illustrasjonsfoto av en halvt avkledd mann som sitter i en kornåker, et bilde med klare assosiasjoner til Trine Skei Grande-saken (se f.eks. Sfrintzeris 2018).⁵

Det finnes altså noen publiserte saker som problematiserer kvinner som utøver seksuell trakassering eller overgrep: I all hovedsak handler det om overgrep mot barn, men det siste året er det publisert saker om kvinner som utøvere av seksuell trakassering. Saker om anklager av kvinner som utøvere av seksuell trakassering er likevel i et klart mindretall sammenlignet med saker om anklager om mannlig utøver. Dette kan bety, for det første, at det rent faktisk er langt færre, eller så å si ingen kvinner som utøver seksuell trakassering. For det andre kan det bety at det i vår kultur finnes

bestemte måter å forstå seksuell trakassering på, eller bestemte skript å lese slike hendelser gjennom.

Metoo i debattbøker og forskning

I de senere år har seksuell trakassering ofte blitt sett i sammenheng med metoo og innbefatter motstand mot og klar avstandtagen fra alt fra tekstmeldinger med uønsket innhold, grove, seksualiserte vitser og tafsing til voldtekt. I Norge skylte metoo-fenomenet inn over blant andre underholdningsbransjen, academia og politiske partier, og i årene 2017–2018 er det publisert en rekke debattbøker, samt avis- og tidsskriftsartikler om metoo-temaet, som tar opp kvinners erfaringer med seksuell trakassering utført av menn.

Én av bøkene som er publisert om temaet er geografen og samfunnsdebattanten Anne Bitsch' om samfunnets subtile undertrykkelsesstrukturer rettet mot kvinner og forfatterens egne erfaringer med seksuelle overgrep. Boken er formulert som en tekst til en tenkt datter, og metoo-fenomenet løper gjennom hele teksten: «#metoo har satt i gang en samtale om mannlige privilegier – eller snarere hvordan enkelte menn misbruker de privilegiene de har» (Bitsch 2018:17). Også i antologien *Det skjer nå. Fortellinger fra en feministisk revolusjon* (Brodtkorb 2018) er metoo gjennomgangstema. De fleste av antologiens forfattere, alle kjente kvinner, skriver om egne erfaringer med og refleksjoner over seksuell trakassering og metoo. I ett av essayene stiller historiker og kultureddaktør Åsa Linderborg spørsmål ved «vi-et» i metoo-fenomenet, og er kritisk til at kvinner fremstilles som, og fremstiller seg selv som skjøre (Linderborg 2018). I en refleksjon om tidligere kvinners kamp for arve- og stemmerett,

5. Det er vanskelig å vurdere hvorvidt de første oppslagene etter oktober 2017, som problematiserte kvinner som utøver av seksuell trakassering, bidro til å aktualisere Skei Grande-saken, eller om Skei Grande-saken bidro til å aktualisere f.eks. *Ex on the beach*- og asylsøkersaken.

utdanning og arbeid, skilsmisse og abort, skriver hun: «Disse milepælene hadde aldri vært mulige om kvinnene som gikk foran oss, hadde vært like skjøre og gebrekkelige som kvinnene som nå gjøres til prototyper for #metoo» (Linderborg 2018:189–190). Videre drøftes metoo i en rekke forskningsarbeider, blant annet av student- og veilederrollen i akademia (se f.eks. Airey 2018; Byerley 2018). Andre arbeider tar opp problematikken i ulike yrkesgrupper, blant annet i helsevesenet (se f.eks. Walsh og Gates 2018), også i Norge (Rø 2018). Noen argumenterer for at all mobbing og trakassering på jobb bør bli *det nye* metoo (Nilsen 2018). I et arbeid om da metoo kom til Norge, diskuterer samfunnsgeografen Anja Sletteland det faktum at norske medier tidlig bestemte at metoo var å forstå som et arbeidslivsproblem, og at det dreide seg om seksuell trakassering fra mannlig ledelse mot i all hovedsak kvinnelige underordnede (Sletteland 2018:144, 148). Den norske versjonen av metoo innebærer altså at utøver og utsatt befinner seg på samme institusjon (arbeidssted, organisasjon, parti o.l.), der det er et formelt maktforhold mellom partene. Denne studien drøfter metoo-problematikken fra et noe annet perspektiv, der et formelt maktforhold mellom partene ikke er til stede. Min kulturvitenskapelige analyse utfordrer, ved hjelp av begrepene rykte og skript, kjønnsstereotypiene som ligger innbakt i metoo-fenomenet.

Bakteppet

For å sette saken om Skei Grande i perspektiv, er det verdt å trekke inn noen saker som omhandler mannlige politikere i Norge. Disse sakene utgjør slik et bakteppe for

diskusjonen om Skei Grande-saken. Jeg trekker her frem sakene om Ulf Leirstein (Frp), Kristian Tonning Riise (H), Terje Søviknes (Frp), Helge Solum Larsen (V), Roger Ingebrigtsen (AP) og Trond Giske (AP). Tre av sakene i bakteppet ble kjent for offentligheten etter metoo, fra høsten 2017 til våren 2018 (Leirstein, Tonning Riise, Giske). Men saker som involverer påstander om seksuell trakassering og voldtekt med mannlige politikere som utøvere nådde offentligheten også før metoo: Jeg har trukket frem to saker som ble kjent i 2012 (Solum Larsen og Ingebrigtsen), og én sak som har versert i offentligheten fra 2000 – 2018 (Søviknes). Det er noen forskjeller mellom saker som ble kjent før og etter metoo. I motsetning til sakene før metoo, ble saker etter metoo oppdatert gjerne flere ganger daglig, og partiledelsene var over tid svært synlig i nyhetsbildet. Sosiale medier var også mer utbredt i 2017–2018, hvilket medførte at flere kommenterte og evaluerte sakene.

Leirstein (Frp) og Tonning Riise (H)

I januar 2018 ble det kjent at stortingsrepresentant Ulf Leirstein i 2012 hadde sendt mailer med såkalte hardpornografiske bilder til en 14 år gammel gutt i Fremskrittspartiets Ungdom (FpU), og at Leirstein i en SMS-utveksling med en kvinne i 30-årene hadde foreslått trekant-sex, der den unge FpU-gutten skulle inngå (Ask og Spence 2018). Gutten, nå mannen, gjorde i flere sladdete TV-intervju klart uttrykk for at dette var uønsket og ubehagelig. Etter kort tid trakk Leirstein seg fra alle verv, men fortsatte som stortingsrepresentant.⁶

Kristian Tonning Riise var frem til januar

6. I ettertid er det kommet frem at det ble forsøkt varslet om denne saken i 2012, altså før foreldelsesfristen gikk ut. En av dem som hevder å ha varslet Siv Jensen, forteller at Jensen responderte med å si at jo mindre hun visste, jo bedre var det. Men flere av dem som skal ha blitt varslet, blant andre finansminister Siv Jensen og statssekretær Espen Teigen, kan ikke huske disse varslene. Begge forklarer det med at rutinene svikket (Svaar 2018 a; Mogen, Kristensen, Suvatne & Karlsen 2018).

2018 leder av Unge Høyre. Noen i partiledelsen hadde over tid vært bekymret over Tonning Riises alkoholforbruk og aggressive sjekking, og etter noen måneders samtaler ble Tonning Riise bedt om å trekke seg. Før dette hadde partiet ikke mottatt varsler – i hvert fall ikke som ledelsen kan huske – men i dagene etter rant det inn elleve varsler mot Tonning Riise. Senere kom det frem at minst ett av varslene kunne inneholde mulige straffbare hendelser fra fire år tilbake. Tonning Riise var positiv til å få saken belyst (NTB 2018 a), mens den aktuelle jenten i saken verken hadde varslet eller anmeldt saken og ikke ønsket en etterforskning (Helljesen og Breivik 2018; Ertesvåg og Befring 2018). Verken offentligheten eller Tonning Riise fikk vite hva varslene gikk ut på eller hvem som hadde varslet, noe som flere reagerte sterkt på (Bergens Tidende 2018).

Søviknes (FrP) og Solum Larsen (V)

I 2000 hadde Terje Søviknes, nestleder i Frp, sex med en 16 år gammel jente fra FpU på et arrangement i partiets regi (Bergens Tidende 2001). Politiet etterforsket saken, som året etter ble henlagt som «intet straffbart forhold». Femten år etter hendelsen kom Søviknes tilbake i rikspolitikken som næringsminister i Solberg-regjeringen. Sytten år etter hendelsen, i mars 2018, søkte den aktuelle kvinnen voldsoffererstatning (Asvall 2018), og i juni 2018 begjærte hun ny etterforskning av saken (Røren og Haga 2018), men vant ikke frem (Mæland og Haga 2018). Noen måneder senere ble det kjent at Riksadvokaten skulle vurdere gjenopptakelse av saken (Svaar 2018 b), men saken ble endelig henlagt i september 2018 (NTB 2018 b). Etter sterkt press på

sosiale medier, der flere uttrykte at voldtektsmenn var uønsket, trakk Søviknes seg fra Pride-paraden i juni 2018 (Akre 2018).

I 2012 ble det kjent at daværende nestleder i Venstre, nå avdøde Helge Solum Larsen, hadde hatt sex med en 17 år gammel jente på en konferanse i regi av partiet. Jenten opplevde dette som et overgrep og anmeldte saken. Hendelsen ble anmeldt som voldtekt, Solum Larsen ble siktet, men saken ble henlagt etter bevisets stilling (Persen 2012). Partileder Trine Skei Grande gikk den gang ut og sa at det ikke var akseptabelt å feste med mindreårige i partisammenhenger, at 17-åringer ikke har lov til å drikke alkohol, og at hendelsen vitnet om dårlig vurderingsevne (Skodje 2012).

Ingebrigtsen (AP)

Roger Ingebrigtsen, i 2012 statssekretær i Nærings- og handelsdepartementet, gikk av etter at det ble kjent at han hadde hatt et langvarig forhold til en 17 år gammel jente i 2004. Syv år senere fortalte jenten/kvinnen at hun hadde følt seg presset inn i forholdet, hun var aldri forelsket i ham og det hadde ikke vært et kjærlighetsforhold. Året etter, i 2012, skrev Ingebrigtsen på sin Facebook-side at han trakk seg og at han var svært lei seg for det han hadde gjort (Berglund, Henriksen og Kippernes 2012).

Giske (AP)

I desember 2017 ble det kjent at det var kommet flere varsler mot Trond Giske. Saken var daglig tungt dekket i mediene i overgangen 2017–2018. Det ble uttalt fra partiledelsen at varslene ikke inneholdt straffbare forhold, men at Giske i fem tilfeller hadde brutt partiets etiske regelverk.⁷

7. Giske og hans advokater reagerte sterkt på at saken ble avsluttet i Giskes sykmeldingsperiode. Det ble hevdet at Giske ikke hadde rettssikkerhet, mens Gahr Støre parerte med at dette ikke var en rettssak, snarere en internsak i partiet. Noen dager senere mistet Giske sin plass i sentralstyret. Den 2. februar 2018 ble det offentlig kjent at Trond Giske i et brev til Aps sentralstyre aksepterer to av sakene som felte ham, men bestrider de siste tre sakene (Haugan, Melgård, Skarvøy & Mosveen 2018).

Giske trakk seg fra sine verv. Noen måneder senere deltok Giske på en påskefest for politikere som tidligere har hatt verv i AUF. Dette ble i de fleste medier først fremstilt som at han deltok på en AUF-fest. Selv om han altså *ikke* hadde vært på AUF-fest, kom det sterke reaksjoner på at han skulle ha festet sammen med medlemmer i ungdomspartiet så kort tid etter trakasseringssakene (Breivik og Fossen 2018).⁸ Den samme sterke kritikken kom opp da han i april 2018 deltok en direktesendt debatt om kirkepolitikk (Ertesvåg 2018), og august samme år, da det ble kjent at han, på bakgrunn av metoo-sakene i AP, ikke var velkommen på AUFs landsmøte (Suvatne 2018).

I disse sakene har mennene enten frivillig trukket seg fra verv eller posisjoner, eller blitt bedt om å gå. Sakene har skapt store overskrifter og mye offentlig debatt, og de etablerte mediene har publisert, også i de tilfeller der varsleren selv ikke har ønsket dette. De nevnte sakene er lett gjenkjennelige som seksuell trakassering, i det de følger det dominerende skriptet med den mannlige politikeren som utøver av seksuell trakassering og den kvinnelige underordnede som utsatt. Der finnes dog unntak: I Ingebrigtsen-saken sås det i offentligheten tvil om riktigheten i fremstillingen, i det

Ingebrigtsens advokat peker på en mulig maktkamp innad i Arbeiderpartiet og en politisk motivasjon bak påstanden om seksuell trakassering.⁹

Grande-gate

Saker med profilerte, norske kvinnelige politikere som utøvere av seksuell trakassering eller «upassende seksuell atferd» var frem til januar 2018 ikke kjent for offentligheten. Så hva skjedde da det ble kjent at en av Norges mest kjente kvinner i politikken, i det hun var på vei inn i regjering, ble beskyldt for å ha utvist dårlig dømmekraft, eller kanskje til og med begått et overgrep? I hvilken grad forholdt mediene seg til det samme skriptet om seksuell trakassering som var gjeldende i sakene som angikk de mannlige politikerne?

Grande-gate eller saken om Venstre-politikeren Trine Skei Grande startet ikke med et varsel og var ikke en formell varslersak, men en rekke rykter om saken hadde versert i flere år. Et rykte aktualiseres i en situasjon med sosial spenning eller konflikt, og oppstår gjerne når det er stor etterspørsel etter informasjon om en sak, som i liten grad blir belyst, eller når der er en mistro til den som prøver å belyse saken (Eriksen og Selberg 2006:184–185; Espeland 1977:147, 149). I dette tilfellet besto den konkrete sosiale spenningen av skepsis til den nye regjeringens-

8. NRKs tittel på oppslaget var først «AUF-fest», men denne ble senere endret til «Løvebakken AUF-fest».

9. Ingebrigtsens advokat John Christian Elden antydte at varselet var politisk motivert: «Det er vanskelig å se grunnen til at en i dag voksen kvinne med fremtredende politiske verv plutselig i forbindelse med en nominasjonskamp offentlig fremsetter slike påstander. Ingebrigtsen har som den voksne part i 2004 tatt ansvaret for det som skjedde ved å trekke seg fra alle tillitsverv. Det betyr ikke at kvinnen er noe offer eller at han er en overgriper» (Ervik 2012). Samfunnsdebattant Kjetil Rolness understreker i en kronikk om denne saken at det ikke var kvinnen selv som varslet, men Ingebrigtsens motkandidat i nominasjonskampen (Rolness 2018). At varslersknyttes til indre maktkamp i et politisk parti og slik antydtes å være politisk motivert, ble på nytt aktualisert i 2019, da en dansevideo med Giske og en kvinne ble varslet inn til AP-ledelsen av en Giske-mostander (Granviken & Bråten 2019), uten at kvinnen i den aktuelle dansevideoen var orientert om varselet. Giske ble kritisert for ikke å ha lært noe av metoo-prosessen, og for å søke offentlighetens lys for tidlig etter metoo-sakene. Varselet fikk politiske konsekvenser for Giske, og ifølge kvinnen manipulerte VG sitater etter et intervju med henne. Kvinnen meldte senere saken innfor PFU. I ettertid har også kvinnen fra den første Giske-saken meldt at hun opplevde VGs dekning og journalistens håndtering som et grovt overtramp mot henne. Det er svært mange medieoppslag om disse forholdene, se f.eks. Fossheim, Sørsdahl og Fremstad 2019; Cosson-Eide, Tomter og Sandvik 2019; Gerhardsen 2019; Fossheim & Fremstad 2019; Waatland 2019.

utvidelsen, men det har nok også spilt inn at fenomenet metoo på dette tidspunktet tok stor plass i mediene.

Hvis ikke et rykte oppleves som aktuelt, vil det i liten grad spres videre. Dermed kan et rykte være kjent i mange år, uten at det nødvendigvis blir fortalt og videreformidlet, fordi den sosiale aktualiteten er begrenset. Men dette kan endre seg raskt, og et rykte kan brått få fornyet aktualitet. Slik var det med ryktet om Trine Skei Grande: Metoo og regjeringsforhandlingene på nyåret i 2018 var med på å gi ny aktualitet til ryktet om hva som hadde foregått på en fest i Trøndelag en gang for mange år siden.

Et rykte eksisterer aldri i normert form, men gjennom ryktespredning utvikler det seg en rekke varianter av det samme utgangstemaet (jf. Espeland 1977:147). Hovedinnholdet i ryktet om dette tilfellet lød som følger: Trine Skei Grande hadde sex med en 16–17 år gammel gutt i en åker på en fest, der de begge var fulle. I det ryktet spres, skjer en nyskaping eller endringer i ryktet: I Skei Grande-saken utviklet variantrikdommen seg raskt, ingrediensene var til dels spektakulære, som at festen var et kjendisbryllup holdt i Trøndelag (noe som senere viste seg å være korrekt), til å antyde at den aktuelle gutten var «enkel» eller at han hadde Down syndrom (noe som viste seg ikke å være korrekt).

I og med at Skei Grande ikke ville kommentere ryktene før hun ble utnevnt til kulturminister, fikk disse lov til å utvikle seg i voldsom fart, først og fremst på sosiale medier. Etablerte medier nevnte først ikke saken, og da de etter hvert nevnte den, var det for å formidle at de ikke ville videreformidle sladder og usanne og ondsinnete rykter om Trine Skei Grande. Det var *Resett* som kjørte saken med daglige innlegg over flere uker denne januar måneden, og det ble antydning at motivet deres var å forhindre innvandringsliberale Venstres inntreden i

regjering. Etter to ukers mediekjør gikk Skei Grande ut i *Aftenposten* og kommenterte ryktene (Ruud 2018 a; 2018 b), og dagen etter gav mannen sitt første intervju om saken (Haugan, Skarvøy, Melgård og Mosveen 2018 a). Da var ryktet blitt bekrefte- og omdefinert til en bekreftet hendelse, og dermed åpnet muligheten seg for etablerte medier til å publisere stoff om saken.

I april 2018, like før Venstres årsmøte, gikk Senterpartiets Ola Borten Moe ut på Facebook og kommenterte VGs påskeintervju med kulturminister Trine Skei Grande, statsminister Erna Solberg og finansminister Siv Jensen, der Skei Grande omtalte saken (Moe 2018; Odinsen 2018). Borten Moe var opprørt over måten hun her omtalte hendelsen på. Ifølge ham hadde hendelsen, som fant sted i hans eget bryllup, vært en offentlig hemmelighet i ti år, og han omtalte den nå, fordi han mente at hans unge slektning som hadde hatt sex med Skei Grande var blitt dårlig behandlet av sistnevnte. Ifølge Borten Moe vrir Skei Grande på historien:

Nå omtales saken som en rykteflom. Hans [guttens/mannens] opplysninger blir fremstilt som noe som «skulle ha skjedd». Det fortsetter med VGs redaksjonelle opplysning om at det ble tilbudt 400 000 kroner for å stå frem (ingenting om at det ble avslått). [...] Ingen innrømmelse av det faktiske forholdet, tvert imot ny mistenkeliggjøring av varsler. Det er vanskelig å sitte igjen med et annet inntrykk enn at her er det min slektning som forteller en drøy historie for å fremme en politisk agenda og egen økonomisk vinning (Kristiansen og Suvatne 2018).

Det ble antydning at tidspunktet for å gå ut med dette, like før landsmøtet, var politisk

motivert, og at Borten Moes mål var å skade Skei Grande politisk.¹⁰ Han kritiserte at hendelsen fremdeles ble omtalt som rykter, altså som ubekreftet og uavklart, selv etter at Skei Grande bekreftet hendelsen flere måneder tidligere, og at hans slektning «blir mistenkeliggjort for å fortelle sannheten av en av Norges mektigste personer gjennom Norges mektigste medier» (Moe 2018). I tillegg ville han ha frem en annen versjon av hendelsen, og oppgraderte nå gutten/mannen til «varsler».

Samme dag publiserte *Resett* en ny sak, der flere bryllupsgjester i Borten Moes bryllup beskriver opptakten til den aktuelle hendelsen. På dette tidspunktet refererte nettstedet til førstehåndskilder, som hevdet at initiativene til sex kom fra Skei Grande selv og at bryllupsgjester i brev hadde henvendt seg til henne, og senere til statsministeren om saken (Lurås 2018). TV2 og *VG* fulgte opp brevene som ble sendt Skei Grande i 2013 og Solberg i 2018, der en etterlyste beklagelser overfor gutten/mannen (Konstad, Fossen og Magnus 2018; Persen, Ketner og Sørtdahl 2018). Gutten/mannen som endte opp med å ha sex med Skei Grande uttalte til *Resett* at det var frivillig, fordi de «var to om det», og fordi han «ikke ble dratt med eller holdt fast». Han reflekterer over situasjonen, dersom det skulle ha vært en 38 år gammel mann som hadde sex med en 17 år gammel jente, og kommer frem til at det raskt ville ha blitt kalt for voldtekt, og omgivelsene også ville ha fortolket situasjonen annerledes (Lurås 2018). Noen dager senere melder NRK at kilder hevder at Skei Grande skal ha omtalt gutten som mobbeoffer og ressursvak, og at hennes statssekretær skal ha omtalt mannen, som i dag skal være ingeniørutdannet og i heltidsstilling, som enkel,

ustabil og arbeidsledig (Fossen 2018). Formålet med dette skal ifølge kildene ha vært å diskreditere mannens utsagn. Ledelsen i Venstre tok kontakt med mannen i saken og sa at dette var ukjent for dem, men beklaget hvis noe ufordelaktig om ham skal ha blitt uttalt (Aaser, Haugen og Mikalsen 2018), mens Skei Grande ikke ville kommentere saken ytterligere og viste til en avtale hun hadde inngått med gutten/mannen. Sistnevnte påpekte at Skei Grande uansett hadde brutt denne avtalen, og at hun derfor var fri til å fortelle sin versjon (Sæther, Aaser og Haugen 2018; Haugan og Aaser 2018; Haugan, Skarvøy, Melgård og Mosveen 2018 b). Dette skjedde imidlertid ikke.

Rykter lever sitt eget liv

Ryktets flytende natur gjør det egnet til å drive frem saker i offentligheten. De som mente at Skei Grande-saken var uviktig plasserte hendelsen «på en bygdefest», «på en privat fest» eller «på en typisk fest i Trøndelag». De som mente at saken var hårreisende og burde få konsekvenser for Skei Grande omtalte stedet som «i et bryllup», «i bryllupet til en profilert politiker», «i bryllupet til Ola Borten Moe» eller «i bryllupet til Ola Borten Moe med hele pressen til stede». Avhengig av hvorvidt en syntes at dette var uviktig eller viktig omtales personen Skei Grande skal ha hatt sex med som henholdsvis «26-åringen» (i og med at det er 10 år siden), «mannen», «mann 16 år», «lovlig», «over seksuell lavalder» på den ene side, og på den annen side «gutt 16 år», «gutt 17 år», «umyndig gutt», «under 18 år, altså et barn» og «barn». Og de som synes saken var uviktig hevder at gutten etter samleiet «kom ruslende ut av åkeren», men

10. Ola Borten Moe skriver i statusoppdateringen at hans «motiver sannsynligvis (vil) bli dratt i tvil» (Moe 2018), og senere påpekte flere at Borten Moe hadde en agenda med dette utspillet, som fant sted kun dager før Venstres landsmøte (se f.eks. Strand 2018).

de som mente det var en viktig sak, hevdet at gutten «kom gråtende ut av åkeren».

Videre utviklet varianter av ryktet seg til å inneholde et element om utviklingshemming. Det kan ha vokst frem fordi det i 2008 skal ha blitt uttalt at han hadde verge, fordi han da var umyndig, altså under 18 år. Flere understreket også at han var «sårbar», noe som kan bety at han har en diagnose, men som også kan bety at han juridisk sett var et barn, altså under 18 år, eller det kan bety at gutten var svært ung og beruset. Det ble også fremsatt påstander om at gutten/mannen var ressurs svak og enkel. Det vokste altså frem et bilde av en sårbar gutt, som hadde familien til å svare for seg, og spørsmål ble stilt i kommentarfeltene: Hvorfor er det familien som uttaler seg i dag når han er 26? Er han utviklingshemmet? Etter hvert som dagene gikk befestet det seg et inntrykk i noen kommentarfelt at han var utviklingshemmet, noe som for mange er ensbetydende med Down syndrom.¹¹ Filosofen og samfunnsdebattanten Nina Karin Monsen skrev følgende på sin åpne Facebook-side:

I følge Trygve Hegnar har AUF lansert uttrykket: man puler ikke nedover. Men hvis den ene puler nedover, puler den andre oppover. Trine Skei Grande hadde en 16 års gammel gutt med Downs syndrom¹² – når går hun av, slik de andre lederne har gjort? Er det andre regler for kvinner – som fremdeles av AP, Høyre og FrP, visstnok ansees for å være det svake kjønn. Er ikke kjønnene likestilte allikevel? (Monsen 2018)

Innlegget fikk hundrevis av kommentarer og ble delt 44 ganger. Mange av kommentarene var svært negative til Monsens oppdatering og antydte at hun burde levere tilbake Fritt Ords Pris, mens andre oppriktig mente at Monsen var en modig stemme. Akkurat denne statusoppdateringen brukte Trine Skei Grande til å prøve å snu saken. I flere intervjuer gav hun uttrykk for at det nå var blitt så galt at hun *måtte* ta til motmæle. VGs journalister spurte hvorfor hun hadde behov for å gå ut og si at hun ikke er en overgriper, og hun svarte: «Når Nina Karin Monsen skriver på Facebook at jeg voldtar unger med Downs syndrom... Ja, det er der vi er nå. Skal jeg da sitte å se på at en samfunnsdebattant sender ut dette som en sannhet på nett?» (Melgård, Skarvøy og Haugan 2018). For første gang benektet Skei Grande noen elementer i ryktene om henne, og i og med at hun benektet det, ble det klart at i hvert fall *denne delen av ryktet* var rent oppspinn. Statusoppdateringen inneholdt heller ikke ordene «voldta» eller «unge», men ved å benytte disse ordene, klarte Skei Grande å fremstille Monsens utsagn enda mer ekstremt enn det i utgangspunktet var: Ved å ytre «voldta unger med Down syndrom» oppnådde hun å fremstille ryktemakerne som fullstendig uten kontroll eller rot i virkeligheten.

«Er det noen som vil skade deg politisk?»

Resetts daglige drypp i de første ukene av 2018 førte til at Trine Skei Grande ble drevet fra skanse til skanse. I forbindelse med regjeringsutvidelsen gav Trine Skei

11. Etter at gutten/mannen den 18. januar 2018 fortalte sin versjon til VG på en velformulert og reflektert måte, ble det diskusjoner om en person med Down syndrom kunne ha svart slik for seg. De fleste tvilte på det, og forestillingen om Downs syndrom gled ut: Han var sannsynligvis en helt vanlig mann uten diagnoser. Noen veldig få klarte ikke å legge ned denne delen av ryktet og trakk frem en annen diagnose og spurte seg om han kunne ha Asperger syndrom.

12. Nina Karin Monsens statusoppdatering «Trine Skei Grande hadde en 16 års gammel gutt med Downs syndrom» forstås av noen få at Trine Skei Grande *er mor til* en gutt med Down syndrom, mens de fleste oppfatter det som at hun *hadde sex med* en gutt med Down syndrom.

Grande et intervju til *Aftenposten*, der hun ytret at støyen rundt hennes person kunne henge sammen med at noen ville prøve å få henne ut av politikken på grunn av hennes liberale innvandringspolitikk, og at kvinnelige politikere må tåle mye hets (Ruud 2018 b).¹³ Hun forklarte videre at hun har levd et helt vanlig liv med vanlige venner, at hun har drukket på fester og er vokst opp i Trøndelag, og at hun sikkert har gjort dumme ting, men at hun ikke er en overgriper. Hun fremstiller seg som en helt vanlig person fra bygda, som er normal i motsetning til en overgriper, som avviker fra normen. Når hun sier at hun er vokst opp i Trøndelag, så ønsker hun å formidle at hun kommer fra en «kultur», der denne type atferd er vanlig: Her drikkes, her elskes, og noen ganger blir det litt for mye av det gode, og en kan angre seg litt i ettertid. Men en overgriper er hun ikke.

I disse dagene møtte Skei Grande flere medier, og hun ble blant annet intervjuet i NRK-programmene Dagsnytt Atten og Debatten. Dette er to av Norges viktigste debattarenaer, og hun møtte to høyprofilerte journalister, Fredrik Solvang og Ingunn Solheim. Disse to intervjuene er gjort *etter at* Skei Grande har fortalt at en hendelse har funnet sted. Hva skjedde i disse medieopptredene mellom journalistene på den ene siden, og på den andre siden, Trine Skei Grande og Erna Solberg, etter at det har funnet sted en endring fra ubekreftede rykter til en bekreftet hendelse?

Den 17. januar 2018 ble Venstre innlemmet i Solberg-regjeringen, og Trine Skei Grande og Erna Solberg ble i den forbindelse intervjuet av Fredrik Solvang. Først snakket de i 13 minutter om regjeringsutvidelsen, og deretter endret programleder tema til Skei Grande-saken:

Fredrik Solvang: Trine Skei Grande, dette ryktet som altså har gått ... om deg, det har du tilbakevist. Det stemmer altså ikke?

Trine Skei Grande: Det jeg hadde behov for å si i går ... er at det fremsettes ting i sosiale medier som fremstiller meg som en overgriper. Og jeg har behov for å si at de... påstandene er feil. Ehh ... og ... dette kom i nye bølger mens vi satt og forhandlet regjeringserklæring. Da hadde jeg behov for å ha fokus på å lage en best mulig erklæring for landet. Og så følte jeg at nå måtte jeg ta til motmæle. Eh ... og i går benyttet jeg sjansen til å gjøre det. Det er ikke det hyggeligste jeg har gjort. Jeg skulle gjerne hatt en annen opptakt til det å gå i regjering enn å ha disse oppslagene. Men ... det må være noen grenser for hva man kan påstå om folk på sosiale medier uten at jeg skal få muligheten til å ta til orde mot det (NRK Dagsnytt atten 17.01.2018).

Dette er dagen etter at Skei Grande gikk ut i *Aftenposten* og gav sin versjon av hva som skjedde på festen i Trøndelag for ti år siden. Hun bekreftet altså der at det *hadde* skjedd noe, det var ikke «bare rykter». Helt frem til denne dagen var det uklart både hvorvidt noe hadde skjedd på en fest i Trøndelag for ti år siden, hvorvidt det var et overgrep og hvorvidt en person med Down syndrom var involvert. Programleder fulgte opp *Aftenposten*-artikkelen med sitt første spørsmål om hvorvidt ryktet stemmer: I og med at han kaller det for tilbakeviste rykter, berører han ikke selve hendelsen, som er blitt bekreftet, men refererte til den delen som handler om overgrep og Down syndrom. Skei Grande kommenterte heller ikke selve

---

13. I denne avisutgaven fant *Aftenpostens* sjefsredaktør det nødvendig å forklare hvorfor avisen nå omtalte Skei Grande-saken (Hansen 2018).

hendelsen (sex i en åker for ti år siden), men henviste til ryktene på sosiale medier (overgrep og Down syndrom), før hun gikk kjapt over til noe som er mye viktigere, nemlig den nye regjeringsplattformen og det å gjøre en jobb for landet. Journalisten følger på med neste spørsmål:

Fredrik Solvang: Er du sikker på at det er over? Du sier at du har fortalt statsministeren innholdet i det som faktisk skjedde, men vi andre får altså ikke vite.

Trine Skei Grande: Jeeeg ... jeg tror de fleste redaksjoner faktisk vet (ler litt) Jeg ... jeg ... jeg merker meg det at det er noen som ... også med politiske motivasjoner som sprer sånne ting. Jeg tror ikke at de slutter, selv om jeg har sagt dette her.

Med spørsmålet «Er du sikker på at det er over?» som viser til de usanne ryktene som svirrer rundt på sosiale medier, er journalisten empatisk innstilt til den vanskelige situasjonen dette må være for den nye ministeren. Solvang følger så opp med en kommentar om selve åkerhendelsen og konstaterer kun at «... vi andre får altså ikke vite». Skei Grande vil ikke si noe mer om det, og Solvang vil ikke grave mer. Journalisten stiller så et nytt empatisk innstilt spørsmål:

Fredrik Solvang: Er det noen som vil skade deg politisk?

Trine Skei Grande: Jeg tror nok at det er ganske klart at det er politisk motivert, mye av dette. Husk på, den andre saken jeg hadde mens vi satt i Jeløya-erklæringen var også ... å vitne i en sak ... det med drapstrusler mot meg, som endte i seksti dagers fengsel. Det var også en distraksjon jeg gjerne skulle ha vært foruten. Eh ... så det er jo noen med politiske

agendaer som står bak. ... Ja, for eksempel den trusselen som da endte med en dom. Og av og til er det en grense for hva man skal tåle ... å bli utsatt for. Og jeg må få lov til å si fra.

Fredrik Solvang: Ja. Du kaller det ondsinnet.

Trine Skei Grande: Ja, jeg kaller det ganske ondsinnet.

Spørsmålet «Er det noen som vil skade deg politisk?» gir Skei Grande lov til å fokusere på at dette er politisk motivert. Fra én setning til neste klarer hun å endre fokus fra åkerhistorien, den pinlige hendelsen som hun skulle vært foruten, til drapstrusselen mot henne og rettssaken som endte med fengselsstraff for den som ville skade henne politisk.

Fredrik Solvang går så rett over til Erna Solberg og intervjuer henne i fem minutter om Tonning Riise-saken. Nå er tonen en annen. Her refereres det til konkrete datoer, Solberg konfronteres med tidligere utsagn og det spilles av noe hun uttalte uken før. Statsministeren står skolerett på direkten:

Fredrik Solvang: Erna Solberg, 19. desember sa du at Høyre jobber bevisst med saker hvor folk føler seg utsatt for ubehageligheter. «Vi har hatt saker hvor, om ikke statsråder, så politikere, har sendt mange sms-er til unge politikere. De har så fått beskjed om at det må de slutte med, og om at de ikke lenger har en politisk karriere hos oss.» Så 11. januar sa du dette: (opptak) «Dette er jo en veldig lei sak, både for Kristian (*ikke hørbart*), men ikke minst også for Høyre og Unge Høyre, for det at Høyre og Unge Høyre skal være steder hvor unge kan oppleve seg sikker og trygg... og kan delta i å nå sine politiske drømmer og

diskusjoner og annet. Da skal vi passe på at det er et godt og inkluderende... eh... omgangsform i vårt parti». Vi snakker selvfølgelig om avgått Unge Høyre-leder Kristian Tønning Riise. Er det disse utsagnene du angrer på?

Erna Solberg: Ja, jeg angrer i lys av de... i lys... Altså, det er dette siste jeg angrer på. Det første kan jeg komme tilbake til. Det ... det ... Fordi at på dét tidspunktet, så var det basert på ... ikke det bildet vi har i dag, og på de varslene vi har fått *etter at* Kristian gikk av. De varslene... om saker, som ... var betydelig grovere enn det som var grunnlaget for at han gikk av som Unge Høyre-leder... For det at da var det snakk om utilbørlig oppførsel, men det var ikke snakk om det vi kan kalle seksuell trakassering eller... andre... sånne... type... saker. Men .. eh..

Fredrik Solberg: Så det du angrer på.. (avbrytes)

Erna Solberg: (bryter inn): Jeg angrer på... (avbrytes)

Fredrik Solberg: .. er at du inkluderte ham i (de snakker i munnen på hverandre)

Erna Solberg: Jeg angrer på at det fokuset ble feil. For sånn som det er i dag, og siden vi har fått de *faktiske* varslene, så har fokuset vårt vært *ett* sted og det er å sørge for at varslene skal ha trygghet rundt at det de varsler om skal tas på alvor, det skal behandles på en ordentlig måte. Vi skal lære av at vi *ikke* fulgte opp varslene godt nok fra 2014. Og at vi håndterer disse sakene på en helt annen måte, med første hovedblikk på hva de trenger av hjelp, som har opplevd... situasjoner som de aldri skulle ha opplevd i en poli-

tisk ungdomsorganisasjon. Og nå gir vi dem både mulighet og hjelp til psykologstøtte. Vi gir hjelp til ... juridisk hjelp for å få vurdert sakene. Og så jobber jo vi videre med å komme til bunns i alle sakene, og å sikre oss... at vi lager et system for at dette ikke skjer igjen. Og at hvis noe skulle skje... at det håndteres på en helt annen måte.

Fredrik Solvang: Du har sagt... Du er blitt sitert på at du skulle ha blitt varslet. Av *hvem*... skulle du ha blitt varslet?

Erna Solberg: Altså, jeg skulle ha blitt varslet tidligere om samtalene med Kristian.

Fredrik Solvang: Ja, for de hadde jo pågått *hele* høsten! [...]

I denne delen av intervjuet diskuteres Tønning Riise-saken, som følger hovedskriptet for seksuell trakassering, nemlig med en mannlig utøver og kvinnelig utsatt. Her konfronteres statsministeren med tidligere utsagn, og hun får spørsmål, ikke om *hvorvidt* hun angrer på gjennomføringen av prosessen, men *hva* hun angrer på. Intervjueren avbryter henne, snakker i munnen på henne, og presser videre med konkrete spørsmål. Statsministeren nøler og leter etter ord. Så avslutter Solvang med et siste spørsmål til Skei Grande, og han er igjen velvillig innstilt til sitt intervjuobjekt:

Fredrik Solvang: Siste spørsmål til deg, Trine Skei Grande. Er det mulig å beskrive ... nøyaktig hvor distraherende ... eh ... Du [nikker til Skei Grande] har hatt din sak å behandle og du [nikker til Solberg] har hatt din sak ... Hvor distraherende disse sakene har vært midt opp i ... eh ... forhandlingene?

Trine Skei Grande: Jo, det ... Alltid tøft å stå i sånne ting. Men vi skulle gjøre en jobb. [smiler litt] Det føltes veldig alvorlig å sitte å forhandle en regjeringserklæring. Det er noe helt annet enn når du lager politiske program eller uttalelser eller noe sånn. Så det å ha fokus på at du faktisk skal gjøre en jobb, selv om du presses og selv om det er ubehagelig, det må vi bare klare. Det var en god test. Det var en god stresstest på jobben vi skal gjøre fremover.

Fredrik Solvang: Ja, om ikke annet (begge smiler, innslaget avsluttes). (NRK Dagsnytt atten 17.01.2018).

Det er forskjell på hvordan journalisten agerer når han stiller spørsmål og kommenterer saken som følger skriptet for seksuell trakassering (mannlig utøver og kvinnelig utsatt) og når han intervjuer om saken som bryter med dette skriptet (en voksen kvinne i maktposisjon som har hatt sex med ung, full gutt i en åker). I motsetning til intervjuet med Erna Solberg om Tonning Riise-saken, avbryter ikke programlederen Skei Grande. Han har en empatisk innstilling til hennes fortelling, noe som trer klart frem når programleder noen minutter senere avslutningsvis spør hvor distraherende dette egentlig har vært. Hun får ingen kritiske spørsmål, og intervjuet med Trine Skei Grande om denne saken tar under tre minutter.

Dagen etter, den 18. januar 2018 publiseres den nå 26 år gamle mannens fremstilling i VG. Han forteller at de var på en fest, de hadde drukket, og etterhvert havnet de i åkeren, der de frivillig lå sammen da han var 17 og hun 38 (Haugan, Skarvøy, Melgård og Mosveen 2018 a). Så skjer det et brått skifte i saken, der det utvikler seg til en

offentlig uenighet mellom de to om hvem som tok initiativ til samleiet: Mannen forteller at han og Trine Skei Grande har hatt telefonkontakt etter at saken ble publisert i *Resett* tidlig i januar 2018, og at han først ville legge lokk på saken. Men etter den massive ryktespredningen på sosiale medier, hadde han spurt Skei Grande om de ikke bare kunne fortelle det som det var, nemlig at de hadde hatt sex i en kornåker og at det var frivillig. Hun skal da ha fortalt ham at hun hadde en annen versjon av hendelsen, nemlig at han hadde dratt henne bak en husvegg og at han hadde «hoppet på» henne – altså at det var han som hadde vært den aktive part. Han forteller at han er sjokkert over dette, at han ikke vil ha på seg at han er en overgriper, og at han nå er redd for at Skei Grande har spredd denne versjonen,¹⁴ og at det er dette hun hadde fortalt statsministeren da det ble gjort en bakgrunnsjekk av henne. Han uttrykker at han gjerne snakker med statsministeren om denne saken, dersom Erna Solberg ønsker det.

Intervjuet med den nå 26 år gamle mannen ble publisert på nett cirka én time før sending av NRKs Debatten, der Ingunn Solheim var programleder. Programmet skulle egentlig handle om den nye regjeringsplattformen, men Solheim begynte programmet slik: «Vi må starte med litt metoo-snakke». Først ble Siv Jensen intervjuet i cirka seks minutter om sin manglende hukommelse i Leirstein-saken. Så gikk programleder over til Trine Skei Grande, og hun refererte først til intervjuet med den 26 år gamle mannen:

Ingunn Solheim: Trine Skei Grande ... Her står du i kveld ... VG har nå ute en sak ... Du er i en litt spesiell situasjon, for i går valgte du å kommentere eller i forgårs ... et *rykte* om en fest for 10 år siden,

14. VG bekrefter i samme artikkel at denne versjonen er kjent.

som innbefattet også en ung person. I dag har VG snakket med denne personen som da er nødvendigvis ti år eldre ... der han i intervjuet hevder at du og han har to ulike versjoner av det som har skjedd. Han uttrykker at han ikke liker *din* versjon. Her er det ... eh ... litt vanskelig å gå inn i alle detaljer. Han har fått et behov for å snakke med VG og si fra om hvordan han ser på det. Hva sier du? (NRK Debatten 18.01.2018)

Programlederen har fått tilgang til intervjuet antakelig kort tid før sending og er kanskje ikke godt forberedt. Hun leter etter ordene og unngår å gå inn på selve hendelsen, i det hun sier at det er «litt vanskelig å gå inn i alle detaljer». Trine Skei Grande svarer profesjonelt:

Trine Skei Grande: Jeg kommenterte denne saken i går. Dette er rykter jeg har levd med ... lenge. Jeg har gitt min versjon til de som jeg skal gi min versjon til. Utover det har jeg ikke noe behov for å kommentere. Dette er ikke noe varsler-sak eller noe kriminelt som ligger bak uansett. Men jeg sa det jeg skulle si om det i går.

Programlederen får ikke mer ut av Skei Grande, og blir henvist til å si:

Ingunn Solheim: Og det var?

Trine Skei Grande: Jeg fremstilles her i ... på nettet og i mange saker som en overgriper. Det er jeg ikke. Det var viktig for meg å si i går. Også viktig fordi det er mange som sprer utrolig mange usannheter om politikere og jeg tror jeg har fått min skjerv av det i det siste.

Ingunn Solheim: Ehhhhhh ... ja ... Vi

sier takk der. Vi skal diskutere ordentlig politikk etter hvert. Så takk så langt.

Skei Grande gjør det samme som i intervjuet med Solvang dagen før, nemlig henleder oppmerksomheten på det som kan avkreftes (overgrep, Down syndrom), og understreker at det spres usannheter om politikere. Selve hendelsen som Skei Grande selv har bekreftet, blir ikke gjort til gjenstand for kommentarer.

Programlederen går så over til Jonas Gahr Støre og Erna Solberg og snakker med dem om metoo og lederskap. På nytt kommer programleder inn på Skei Grande-saken:

Ingunn Solheim: Nå er det saker ute om din kulturminister, Trine Skei Grande. Nå blir det plutselig hevdet at det finnes to versjoner. Hva sier du?

Erna Solberg: Jeg sier at ... det jeg sa i går. At jeg har snakket med Trine om denne saken. Vi har gått gjennom det. Mer har ikke jeg tenkt å si om det, fordi at det forblir ... De samtalene forblir også mellom en statsminister og statsråder og statssekretærer som forteller om ting i sitt liv.

Ingunn Solheim: Så du stoler på hennes versjon og det hun har sagt til deg?

Erna Solberg: Jeg har gjort en vurdering av det jeg har fått vite, og jeg mener at hun blir en utmerket kulturminister.

Ingunn Solheim: Men du, Tonning Riise ...

De to innslagene om Skei Grande-saken varte i under tre minutter, før en gikk tilbake til Tonning Riise-saken. Både Erna

Solberg og Trine Skei Grande har samme strategi når de svarer: Statsministeren gjen- tar at dette ble kommentert i går og at det ikke blir kommentert igjen i dag. Det spesi- elle i dette programmet er at i VG-intervjuet som ble publisert timen før, blir stilt spørs- mål ved om Trine Skei Grande kan ha fortalt usannheter til statsministeren: Den nå 26 år gamle mannen lurer på om hun har fortalt Solberg at han «hoppet på» henne, altså om Skei Grande har løyet til statsministeren. Men denne delen av saken berøres så vidt. Programlederen prøver å få til en debatt om de to versjonene, men ønsker ikke eller tør ikke å følge opp. Skei Grande får beholde makten til å definere dette som rykter, og holder dermed åpent hvorvidt dette er en bekreftet hendelse eller ikke-bekreftede og ondsinnete rykter om henne. Noen sekun- der senere bekrefter hun at dette er en hendelse og ikke et rykte, når hun uttaler at det *ikke* er en kriminell handling eller en varslersak. Hun går så videre og trekker på nytt inn rykter, denne gang forstått som rykter på sosiale medier (overgriper, Down syndrom) og løfter dette opp til å være et generelt problem for politikere, som er utsatt for usannheter. Journalisten omfor- mulerer ikke spørsmålene for om mulig å komme forbi svarene om at dette ble besvart i går og at det derfor ikke vil bli besvart i dag, og de to toppolitikerne tillates å få bestemme hvilke deler av saken de vil snakke om, og hvilke deler de ser seg ferdig med.

Konklusjon

I denne artikkelen har jeg drøftet hvordan rykter er med til å tvinge frem en situasjon, der det pendles mellom å tro på og avvise det som fortelles. Videre drøftes hvordan ryktene om sex mellom en kvinnelig toppo- litiker og en ung gutt kobles til seksuell trakassering og metoo, og hvorfor det domi-

nerende skriptet for seksuell trakassering og metoo ikke blir benyttet.

Hvis ryktene om Skei Grande ikke hadde brutt med kulturelle normer og verdier, ville det ikke ha vært en interesse for dem. Videre, hvis de ikke hadde hatt en aktualitet, ville de ikke blitt spredd så hurtig og i så mange varianter. De aktuelle ryktene besto av flere deler, hvor noe ble bekreftet, mens andre deler (overgrep, Down syndrom) ble brukt av Skei Grande selv for å vise det ekstreme i ryktene om henne, og for å slå ned motstanden.

Nyhetsmedienes tilnærming til ryktene om, og senere den delvis bekreftede hendel- sen vedrørende Trine Skei Grande, er preget av en viss berøringsangst. Den er unnvi- kende, empatisk innstilt og nærmest uinte- ressert, i motsetning til nyhetsdekningen av sakene mot de mannlige politikerne, der journalistene fremstår som uredde og forbe- redte, og gjerne avbryter intervjuobjektene om de snakker seg bort. Journalistenes manglende interesse har å gjøre med flere forhold. En viktig kontekst er at disse forholdt seg til metoo som et problem i arbeids- og organisasjonslivet, med definert ledelse og underordnete: Så lenge gutten/mannen ikke var medlem av Skei Grandes parti Ventre, ble det ikke forstått som seksuell trakassering i klassisk metoo- forstand. Videre forholdt mediene seg til at samleiet var frivillig, forstått som at gutten/mannen, slik han selv ordla det, ikke ble holdt fast eller dratt med. Videre forholdt en seg til at det ikke var sendt inn et formelt varsel, selv om gutten/mannen i april 2018 for første (og siste) gang ble omtalt som «varsler», da Borten Moe omtalte slektningen slik. En ytterligere viktig kontekst er at Skei Grande og den involverte mannen før dette konkrete inter- vjuet ikke ville kommentere ryktene, noe som ville innebære å benytte anonyme

kilder, eventuelt å publisere rykter (Waatland 2018).¹⁵ Det er også viktig at saken ble presset frem av *Resett*, som av de etablerte mediene ikke fremstilles som et seriøst medium, men mer som en politisk blogg eller et useriøst nettsted som ikke forholder seg til Vær varsom-plakaten.

Dagsnytt Atten- og Debatten-intervjuene gjengitt over er imidlertid gjort etter at Skei Grande bekreftet at det hadde foregått en hendelse, men heller ikke nå ser det ut til at en ønsker å bore i denne saken. Medienes empatiske tilnærming må naturligvis leses i kontekst av de ovenfornevnte punktene, men kan også forstås i termer av at skriptet for seksuell trakassering i mindre grad tillater å se en kvinne som overgriper, og i liten grad tillater å problematisere det tabubelagte i at en gutt/mann varsler om seksuell trakassering fra en kvinne. Dagsnytt atten- og Debatten-intervjuene knytter Skei Grande-saken til metoo, men i intervjuene sorteres saken ut fra metoo: Det er ikke rom for kritikk, Skei Grande gjøres til den svake part, hun fremstilles – og fremstiller seg selv – som et offer. Selv om Skei Grande fikk en god del motbør, særlig på sosiale medier, overlevde hun politisk og ble utnevnt til statsråd midt i den verste stormen, samtidig med at statsministeren tok et oppgjør med metoo-saker mot mannlige politikere i sitt eget parti. Det siste ville sannsynligvis ikke ha vært mulig uten et kjønnsstereotyp skript for seksuell trakassering, der i all hovedsak menn er utøvere, og kvinner utsatt.

Takk til anonyme fagfellevurderere og til redaksjonen for nyttige innspill.

Litteratur

Airey, Jennifer L. 2018. #Metoo. *Tulsa*

Studies in Women's Literature, vol. 37, nr. 1, s. 7–13.

Baker, Phyllis L. 1997. And I went back to him: Battered Women's Lack of Choices and Loss of Control. *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 26, nr. 1, s. 55–74.

Bitsch, Anne 2018. *Brev til en ufødt datter. Om frihet, sex, og søsterskap*. Oslo, Spartacus forlag.

Braun, Virginia og Victoria Clarke 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* nr. 3, s. 77–101.

Brodtkorb, Helena (red.) 2018. *Det skjer nå. Fortellinger fra en feministisk revolusjon*. Oslo, Kagge forlag.

Byerley, Julie Story 2018. Mentoring in the Era of #MeToo. *Journal of American Medical Association*, vol. 319, nr. 12, s. 1199–1200.

Degh, Linda 2001. *Legend and belief. Dialectics of a folklore genre*. Bloomington, IN, Indiana University Press.

Ekström, Simon 2002. *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtektsbrott Stockholm 1946–1950*. Stockholm, Gidlunds förlag.

Eriksen, Anne og Torunn Selberg 2006. *Tradisjon og fortelling*. Oslo, Pax forlag.

Espeland, Velle 1977. Rykte og segner. *Norveg*, vol. 20, s. 145–159.

Fjell, Tove Ingebjørg 2013. *Den usynliggjorte volden. Om menn som utsettes for partnervold fra kvinner*. Oslo og Trondheim, Akademika forlag.

Grøvdal, Yngvil 2012. *En vellykket sak? Kvinner utsatt for mishandling møter strafferettsapparatet*. Doktoravhandling. Oslo, Universitetet i Oslo.

15. VGs sjefsredaktør Gard Steiro er tydelig på dette i et intervju til Dagsnytt Atten 19.01.2018, der han sier at han reagerer negativt på at udokumenterte rykter om et overgrep spres på et nettsted (Resett), at kildene ikke er åpne, og at den involverte blir tvunget til å dementere rykter (NRK TV Dagsnytt atten 19.01.2018).

- Kjus, Audun 2008. *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*. Doktoravhandling. Oslo, Unipub.
- Linderborg, Åsa 2018. Alle revolusjoner er fortellinger. I Helena Brodtkorb (red.). *Det skjer nå. Fortellinger fra en feministisk revolusjon*. Oslo, Kagge forlag. s. 181–191.
- Mendes, Kaitlynn, Jessica Ringrose og Jessalynn Keller 2018. #Me too and the promise and pitfalls of challenging rape culture through digital feminist activism. *European Journal of Women's Studies*, vol. 25, nr. 2, s. 236–246.
- De nasjonale forskningsetiske komiteene 2018. Forskningsetisk veileder for forskning på internett. <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/etiske-retningslinjer-for-forskning-pa-internett/> (lest 09.02.2018).
- De nasjonale forskningsetiske komiteene 2019. Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/> (lest 13.02.2019).
- Natland, Sidsel 2006. *Volden, horen og vennskapet. En kulturanalytisk studie av unge jenter som utøvere av vold*. Doktoravhandling. Bergen, Universitetet i Bergen.
- Nilsen, Ingeborg 2018. Mobbing og trakassering på jobb bør bli den nye #metoo. *Sykepleien*. <https://static.sykepleien.no/sites/default/files/pdf-export/pdf-export-72645.pdf?c=1537858869> (lest 17.02.2019).
- Rø, Karin Isaksson 2018. Uønsket seksuell oppmerksomhet rettet mot leger. *Tidsskriftet – Den norske legeforening*. <https://tidsskriftet.no/2018/10/original-artikkel/uonsket-seksuell-oppmerksomhet-rettet-mot-leger> (lest 17.02.2019).
- Sapiro, Virginia 2018. Sexual Harassment: Performances of Gender, Sexuality, and Power. *Perspectives on Politics*, vol. 16, nr. 4, s. 1053–1066.
- Schank, Roger og Robert Abelson 1977. *Scripts, plans, goals and understanding. An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates.
- Sletteland, Anja 2018. Da #metoo kom til Norge. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, nr. 3, s. 142–161.
- Walsh, Mary Norine og Cathleen C. Gates 2018. Zero Tolerance for Sexual Harassment in Cardiology. Moving from #MeToo to MeNeither. *Journal of the American College of Cardiology*, vol. 71, nr. 10, s. 1176–1177.

Kilder

- Akre, Stein 2018. Søviknes trekker seg fra Pride-paraden. TV2 14.06.2018. <https://www.tv2.no/a/9916156/> (lest 15.08.2018).
- Ask, Alf Ole og Thomas Spence 2018. Har ikke sjekket Leirsteins e-post. *Bergens Tidende* 20.01.2018.
- Askeland, Amanda Strand og Cathrine Fossum 2018. Raser mot 'Ex on the beach': – De sender et overgrep. TV2 05.09.2018. <https://www.tv2.no/a/10060788/> (lest 10.09.2018).
- Asvall, Halldor 2018. Jenta i Søviknes-saken krever voldsoffererstatning. NRK 02.03.2018. <https://www.nrk.no/norge/jenta-i-soviknes-saken-krever-voldsoffererstatning-1.13942861> (lest 15.08.2018).
- Bakken, Laila Ø. 2018. Weinstein-anklager selv anklaget for seksuelt overgrep. NRK 20.08.2018. <https://www.nrk.no/urix/weinstein-anklager-selv-anklaget-for-seksuelt-overgrep-1.14172802> (lest 18.10.2018).
- Bergens Tidende* 2001. 17-åring gir sin vers-

- jon av Søviknes-saken. 13.03.2001. <https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/a/JeLa/17-aring-gir-sin-versjon-av-Soviknes-saken-pa-NRK> (lest 22.01.2018).
- Bergens Tidende* 2018. Fare for Kafka-prosess. Leder 26.01.2018. <https://www.bt.no/btmeninger/leder/i/a/2WA67/Fare-for-Kafka-prosess> (lest 05.09.2018).
- Berglund, Eirik Linaker, Thor Harald Henriksen og Geir Arne Kippernes 2012. Ingebrigtsen: – Jeg skjemmes, jeg angres. *VG* 30.11.2012. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/ingebrigtsen-saken/ingebrigtsen-jeg-skjemmes-jeg-angrer/a/10056127/> (lest 19.01.2018)
- Breivik, Espen og Cato Husabø Fossen 2018. Giske møtte på 'Løvebakken AUF'-fest: Ein hån mot varslarane. NRK 15.04.2018. https://www.nrk.no/norge/giske-deltok-pa_lovebakken-auf_-fest-under-tre-manader-etter_metoo-1.14005130 (lest 15.08.2018).
- Carissimo, Justin 2017. Creator of original 'Me too' campaign speaks out. *CBS News* 17.10.2017. <https://www.cbsnews.com/news/tarana-burke-me-too-creator-activist-speaks-out/> (lest 21.09.2018).
- Cosson-Eide, Hans, Line Tomter og Siv Sandvik 2019. Slik endret VG Giske-saken etter kritikken. NRK 25.03.2019. <https://www.nrk.no/norge/xl/slik-endret-vg-saken-om-giskes-dansevideo-etter-kritikken-1.14487732> (lest 26.03.2019).
- Enge, Caroline 2018. Feministprofessor suspendert for seksuell trakassering av mannlig student. *Aftenposten* 19.08.2018. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/wEjLan/Feministprofessor-i-USA-suspendert-for-seksuell-trakassering-av-mannlig-student> (lest 20.08.2018).
- Ertesvåg, Frank 2018. AP-damer ut mot Giske-comeback på Debatten: For tidlig. *VG* 12.04.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/z/Lbb9O/ap-damer-ut-mot-giske-comeback-paa-debatten-for-tidlig> (lest 15.08.2018).
- Ertesvåg, Oda Ruggesæter og Åse Marit Befring 2018. Politiet åpner ikke etterforskning i Tonning Riise-sak. NRK 05.02.2018. <https://www.nrk.no/norge/politiet-apner-ikke-etterforskning-i-tonning-riise-sak-1.13900181> (lest 05.02.2018).
- Ervik, Kristian 2012. Kvinne (25): – Jeg ble presset til sex av Ingebrigtsen. TV2 02.12.2012. <http://www.tv2.no/a/3938167/> (lest 19.01.2018).
- Fossen, Cato Husabø 2018. Kilder til NRK: – Grande omtalte gutten som mobbeoffer og ressurssvak. NRK 13.04.2018. https://www.nrk.no/norge/kilder-til-nrk_-_grande-omtalte-gutten-som-mobbeoffer-og-ressurssvak-1.14005616 (lest 06.08.2018).
- Fossheim, Kenneth, Elin Sørsdahl og Mads Fremstad 2019. Sofie (27) danset med Trond Giske. Nå forteller hun sin historie. TV2. <https://www.tv2.no/spesialer/longread/sofie-27-danset-med-trond-giske-dette-er-hennes-historie> (26.03.2019).
- Fossheim, Kenneth og Mads Fremstad 2019. Sofie (27) klager VG inn for PFU. *VG* 01.04.2019. <https://www.tv2.no/nyheter/10520346/> (lest 02.04.2019).
- Gerhardsen, Anki 2019. #Metoo har medført en slumsete holdning til Vær varsom-plakatens krav om kildekritikk. *Aftenposten* 27.02.2019. <https://www.aftenposten.no/meninger/d>

- ebatt/i/1kLqGq/Metoo-har-medfort-en-slumsete-holdning-til-Var-varsom-plakaten-krav-om-kildekritikk—Anki-Gerhardsen (lest 11.03.2019).
- Granviken, Simen og Roy Tommy Bråten 2019. Ny bekymringsmelding mot Giske: – Jeg ble forbannet, sier avsender. *Adresseavisen* 21.02.2019. <https://www.adressa.no/nyheter/trondelag/2019/02/21/Ny-bekymringsmelding-mot-Giske-Jeg-ble-forbannet-sier-avsender-18520231.ece> (lest 02.04.2019).
- Hansen, Espen Egil 2018. Derfor omtaler vi ryktestormen rundt Trine Skei Grande. Sjefsredaktørs nyhetskommentar. *Aftenposten* 17.01.2018.
- Haugan, Bjørn, Marie Melgård, Lars Joakim Skarvøy og Eirik Mosveen 2018. Giske la frem varslersakene i brev til sentralstyret. *VG* 02.02.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/1xW84/giske-la-frem-varslersakene-i-brev-til-sentralstyret> (lest 02.02.2018).
- Haugan, Bjørn, Lars Joakim Skarvøy, Marie Melgård og Eirik Mosveen 2018a. Han var 17, Skei Grande var 38: Nå forteller han sin historie. *VG* 18.01.2018 <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/a2Wp1M/han-var-17-skei-grande-var-38-na-forteller-han-sin-historie> (lest 20.01.2018).
- Haugan, Bjørn, Lars Joakim Skarvøy, Marie Melgård og Eirik Mosveen 2018b. Den daværende 17-åringen og Trine Skei Grande: To ulike versjoner. *VG* 19.01.2018.
- Haugan, Bjørn og Kristian Aaser 2018. 17-åringen stiller Grande fritt til å fortelle sin versjon. *VG* 12.04.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/7lQ4M9/17-aaringen-stiller-grande-fritt-til-aa-fortelle-sin-versjon> (lest 08.08.2018).
- Helljesen, Vilde og Espen Breivik 2018. Fornærmet i Unge Høyre-saken håper saken blir henlagt. NRK, 22.01.2018. <https://www.nrk.no/norge/fornaermet-i-unge-hoyre-saken-haper-saken-blir-henlagt-1.13879454> (lest 22.01.2018).
- Konstad, Margrete, Cato Husabø Fossen og Anders Magnus 2018. Kvinnen som sa fra til statsministeren: – Grande bør si unnskyld. NRK 13.04.2018. https://www.nrk.no/norge/kvinnen-som-sa-fra-til-statsministeren--_grande-bor-si-unnskyld-1.14006111 (lest 08.08.2018).
- Kristiansen, Arnhild Aass og Steinar Solås Suvatne 2018. Det min slektning har fortalt er sant, det fortjener ikke å bli mistenkeliggjort. *Dagbladet* 10.04.2018 <https://www.dagbladet.no/nyheter/det-min-slektning-har-fortalt-er-sant-det-fortjener-ikke-a-bli-mistenkeliggjort/69694408> (lest 06.08.2018).
- Lurås, Helge 2018. Dette skjedde på bryllupsfesten i 2008 hvor Trine Skei Grande var gjest. *Resett* 10.04.2018. <https://resett.no/2018/04/10/dette-skjedde-pa-bryllupsfesten-i-2008-hvor-trine-skei-grande-var-gjest/> (lest 12.09.2018).
- Melgård, Marie, Lars Joakim Skarvøy og Bjørn Haugan 2018. Trine Skei Grande om ryktene: – Jeg skulle gjort alt jeg kunne i livet for ikke å snakke om dette i dag. *VG* 17.01.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/bKzjdq/trine-skei-grande-om-ryktene-jeg-skulle-gjort-alt-jeg-kunne-i-livet-for-ikke-a-snakke-om-dette-i-dag> (lest 20.01.2018).
- Metoo 2019. You are not alone. Join the movement. Metoos hjemmeside. <https://metoomvmt.org> (21.02.2019).
- Milano, Alyssa 2017. Alyssa Milanos første metoo-tweet. Twitter, 15.10.2017. https://twitter.com/alyssa_milano/status/919659438700670976 (lest

- 04.09.2018).
- Moe, Ola Borten 2018. Statusoppdatering, Facebook. 10.04.2018.
- Mogen, Trym, Arnhild Aas Kristensen, Steinar Suvatne og Kirsten Karlsen 2018. Dette gikk galt i norsk politikks skanda-leuke. *Dagbladet* 21.01.2018.
<https://www.dagbladet.no/nyheter/dette-gikk-galt-i-norsk-politikks-skanda-leuke/69357540> (lest 29.01.2018).
- Monsen, Nina Karin 2018. Statusoppdatering, Facebook. 14.01.2018.
- Mæland, Pål Andreas og Anders Haga 2018. Gjenåpner ikke Søviknes-saken. *Bergens Tidende*, 18.06.2018.
<https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/EonaX2/Gjenapner-ikke-Soviknes-saken> (lest 15.08.2018).
- NRK TV 2018. Dagsnytt Atten. Programleder: Fredrik Solvang. 17.01.2018.
<https://tv.nrk.no/serie/dagsnytt-attentv/NNFA56011718/17-01-2018#t=47m52s> (lest 23.01.2018).
- NRK TV 2018. Debatten. Programleder Ingunn Solheim. 18.01.2018.
<https://tv.nrk.no/serie/debatten/NNFA51011818/18-01-2018> (lest 23.01.2018).
- NRK TV 2018. Dagsnytt Atten. Programleder: Fredrik Solvang. 19.01.2018.
<https://tv.nrk.no/serie/dagsnytt-attentv/NNFA56011918/19-01-2018#t=52s> (lest 23.01.2018).
- NTB 2017. Milliardærer står bak ny netta-vis. *Dagens Næringsliv* 23.08.2017.
<https://www.dn.no/etterBors/2017/08/23/1845/Medier/milliardaerer-star-bak-ny-nettavis> (lest 21.01.2018).
- NTB 2018a. Tonning Riise: Positiv til at saken blir belyst. 22.01.2018.
<https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/0E4qyg/Tonning-Riise-Positiv-til-at-saken-blir-belyst> (lest 22.01.2018).
- NTB 2018b. Riksadvokaten sier nei til ny etterforskning av Søviknes-saken. NRK, 21.09.2018.
<https://www.nrk.no/norge/riksadvokaten-sier-nei-til-ny-etterforskning-av-soviknes-saken-1.14218355> (lest 24.09.2018).
- Odinsen, Hege Lyngved 2018. I samme bås. *VG Helg* 31.03.2018.
- Persen, Kjell 2012. Voldtektssaken mot Helge Solum Larsen henlegges. TV2 03.10.2012.
<http://www.tv2.no/a/3891732/> (lest 19.01.2018).
- Persen, Kjell, Matteus Ketner og Elin Sørsdahl 2018. Bryllupsgjest sendte brev til Erna Solberg om Grande-saken. TV2 13.04.2018.
<https://www.tv2.no/a/9798761/> (lest 15.04.2018).
- Rolness, Kjetil 2018. Hva om Trine Skei Grande var Per Sandberg? Da ville mediene veltet seg i moralsk indignasjon. Kronikk. *Medier 24* 24.01.2018.
<https://www.medier24.no/artikler/hva-om-trine-skei-grande-var-per-sandberg-da-ville-mediene-veltet-seg-i-moralsk-indignasjon/426648> (lest 24.01.2018).
- Ruud, Solveig 2018a. 'Jeg er ingen overgriper'. Trine Skei Grande snakker ut om rykter og drapstrusler. *Aftenposten* 16.01.2018. <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/P3yO8R/Jeg-er-ingen-overgriper-Trine-Skei-Grande-snakker-ut-om-rykter-og-drapstrusler> (lest 08.08.2018).
- Ruud, Solveig 2018b. – Jeg er ingen overgriper. *Aftenposten* 17.01.2018.
- Røren, Ingunn og Anders Haga 2018. Vil ha ny etterforskning av Søviknes-saken. *Bergens Tidende* 12.06.2018.
<https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/21kQM4/Vil-ha-ny-etterforskning-av-Soviknes-saken> (lest 15.08.2018).
- Sfrintzeris, Yasmin 2018. Sexpress på asylmottak: Unge menn føler seg utnyttet av

- norske kvinner. *VG* 22.10.2018 <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/karK8B/sexpress-paa-asylmottak-unge-menn-foeler-seg-utnyttet-av-norske-kvinner> (lest 25.10.2018).
- Skodje, Hanne Tenfjord 2012. Skei Grande: – Ikke akseptabelt å feste med mindreårige. *Stavanger Aftenblad* 09.02.2012. <https://www.aftenbladet.no/lokalt/i/djqo1/Skei-Grande—Ikke-akseptabelt-a-feste-med-mindrearige> (lest 19.01.2018).
- Strand, Arne 2018. Rått angrep på Trine Skei Grande. *Dagsavisen* 11.04.2018. <https://www.dagsavisen.no/nyemeninger/ratt-angrep-pa-trine-skei-grande-1.1128062> (lest 06.08.2018).
- Suvatne, Steinar Solås 2018. AUF nekter Giske å komme på landsmøtet. *Dagbladet* 21.08.2018. <https://www.dagbladet.no/nyheter/auf-nekter-giske-a-komme-pa-landsmotet/70124127> (lest 22.08.2018).
- Svaar, Peter 2018a. – Jeg varslet Siv om Leirstein-saken. NRK 18.01.2018. <https://www.nrk.no/norge/hevder-siv-jensen-ble-varslet-om-leirstein-saken-i-2012-1.13867254> (lest 08.08.2018).
- Svaar, Peter 2018b. Riksadvokaten skal avgjøre gjenopptakelse i Søviknes-saken. NRK 30.08.2018. <https://www.nrk.no/norge/riksadvokaten-skal-avgjore-gjenopptakelse-i-soviknes-saken-1.14187685> (lest 03.09.2018).
- Sæther, Anne Stine, Kristian Aaser og Bjørn Haugan 2018. Grande nekter for at hun har kommentert sex-saken. *VG* 12.04.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/P3qemb/grande-nekter-for-at-hun-har-kommentert-sex-saken> (lest 08.08.2018).
- Waatland, Erik 2018. – D et var aldri noe som tydet på at Resett skulle drive med journalistikk. Mediene må se på dem som en politisk aksjonsgruppe. *Medier 24* 19.01.2018. <https://www.medier24.no/artikler/det-var-aldri-noe-som-tydet-pa-at-resett-skulle-drive-med-journalistikk-mediema-se-pa-dem-som-en-politisk-aksjonsgruppe/426287> (lest 23.01.2018).
- Waatland, Eirik 2019. Kvinnen fra VGs første Giske-avsløring: – Jeg følte meg brukt av VG og Lars Joakim Skarvøy. *Medier 24* 21.03.2019. <https://www.medier24.no/artikler/jeg-folte-meg-brukt-av-vg-og-lars-joakim-skarvoy/461053> (lest 22.03.2019).
- Aaser, Kristian, Bjørn Haugen og Helge Mikalsen 2018. Venstre: Har beklaget overfor mannen i sex-saken. *VG* 13.04.2018. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/qlqqJJ/venstre-har-beklaget-overfor-mannen-i-sex-saken> (lest 08.08.2018).

Kjærlighetens kår

Balladen om Bendik og Årolilja – med blikk på brytningen mellom kvinnens samtykkerett og foreldres råderett ved giftermål

Hanne Weisser

Steinerhøyskolen

E-post: hanne.weisser@online.no

Abstract

The Scandinavian medieval ballad «Bendik og Årolilja» (TSB D 432) tells the story of the knight Bendik and the king's daughter Årolilja whose fatal fate is determined by the lack of the king's consent to their marriage. In this article, this ballad is being read in a social historical context. It is argued that the conflict between Årolilja and her father is the ballad's main theme, reflecting the continuous wrestling for centuries in Scandinavia as well as in Europe, between the old secular way of entering into marriage, and the new Christian way.

«Bendik og Årolilja» was first written down in Finnmark in 1698, one of only four ballads written down as early as in the 17th century and considered being the last remains of the original Norwegian ballad tradition. The ballad was later written down in Telemark in 1850. The article discusses how the two versions of the ballad express a change of the Marriage act in High Middle Ages, from a secular justice law where the woman was dependent on the will of her father, to an ecclesiastical right which entitles her the right to deny any marriage she would not agree to. By employing a multidisciplinary approach, taking into account novels and biographical stories, in additions to academic works, the article suggests that «Bendik and Årolilja» might represent a counter-voice against a dominant practice in Europe at the time.

Keywords

- *medieval ballad*
- *Bendik og Årolilja*
- *marriage act*
- *mutual consent*
- *arranged marriage*
- *romantic love*

«Bendik og Årolilja» er en riddervise¹ om hengiven kjærlighet som ender tragisk. Bendik har lagt sin elsk på kongsdatteren Årolilja, og hun elsker ham, men hennes far kongen nekter dem å se hverandre. I hemmelighet møtes de unge inntil dette kommer kongen for øre. Da skilles de elskende brutalt, med døden til følge for dem begge.

Tidligere studier av folkevisen har behandlet balladens slektskap med diktning fra middelalderen om riddertiden og romantisk kjærlighet (Alnæs 2004; Ousten 2009), de ulike variantenes motivmessige slektskap med Tristams saga og sagnet om Hagbard og Signe, og balladens selvstendige utforming av diktmotiv hentet fra dette

1. En av de seks kategoriene den skandinaviske balladegenren er delt inn i, og er registrert med signaturen TSB D 432 i *Types of Scaninavian Mediaval Ballad* (TSB).

sagnstoffet (Wormstrand 1974; Solberg 2003).

Balladens bakteppe er ridderlivet i høymiddelalderen, i tiden etter at ekteskapet ble lagt inn under kirkelig jurisdiksjon. Kvinnens og mannens gjensidige samtykke var da blitt nødvendig, men også tilstrekkelig for at et ekteskap skulle bli kjent gyldig, og innebar at kvinnen kunne gifte seg uten slektens innblanding (Baklid 2015; Engh 2014). Likefullt måtte kvinner i utstrakt grad fortsatt akseptere arrangerte og fornuftsbaserte ekteskap (Melby m.fl. 1999; Telste 1993; 2000; Eliassen 1981; Johansen 2010). Hennes ufrihet ved ekteskapsinngåelse vedvarte frem mot moderne tid, med brytninger mellom foreldrenes råderett og kvinnens samtykkerett som følge av dette.

Til grunn for denne gamle måten å inngå ekteskap, lå en antagelse om at giftermålet normalt ville bli etterfulgt av hengivelse og kjærlighet ektefellene i mellom, skriver Niklas Luhmann i sitt verk *Love as passion*, og føyer til at dette kunne man forvente så lenge det ikke var så store krav til selvrealisering og til et mellommenschelig fellesskap med personlig nærhet og intimitet (Luhmann 1986:144). «Bendik og Årolilja» representerer et brudd med dette. I balladen er gjensidig hengivenhet og kjærlighet – *så store elskó* – selve utgangspunktet for de unges ekteskap. Årolilja godtar da heller ikke sin fars inngripen i valget av ektefelle. Hun trer frem som en sterk og selvstendig individualitet og viser stort mot når hun krever å få ham hun elsker.

I en artikkel om balladen «Den flyvende bejler» benytter Tóta Árnadóttir (2018:263) begrepene «mesterstemme» og «motstemme», og da om henholdsvis «den rådende holdning til kvinners rolle i samfunnet og forsøk på å

rokke ved denne holdningen». I sin gjennomgang av hendelsesforløpet kommer hun til at balladen taler i mot den tradisjonelle patriarkalske oppfatningen av ekteskapet, setter spørsmålstegn ved kvinnens avventende rolle i kjærlighetsrelasjoner og kan leses som eksempel på en «motstemme» som hevder kvinnens rett til å velge sin ektefelle ut fra kjærlighet (ibid.:288).

I denne teksten om «Bendik og Årolilja» blir blikket rettet mot konflikten som oppstår mellom far og datter. Balladen løfter frem uretten og det tragiske knyttet til at kvinnen i ekteskaps spørsmål er underlagt «en maktfull patriarkalsk dominans» (ibid.:273). Er det grunnlag for å tolke folkevisen som en motstemme til den «rådende holdning til kvinners rolle» ved avtale om giftermål? For å belyse spørsmålet blir handlingsforløpet i balladen relatert til høymiddelalderens diktning om romantisk kjærlighet og ekteskapslovgivningen i katolsk tid, men også kvinnens situasjon i århundrene etter reformasjonen, den tidsperioden da folkevisen ble sunget, tradert og nedtegnet.

Den eldste versjonen av «Bendik og Årolilja» ble skrevet ned i Berlevåg i Finnmark i 1698 og kalles «Kjølnesvisa». Alle andre varianter er nedtegnet i Telemark rundt 1850 og i etterfølgende tiår, unntaket er en variant med tre strofer, nedtegnet i Setesdal. I hele nedtegningsperioden var arrangerte ekteskap og fornuftsekteskap utbredt (Johansen 2001:227). Selvvalgt ekteskap var i mange tilfeller uoppnåelig, og konflikten som utspiller seg mellom kongen og hans datter, var trolig gjenkjennelig den gang visen ble sunget.

Det ble nedtegnet mer enn tredve varianter av «Bendik og Årolilja» i Telemark.² Ti av

2. I det nettbaserte «Balladearkivet 1997», (<http://www.dokpro.uio.no>) står oppført 48 varianter, men opptil flere av disse er helt like, fra samme informant, og feilaktig oppført flere ganger. Det riktige antall varianter er ca. 31. Variant nr. 1 til og med nr. 17 er i alt ti lange varianter, fra 49 vers ned til 11 vers, og nedtegnet etter ti forskjellige sangere. Variant nr. 18 til og med nr. 31 er i alt ti korte varianter, fra 7 vers ned til 3 vers

disse er lange versjoner³ som i hovedtrekk gir en lik fremstilling av hendelsesforløpet i folkevisen. De øvrige variantene er korte, gjengir brokker av balladen og berører hovedsakelig kun ett eller to elementer. Samlet sett gir visene et bilde av hvilke motiver som er blitt vektlagt, bevart i minnet og gjendiktet i den kollektive prosessen som folkediktningen blir forstått som i dag (Selberg 2013:323). I presentasjonen av balladen benyttes Kjølnesvisa fra Berlevåg, og den versjonen Magnus Brostrup Landstad skrev ned i Telemark, da de fleste nedtegnelsene av balladen motivmessig er beslektet med denne varianten. I tillegg blir andre varianter sitert og kommentert for å utfylle og nyansere bildet.

Visetradisjonen inneholder elementer som vitner om at balladen er fra overgangstiden da norrøne myter og sagn ble videreført og innlemmet i diktning med en kristen ramme, her med kirken som symbol for den nye troen og det gjensidige samtykket som uttrykk for kristent ekteskap og kjærlighetsideal.

Kjølnesvisa er én av kun fire middelalderballader nedtegnet så tidlig som på 1600-tallet. Denne visens spesielle historie sees i lys av balladegenrens historie for å vise at «Bendik og Årolilja» trolig har fulgt med handelen nordover i den varme perioden fra 1200-tallet frem mot 1500-tallet, dengang det lå rike høvdingeseter langs Finnmarks-kysten, blant annet på Kjølnes utenfor Berlevåg. I følgende tekst blir derfor både ulike tidsperioder og geografiske områder omtalt. Den varianten Landstad nedtegnet er lengre og fyldigere enn Kjølnesvisa som blir lest og sammenlignet med varianten fra

Telemark. Samlet sett gir de to variantene et innblikk i kvinnenes og kjærlighetens kår i en nær og fjern fortid.

Lengst mot nord

Klimaet var kaldere på slutten av 1600-tallet, den gang Hans Hansen Lilienskiold var amtmann i Finnmark, fra 1684 til 1701. I disse årene reiste han rundt på Varangerhalvøya og skrev om liv og levekår langs denne værbitte kyststripen lengst nord. På en av sine reiser kom han til Berlevåg der han fikk høre en folkevisen om den modige Røsten Bendixsen. Handlingen utspilte seg i et slott på Kjølnes, et lite sted rett øst for Berlevåg. Der ute hadde det tidligere ligget en kongsgård, ble det sagt. Da Lilienskiold dro dit ut, mente han å kunne se restene etter denne, og med sin egen tegning av det fordums slottet, innlemmet han sangen i sitt håndskrevne manuskript om Finnmarks historie og levekårene i landsdelen (Eriksen 1980:35).

I årene nordpå kom Lilienskiold med krass kritikk av bergenske kjøpmenn. Han hevdet at de utnyttet sitt handelsmonopol i nord og bidro til at allmuen led stor nød. Dette forårsaket trolig at Lilienskiold i 1701 ble kalt hjem til København (ibid.:47). Der ble hans manus «Speculum Boreale eller Den Finmarchiske Beschriffuelse» overlevert danske kong Fredrik og lagt i Det Kongelige bibliotek. Slik ble Kjølnesvisa, om kongsdatteren på Kjølnes, bevart for ettertiden (ibid.:53).

Hundre og femti år senere ble «Bendik og Årolilja» sunget og også nedtegnet i bygdene øverst i Vest-Telemark. Landstad skrev ned visen i 1850 etter Bendik Aanundson

---

og nedtegnet etter ti forskjellige sangere. Variant nr. 32 til og med nr. 44 er i alt elleve varianter på ett eller to vers, nedtegnet etter elleve forskjellige sangere. Variant, nr. 45–nr. 48 er uttalelser om visen, som f.eks variant nr. 48: «Aarolilja har eg høyrte ei vise um.» Variant nr. 19, 33 og 43, er varianter av andre ballader og ikke «Bendik og Årolilja».

3. Den formelt riktige betegnelsen for de ulike nedtegnelsene er «variant». Av språklige hensyn brukes «variant», «versjon av visen» og «utgave av visen» synonymt. Vise brukes her synonymt med ballade.

Felland, en av de kjente balladesangerne den gang. Den versjonen han sang var lengre enn Kjølnesvisa, personene tydeligere tegnet og kjærligheten mellom de unge mer utbrodert, men grunnfortellingen er, som i alle varianter av balladen: To unge lover hverandre troskap, elsker hverandre, og hevder sin rett til dette med livet som innsats.

Frimodig og fryktløs

Handlingen i visen utspiller seg i riddertiden. I visen som Landstad nedtegnet, rir Bendik til landene i sør for å se seg om etter en jomfru, *skoda möy*. Lagnaden hans er å dø, og den lange søvnen vil også ramme Årolilja, det gir refrenget et forvarsel om:

Bendik rið at Selondo,
vilde han skoða möy,
han var inki lagi til atter koma,
derfyr sá laut han døy.
– *Årolilja! kvi söve du sá lengi?* –

Han var inki i kongens garðe
meire hell mánar tvo,
han la' seg i með kongins dotter
i sá stóre elsko (variant nr. 9).⁴

Bendik legger sin elsk på kongsdatteren. Da bygger kongen *gullbrautinne bratte og breie* – en gullbelagt vei eller svalgang som fører til Åroliljas kammer – og advarer alle: Han som trår denne veien, oppsøker ulykken og skal miste livet. Men Bendik er fryktløs; han jakter om dagen, og om natten sover han hos Årolilja:

Kongin bygger gullbrautinne
báðe bratte og háge:
Den som tore gullbrautinne tröða
han skal livið láte.

Um dagin rið Bendik i skógin út,
og veiðer den vilde hind,
um notti söve han hjá jomfruga
under deð kvite lin (nr. 9).

Med få ord blir deres kjærlighet karakterisert som legitim, vakker og ren. Det kvite lin ble tidligere brukt i bryllupsskjorten som bruden sydde til brudgommen, mens hun fikk *línfé*, morgengave, av ham. *Línfé* betegner opprinnelig linklede, som i folketroen ble ansett for å ha en vernende og helbredende kraft (Hoffmann 1965:580).

Om dagen lever han ridderlivet; om natten er han hos jomfrua, det våger han livet sitt på. Inntil dagen kommer da kongens tjener, *liten smádreng*, røper ham, og kongen blir rasende:

Um dagin rið Bendik i skógin út
og veiðer den vilde rá,
um notti söve han hjá jomfruga
deð gelder hans livið pá.

In kem kongins liten smádreng
seje han tíðend i frá
Bendik trör gullbrautinne
ferutta kongins ráð.

Deð var danske kongin,
han slær sin neve mót borð:
Bendik skal inki livið njóte
um eg vann all verdsens jorð! (nr. 9).

Kongens horisont er æreskulturen i det patriarkalske samfunnet. Bendik har krenket ham grovt ved å trosse forbudet mot å trå «gullbrautinne»; ugjerningen må hevnes for å gjenopprette tapt ære. Bendik skal dø, ikke for noen pris kan livet hans reddes. Kostelige gjenstander, en kirke tekket med gull –

4. I «Balladearkivet 1997» er variantene nummerert. Landstads nedtegnelse er variant nr. 9. I gjengivelsen benyttes Landstads skrivemåte i «Norske Folkeviser» 1968. Landstad bruker der bokstaven ð for bokstavene t og d, som i ordene deð (det) og báð (både).

ingenting kan gjøre opp for Bendiks brøde, fastholder kongen:

Lunde kyrkje i Skáne
den er tekte med gull,
Bendik skal inki livið njóte
um den var tri gángur full (nr. 9).

Da ber alle for Bendik, fuglen på kvisten, dyrene i skog, trær i ville marka og blomster i fagreste li. Hele skaperverket ber for at han skal slippes fri. Og Árolilja går til kongen, faller på kne og tiltaler ham som sin velsignede far, før hun modig og skarpt forlanger å få Bendik tilbake: Fangen gir du meg!

Dei bad fer han unge Bendik
alt deð som beða kunne,
mannen utaf mannheimen
og fiskin på havsens bunne.

In kom hon Árolilja
falt fyri sin faðir pá kné:
höyre du deð min sæle faðir,
fangin sá geve du me! (nr. 9).

Men kongen vender det døve øret til, avviser Árolilja og ber henne fjerne seg så han ikke skal måtte ty til vold. Det sømmer seg dårlig mitt gode sverd å røre kvinneblod:

Gakk burt ifrá meg Árolilja!
eg vil deg inki höyre,
deð samer sá ille mit góðe sverð
i kvende-blóð at røyre (nr. 9).

Árolilja har valgt Bendik til sin make. Gjennom samtykke og samleie er ekteskapet bekreftet, slik kirken foreskrev i katolsk tid. Men kongen forholder seg til gammel rett, da ekteskap ble avtalt på vegne av kvinnen. Slekstens interesser var avgjørende ved valg av døtres ektemake og kunne bli tillagt større vekt enn kvinnens eget ønske. Blant kongelige ble giftermål brukt til å slutte fred

med fiender og styrke familiens posisjon i kampen for status og makt.

I folkevisen taler imidlertid dronningen de unges sak, og minner kongen om den gang han selv trosset gammel lov og rett og tok henne fra farsgården uten hennes fars samtykke, da lovet han å svare ja til alt hun ba om:

In kem hon danske dronningi
tárinne rann pá kinn:
Eg beð deg kære herren min
at du vil vita meg bön!

Du tók meg út af min faðirs gárd,
ferutta min faðers ráð,
kvor den bön, som eg deg bað
sille alltið vera ja (nr. 9).

Kongen minnes, men er like urokkelig, og bryter det løftet han en gang gav dronningen:

Kvor den bön, som du meg beð
skal alltið vera ja,
ferutta Bendik at livið njóte
deð geng eg aldri frá.

Sunnan fyri kyrkja
der lét han Bendik liv –
mitt up i högelofte
der sprakk hon, hans véne viv (nr. 9).

Syd for kirken blir Bendik drept; da brister Ároliljas hjerte så også hun dør, hans *véne viv* – vakre hustru og kvinne.

En ny inderlighet

«Bendik og Árolilja» er tematisk beslektet med europeiske fortellinger fra høymiddelaldren, om romantisk kjærlighet. En av dem omhandler teologen Abelard og adelsdatteren Heloise. De levde i Paris på 1100-tallet, forelsket seg inderlig og levde sammen

i hemmelighet, inntil hun ble med barn og forholdet ble oppdaget. Da ble de tvunget til å leve adskilt. Brevvekslingen mellom dem etter adskillelsen er bevart og vitner om en unik og dyptfølt kjærlighet (Høystad 2011:166).⁵

Den franske poeten Marie de Frances' bok *Lais*, er fra samme århundre, en samling sanger om kjærlighetens kraft, om de elskendes trofasthet og troløshet, lykke og ulykke (Bandlien 2001:168). Sangene skulle fremføres til harpespill, og boken fikk tittelen *Strengleikar* på norrønt. Både i diktning og livshistorier fra denne tiden i Europa, blir romantisk kjærlighet beskrevet, og da som en relasjon der mannen og kvinnen utfyller hverandre: I deres kjærlighet «ligger et element av selvrealisering fordi man har funnet en man «passer» sammen med» (ibid.:174). Denne nye vektleggingen av kjærlighet blir av Ole Martin Høystad (2011:150) omtalt som «den emosjonelle vendingen i høymiddelalderen» da individets følelser får større betydning.

Samtidig var inderlighet og individualisme trekk ved teologien som kirken utviklet på 11- og 1200-tallet. Årlig skriftemål ble påbudt i 1215. Med dette ble det satt fokus på det indre selvet: «Hver og en skulle stå ansvarlig for egen frelse» (Bandlien 2001:176). Skriftemålet var fra kirkens side ment å engasjere legfolk i en ny «personlig» religiøsitet: «Man måtte ransake sin samvittighet og komme til klarhet, ikke bare over hva man hadde gjort, men også hvorfor man hadde gjort det» (Bagge 1998:135). Enkeltmenneskets ansvar for egen livsførsel ble understreket, med inderlighet og nærhet til Gud som religiøse idealer (ibid.:110).

Trosforholdet blir, i likhet med kjærligheten mellom mann og kvinne, oppfattet som et individuelt og åndelig anliggende.

Individet føyer seg inn i en ny orden med ankerfeste i enkeltmenneskets samvittighet og hjerte, skriver Trond Berg Eriksen (2008:10). Denne nye orden danner bakteppet for «Tristan og Isolde». Romanen bygger på keltiske sagn og fortellinger, er skrevet i Frankrike på 1100-tallet, ble oversatt til mange europeiske språk og i 1226 til norrønt, med tittelen «Tristrams saga ok Ísondar».

Tristan og Isolde

Isolde er en ung irsk prinsesse som blir giftet bort til den aldrende kong Mark av England. Kongens nevø og nære venn, Tristan, får oppdraget å hente Isolde og bringe henne til England, til ektemannen hun aldri har møtt. Med seg på reisen har hun en eliksir som skal sikre elskoven mellom henne og den langt eldre kongen, men ved et uhell blir drikken inntatt av Tristan og Isolde og bevirker den sterke kjærligheten som oppstår mellom dem. Tristan bryter sin troskapsed til kongen, og Isolde sitt ekteskapsløfte, når de to elskende i hemmelighet møtes. Deres forhold er utilbørlig og må til slutt brytes. Bruddet fører dem fra hverandre inntil Tristan blir såret og syk. Isolde blir påkalt, men for sent. Da hun ankommer, har Tristan trukket sitt siste sukk, og Isolde dør av sorg.

Denis de Rougemont (1939:23–24) fremhever hindringene som vesentlige i denne og andre fortellinger om lidenskapeilig kjærlighet: Lidenskapen forsterkes gjennom hindringer; lidelsen øker, og også lengselen etter å møtes igjen, en lengsel som i siste instans fører til død. Å være i live i kroppen er en smerte, døden blir et gode når pasjonen ikke kan realiseres. de Rougemont relaterer fortellingen om Tristan og Isolde til riddertidens trubadurviser og historier om

5. På 1960-tallet ble det hevdet at brevsamlingen var et litterært verk produsert i ettertid, men dette ble tilbakevist med henvisning til den lærde Jean de Meun som oversatte brevene fra latin til fransk på slutten av 1200-tallet (Bandlien 2014).

romantisk og lidenskapelig utenomekteskape-
lig kjærlighet som utfordrer det arran-
gerte, fornuftbaserte ekteskapet.

I de Rougemonts gjennomgang av roma-
nen nevnes ikke at Isoldes ekteskap med
kong Marc fra første stund er et høyst ufri-
villig ekteskap, dette fremgår i Joseph
Bediers versjon av «Tistan og Isolde»: Etter
at Tristan til slutt har vunnet Isoldes hjerte,
proklamerer han for hennes far, kongen av
Irland: «Men for at ikke lenger hat, men
kjærlighet skal råde mellom Irland og
Cornwall, så vit at min kjære kong Marc vil
ekte henne.» Da skjelver Isolde av skam og
harme: «Tristan som hadde vunnet henne,
forsmådde henne nu, [...] til en annen
skulle hun skjenkes» (Bédier 1997:41).
Sorgfull forlater hun sine kjære og gråter når
de seiler fra Irland: «Når Tristan nærmet seg
henne [...] med beroligende ord ble hun
vred og støtte ham bort, og hennes hjerte
svulmet av hat [...] nu førte han henne som
et bytte over havet til et fiendtlig land»
(ibid.:42–43). Isolde er i likhet med Årolilja
underlagt en «maktfull patriarkalsk domi-
nans». Motvillig må hun ekte en ukjent
mann på alder med hennes egen far; det er
ikke å undres over at hun utstyres med en
drikk som skal sørge for elskoven mellom
dem.

Historien om Tristan og Isolde slutter
med at de to gravlegges adskilt på hver sin
side av kirken, men opp av gravene vokser
eiketrær som fletter seg sammen over kirke-
taket til en ubrytelig enhet. Dette siste moti-
vet gjenfinnes i folkevisen. Bendik og
Årolilja gravlegges hver for seg, på nord- og
sydsiden av kirken. Men opp av gravene
vokser liljegrøner, de tvinner seg i hverandre
over kirketaket og vitner om kongens
misgjerning, til skade for hans ettermæle:

Der voks up á deires grefti
Dei fagre tvo liljegrøinar,
dei kröktes i hóp ivir kyrkjetakið,

der stend dei kongin til meinar.

Der voks up á deires grefti
Dei fagre tvo liljegrøinar,
dei kröktes i hóp ivir kyrkjetakið,
der stend dei kongin til domar.
– *Årolilja! kvi söve du så lengi?* – (nr. 9).

For Bendik og Årolilja, som for Tristan og
Isolde, er den elskede en umistelig sjelevenn.
De unges kjærlighet etablerer en ny «orden»
som står i konflikt med samfunnets orden,
fedrenes rett til å råde over døtrenes gifte-
mål.

Et tidsskifte

I de første kristne århundrer ønsket enkelte
kvinner i Romerriket å avstå fra ekteskap for
å gå i kloster eller på andre måter vie seg til
kristendommen, men de var ikke frie til å
velge dette selv. I konflikt med familie og
samfunn satte de seg opp mot lov og tradis-
jon og valgte sine liv ut fra sin trosoverbevis-
ning, enkelte med livet som innsats
(Amadou 2006:41–42, 68–69). Tilsvarende
individuelle og skjebnesvangre valg beskri-
ves i høymiddelalderens europeiske diktning
om romantisk kjærlighet, når menn og kvin-
ner bryter med familiens og slektens interes-
ser for å gifte seg med en de elsker, mens
samfunnet rundt dem har andre mål for
ekteskapet.

I denne brytningen mellom kjærlighe-
tens krav og samfunnets orden involverer
romerkirken seg i ekteskapslovgivning og fra
omkring 1150 ble kanonisk rett gjeldende;
et gyldig ekteskap forutsatte nå at både kvin-
nen og mannen ga sitt samtykke. Ekteskapet
var hellig og uopløselig, utelukket skils-
misse og gjengifte og skulle ikke inngås
slektninger imellom. Kirken fokuserte på de
to individene; ekteskapet var en åndelig og
individuell forening mellom ektefellene og
bygget ikke på en materiell overenskomst
(Baklid 2015:116).

I Norge ble kirkens nye ekteskapslov anvendt av aristokratiet fra slutten av 1100-tallet (Bandlien 2001:165) og blant folk flest fra begynnelsen av 1300-tallet (ibid.:208). Tidligere var ekteskapet et verdslig anliggende. Ekteskapsavtalen ble da kalt festermålet, gjaldt primært økonomiske overføringer mellom de to familiene og ble gyldig når disse hadde funnet sted (Baklid 2015:114–117). En viktig funksjon var å videreføre slekten og dens eiendommer og status. Når en datter eller søster skulle giftes bort, gjaldt det å skape en god og varig allianse. Far eller bror forhandlet på hennes vegne om medgift, brudekjøpssum, arv og annet. Kvinnen selv var ikke aktør. Mannen derimot, kunne delta og forhandle frem sitt festermål uten mellommann. (Nedkvitne 2011:110). Skilsmisse var mulig og også gjengifte, ekteskap mellom slektninger var tillatt, og seksuell omgang utenfor ekteskapet akseptert (Baklid 2015:114–117).

Både kvinnen og mannen hadde rett til skilsmisse og mulighet til å komme seg ut av voldelige eller uverdige forhold, men på ulike vilkår. En mann kunne enkelt skille seg fra sin hustru ved å si seg skilt fra henne i nærvær av kvinnen selv og to lovlige vitner, mens en gift kvinne ikke hadde denne retten. For henne var den knyttet til gjen-tatte tilfeller av vold i vitners nærvær. Rike menn kunne ha flere koner og trellkvinner som elskerinner. Kvinnens situasjon var den motsatte. Ektemannen var hennes verge. Ble hun forført eller hun innledet forhold til andre menn, var dette en æreskrenkelse som påførte husholdet skam, dersom det ikke ble gjort opp for (Nedkvitne 2011:110).

Under det kvite lin

Kirkens samtykkelære, med forbud mot skilsmisse og utroskap, forespeilte en kjønnslikhet som brøt med tidligere mønstre i det førmoderne Europa, fremholder Line Cecilie Engh. Der man tidligere

«hadde operert med kjønnsbestemte regler ved skilsmisse som gjennomgående gikk i menns favør, og der bare kvinner skulle straffes for utroskap [...], gjorde kirkeretten begge deler ulovlig og like straffbart for begge kjønn» (Engh 2014:39).

Med kirkens støtte ble samtykke og kjærlighet nå sentrale prinsipper for ekteskap. I den sammenheng imøtegår Engh (ibid.:23) den forestillingen at kjærlighet mellom mann og kvinne ikke ble vektlagt i høymiddelalderen, men først i moderne tid. Engh viser til studier som antyder at «husholdningen slik vi kjenner den, med emosjonelt sammenknyttede familiemedlemmer strukturert rundt kjernefamilien» heller synes å være et produkt av middelalderen. Kjærlighetsidealet ble ikke nedfelt i kirkens ekteskapslovgivning, men kanonisk lov benevner og understreker kjærlighet både i dekreter og kjennelser (ibid.:39).

Da kirken slo fast at brudens og brudgommens frivillig avgitte samtykke ikke bare var nødvendig, men også tilstrekkelig for et gyldig ekteskap, opphørte den juridiske betydningen av familiens samtykke. Dette var en radikal endring som ikke uten videre ble akseptert av samfunnets økonomiske elite, som raskt så etter andre måter å få kontroll på barnas valg. Etter år 1200 kom det lovparagrafer inn i verdslig rett som sørget for dette. I Magnus Lagabøters landslov fra 1274 blir det presisert at kvinnen mister sin arverett hvis hun gifter seg uten aksept fra sine nærmeste (Arnórsdóttir og Nors 1999:38). Tilsvarende mottiltak kom i de andre skandinaviske landene og i det øvrige Europa (Korpola 1999:100). Likevel, et frivillig samtykke til giftermål overtrumfet alle andre formaliteter. Hvis et par sa «jeg tar deg til min ektemann», og «jeg tar deg til min viv», var de gift. Med eller uten vitner, velsignelse eller medgift, uavhengig av om ordene ble uttalt i en kirke, ved grua eller i høyet på låven (ibid.:132). Selv om kirken i

middelalderen anså hemmelig ekteskap som ulovlig og kritikkverdig, ble et gjensidig samtykke likefullt kjent gyldig, når det skjedde, slik det skjer for Bendik og Årolilja; i all hemmelighet lover de hverandre troskap og deler leie «under det kvite lin».

Brudd og brytninger

Folkevisens unge par er som ektefolk å regne og i sin fulle rett, slik kirkens lære var i middelalderen. Men fortidens tradisjon vedvarte i mange lag av befolkningen, ikke minst blant storbønder og adel. I århundrene som fulgte inngikk deres arrangerte ekteskap i en strategi der allianser og verdier sto på spill og lot seg ikke avskaffe med kirkens nye doktrine (ibid.:100).

I folkevisen hevder kongen sin «gamle» rett når han nekter å høre på datteren og deretter dronningen. Brytningen mellom gammelt og nytt kommer til uttrykk i dialogen mellom dem. Dronningen ber for de unge, mens han avviser hennes bønn og bryter det løftet han ga henne som ung om å svare ja til alt hun bad om. Kongen står fast på sitt, dreper Bendik, og kjærligheten mellom de unge får en tragisk slutt som i siste instans rammer ham selv. Da kongen innser dette, sier han til dronningen:

Hadde eg vist detta igár
at elsko ha' vorid sá kær,
inki ha' Bendik silt livid látid
fer alt det på jordi er.

Men dronningen nøler med å tro ham, og svarer ham tvetydig: i etterkant er du god!

Guð forláte deg herren min!
etter-siðan er du góð (nr. 9).

I andre varianter får han sitt pass påskrevet

av henne i mer direkte og langt skarpere ordelag:

Høyr du det du kungjen
Så stolte som du står
inkje så hev du dotter
å alli så fær du måg (nr. 14).

Tvy so vore deg herren min,
det gjenge deg væl te hevnar,
no hev du forspillet dronngi
å så vent eitt riddarevni (nr. 1).⁶

Dronningen får siste ord, med hennes svar slutter visen om Bendik og Årolilja. Kongen står stolt, men har tapt alt, datter og måg, dronning- og ridderemne. Ute av stand til å lytte til råd, svarer han på ærestap med hevndrap og mister de to som skulle sikret slektens fremtid. *Det gjenge deg vel te hevnar*, sier dronningen, og mer enn antyder at om drapet syntes legitimt, handlet han galt, og til ulykke for alle.

Kjølnesvisa

I likhet med mange av balladenes skikkelser er Bendik og Årolilja utfordrende i sin adferd. De truer «en gammel orden, men bringer muligheten for fornyelse med seg», skriver Anker Jørgensen (1976:53). Normen blir først synlig når den overskrides, og det skjer når Årolilja krever sin rett.

Datter og dronning er taleføre, og representerer motstemmer til den gamle orden, begge spiller en aktiv rolle i variantene fra Telemark. Kjølnesvisa er knappere i formen. Kvinnene kommer ikke til orde, men kongsdatteren får indirekte sagt sitt og fremstår som hovedpersonen i den tittelen Lilienskiold ga visen: «Digt om kongens datter af Kiølnæs, tillige oc om slottits undergang» (Blom og Bø 1971:200).

6. Anne Lillegård sang dette verset da Sophus Bugge nedtegnnet visen i 1856, han noterte at strofen ikke ble sunget da Moe nedtegnnet visen etter henne i 1848.

Deretter skriver Lilienskiold at slottets alder er ukjent, men undergangen erindres, takket være en vise som ennå ofte synges om tildragelsene i en fordums tid: « [...] Udi hvis tid des grundvold egentlig er henlagt, skiuler os historien, allenest undergangens tildragsomhed erindris ved en gammel derom forfattede vise, som endnu offte udi landet til dets amindelse udqvædis aff dislige indhold» (ibid.).

I Kjølnesvisa blir Bendik kalt Røsten Bendixsen. Navnet antas å være avledet fra *raustan*⁷ Bendik, modige eller djerve Bendik, som han kalles i flere varianter fra Telemark. I visen fra Berlevåg er kongsdatteren ikke bevoktet. Røsten går uforferdet til møysalen, og sover hos henne – som ikke blir omtalt med navn, men på følgende vis:

Kongen hafver Datter ene,
faufver var hun som soel,
det var Røsten Bendixsen,
hand hafver lofvit hende tro.
– *End om Dyrene udi Lunden, Ridderne
pleye sig at udride* –

Kongen hafver Datter ene,
faufver vaar hun som stierne,
det vaar Røsten Bendixsen,
hun vilde hafve saa gierne (Nb:A).⁸

Hun er fager som en sol og som en stjerne, og *Datter ene*, kongens eneste barn og arving. Røsten har lovet henne troskap, *lofvit hende tro*, og hun har valgt ham selv; *Røsten Bendixsen, hun vilde hafve saa gierne*. De to første strofene er å ligne en erklæring om at kirkens krav til ekteskap er oppfylt og deres kjærlighet legitim.

Kongens mann, Blinde Molvigsen er av en annen oppfatning. Han møter Røsten på vei til kirken og advarer ham. Men Røsten anser seg å være i sin fulle rett, lar seg ikke skremme og svarer den blinde med spott:

Hør du Røsten Bendixen,
saa taler ieg til dig –
Du sofver saa længe i Mø-salen,
at det vil koste dit lif –

Det vaar Røsten Bendixsen,
saa tog hand op paa -
Jeg schal sofve i Mø-salen,
oc du schal *see* der paa (Nb:A).

Det faller ikke i god jord. Blinde Molvigsen *axler [...] sit schind*,⁹ han gjør seg klar til å tre frem for kongen, som sitter glad til bords når Molvigsen kommer med nytt om hans datter. Kongen blir rasende. Røsten blir halshugget og blekner under *hielmen rød*; trolig et billedlig uttrykk for at han er en mann i rustning, en ridder (Folkedal 2017:58). Men før hodet faller, får Røsten sagt at hans forviste bror, Bendix Røstens vil hevne hans død:

Det vaar Blinde Molvigsen,
axler hand sit schind –
Saa gaar hand in i høye sal,
for Danner-kongen ind.
Sidder i Daner Konge,
dricher glad Miød oc Win.
Det er Røsten Bendixsen,
sofver hos Datteer din

Det vaar Røsten Bendixsen,
hand blægner under hielmen rød.

7. Ordet rauste kommer av det norrøne ordet raustr, modig eller sterk. Alternativt kan Røsten komme fra *trøsten Benediss* eller *Rossen Bendic*, som Bendik kalles i de danske variantene av visen.

8. I Nasjonalbibliotekets digitale balladearkiv er det lagt ut fire varianter av «Bendik og Årolilja, og med signaturen Oppskrift A, B, C og D. Ved henvisning til en av disse brukes Nasjonalbibliotekets bokstavbenevnelse.

9. Å «axle sit skind» er en balladeformel som brukes i flere sammenhenger, blant annet når en ridder trer frem for kongen (Folkedal 2017:68–69), og i denne sammenheng: å gjøre seg klar til å rapportere for kongen.

Forvist lefver Bendix Røstensen,
hand hæfner fult min død (Nb:A).

Og slik går det. Ni år senere får Bendix Røstensen, budet om at Røsten er drept. Da seiler han til Kiølnes med en stor flåte. Kongen selv tar ham imot og vil skjenke ham mjød og vin, men får til svar: «ieg vil min broder wiche». Han er kommet for å ta hevn på sin bror. Kongen tilbyr å betale ham en bot, slik loven tillot i norrøn tid, men Bendix Røstensen står fast på sitt og vil straffe ham med døden:

Tolv tønder af det røde guld,
schal ey være din bood,
Du schal lade dit lif i dag,
det ald Werden stod imod (Nb:A).

Kongen har utøvd urettmessig makt og må bøte med livet, mens dronningen blir spart, etter at hun har falt på kne og bedt om å bli tatt med om bord. Kanskje antas hun å være uten skyld i Røstens død. Til slutt blir kongsgården brent ned og stedet lagt øde:

Tag du dine bæste Klæder,
de bæste som du har,
Gach du dig i schibene need,
til Engeland følge mig.

Saa satte hand ild på Kiølnæs,
oc alt det udi Kiølnæs vaar,
Saa stod der baade snipt og snout,
saa staa det end udi dag.
– *End om diurene i Lunden, Ridderne
pleyer sig at udride.* – (Nb:A).

Slik slutter den eldste varianten av «Bendik og Årolilja», nedtegnet i 1698. Hendelsesforløpet i de to tradisjonene er grunnleggende likt: *Hun* er kongens eneste datter og elsker Røsten. *Han* blir advart, men med visshet om å være i sin rett er han overmodig

slik Bendik er i visene fra Telemark. Og Blinde Molvigsen på Kjølnes gjør som liten småsvein; melder fra til kongen som straks tar Røsten av dage.

Skaperverkets støtte

I visene fra Telemark støtter dronningen Åroliljas legitime krav om å få den mannen hun selv har valgt. De to kvinnene tar til motmæle overfor kongen, men blir ikke hørt. I Kjølnesvisa avliver kongen Røsten uten at dronning eller datter får sagt sitt, og når hevners time kommer og Røstens bror dreper kongen, er datteren fraværende.

Visene i sør refererer til andre myter enn Kjølnesvisa, men i begge tradisjoner utgjør norrøne elementer en ramme for det gamle som det nye brytes mot, en kjent billedverden som beriker fortellingen og understøtter balladens underliggende budskap.

I visene fra Telemark ber alt og alle for Bendiks liv; alle i manneheimen, slik det skjer i den norrøne myten om Balders død. Ingen visste sin arme råd, alle sørget da gudenes yndling døde etter et skudd av Hod den blinde. Da dro Hermod til Hel i dødsriket, og Balder skulle få liv igjen, på den betingelse at alt levende og all natur felte tårer for ham, da var livet hans til å reddes. Gudene sendte bud rundt i verden med bønn om tårer, ingen skapning holdt dem tilbake og gleden var stor da de utsendte var på vei tilbake til Åsgard. Da så de trollkjerringa Tøkk. Hun ble bedt om tårer, men hadde ingen å gi, kun tørre tårer, og av den grunn ble Balder værende i Helheim.

Tøkk med de tørre tårene har vært tolket som bilde på en inntørket sjel (Lindholm 1987:115), ufølsom for verden rundt. Kongen av Sølondo er av samme støpning. All verdens bønner er til ingen nytte, han lar seg ikke bevege og er like umedgjørlig som trollkjerringa. Når så Balder tilslutt bæres om bord i skipet for bålferd, da brister hjer-

tet til Nanna, hans hustru. Hun dør av sorg over tapet av sin elskede, slik det skjer med Årolilja (Alnæs 2004:47).

Den blinde forræder

Kjølnesvisa trekker veksler på en annen mytisk skikkelse, Blinde Bølvis, som forårsaker tragedien som utspiller seg i det norrøne sagnet om Hagbard og Signe, gjengitt i Saxos verk fra rundt år 1200. Signe er datter av kong Sigar, Hagbard er sønn av underkongen Hamund. Deres slekter lever i fred, og da Hagbard en gang får Signe i tale, blir hun så betatt at hun lover ham sin kjærlighet. Så blir det ufred mellom slektene, og Hagbard hevner drap på egne brødre ved å ta livet av Signes brødre, kong Sigars sønner. Signe elsker likevel Hagbard. Med fare for sitt liv har han oppsøkt Signe i hennes jomfrubur. Deg svikter jeg aldri, for jeg valgte deg selv, sier hun til ham og lover ham troskap inn i døden dersom kongen oppdager deres kjærlighet: «Andens viv jeg aldrig vorder. Skal dit Liv du lade, kjære, følger jeg deg flux i døden» (Heimskringla). Neste morgen blir Hagbard gjenkjent, tatt til fange og dømt til hengning. Fremme ved galgen ber han om at frakken hans blir prøvehengt i repet, slik han selv skal henges, for å se om Signe vil holde løftet om å følge ham i døden. Og Signe viser sin trofasthet; idet hun ser jakken i repet, tror hun Hagbard henger i galgen og setter ild på jomfruburet. Da har Hagbard fått tegnet på at hun vil følge ham og ber om å bli hengt straks: «Hurtig, Svende, hæng nu Hagbard! Glad han nu i Døden gaar; [...] aldrig skal vi to nu skilles» (ibid.).

I dette sagnet gjør blodhevn seg gjeldende i flere slektsledd, men rekken av hevndrap er nær ved å bli brutt, hadde det ikke vært for Blinde Bølvis. Han er rådgiver for kong Sigar, og mannen som bak kongens

rygg sørget for å skape ufred mellom Sigars sønner og Hagbards slekt. Når Hagbard er tatt til fange, blir Kong Sigar rådet å tilgi Hagbard og ta ham til seg som Signes ekte-make, for Hagbard er sterk, klok, og et godt emne som svigersønn og arving til tronen ettersom Sigars sønner er døde. Men Blinde Bølvis får ham på andre tanker: Hvorfor skulle kongen vise medynk overfor en som har røvet ham for hans sønner, en som har skjendet kongen ved å forføre hans datter? Bølvis mening blir nå bifalt av mange, og Sigar tar Hagbard av dage (ibid.).

Blinde Bølvis er i slekt med *Blindr inn bolvisi*, «Blind den hugvonde», en skikkelse i norrøne gude- og heltesagn som pønser ut og forårsaker ulykke (Eriksen 1980). Blinde Molvigsen i Kjølnesvisa inngår i denne rekken av hugvonde skikkelser som hindrer realiseringen av det gode og fremtidsrettede; de unges hengivne kjærlighet, så vel som opphør av blodhevn i sagnet om Hagbard og Signe.

I Kjølnesvisa får den blinde og hugvonde sin straff. Da Bendix Røstensen kommer til Kjølnes og hevner drapet på sin bror Røsten, befaler han til slutt at stedet skal legges øde. Men før så skjer, får Blinde Molvigsen den straffen som ble benyttet overfor fiender og forbrytere i norrøn tid, å bli trampet i hjel av hest:

Tager i Blinde Molvigsen,
træder ham i hiel med hæst.

Faar de andre tyngere død,
han skal ei faa den beste (Nb:A).

I likhet med den danske og færøyske varianten av balladen slutter Kjølnesvisa med blodhevn, mens dette motivet er borte i visene fra Telemark.¹⁰ Den eldste nedteg-

10. I variant nr. 10 står det etter den siste strofen, under «Ekstra opplysninger», at broren til Bendik senere hadde kommet for å hevne drapet på ham, og drepte alle og satte ild på stedet: «Daa bro' haanoms, daan fekk vita at'n va dø, so kaam'n aa ville hevne'n, aa drap ne rutt aa mutt, aa sett ell paa staen.». Balladearkivet,

ningen har andre norrøne trekk enn visene fra sør og mangler deres sentrale motiv; den uovervinnelige kjærligheten som varer inn i døden.

Uovervinnelig og varig

I det norrøne univers har døden sin egen mening og gir rom for kjærlighet mellom elskende, skriver Gro Steinsland i sin bok *Eros og død i norrøne myter* (1997). Døden ble ikke oppfattet som det endelige stengsel for elskov og lidenskap mellom mann og kvinne. Tvert imot, ideer om et bryllup i døden, og om sammenhengen mellom eros og død, går langt tilbake i nordisk mentalitetshistorie: «Kjærlighetsalliansen mellom mann og kvinne er det symbolet den førkristne kulturen har benyttet for å gi uttrykk for en erkjennelse av sammenhengen mellom liv og død» (ibid.:122).

I sagnet om Hagbard og Signe gjenfinnes denne forestillingsverden. Hagbard går til galgen med visshet om at døden ikke er en slutt, men en ny begynnelse: «Jeg hilser min forestående Død med Glæde; thi ikke engang blant Skyggerne tilsteder Kjærligheden at de elskendes Favntag ophører.» Og Signe setter ild på sitt jomfrubur og følger ham på reisen, for «i begge verdener hersker de elskendes lov» (Heimskringla).

I «Bendik og Årolilja» vokser liljegrenene fra de to gravene opp over kirketaket, tvinner seg sammen og vitner om kjærlighetens styrke, men kan også være et bilde på kjærlighetens varighet utover det jordiske livet: I døden har de elskende fått sin forening.

Visen fra Berlevåg unnlater å fortelle om skjebnen til kongsdatteren på Kjølnes etter Røstens død. Det eneste vi får vite er at han var hennes eget valg. I dette er de to tradisjonene samstemte: Kongsdatteren har samtykket, kjærligheten er gjensidig, uttalt og med løfte om troskap – helt i tråd med

kirkens mønster for gyldig ekteskap i middelalderen. Men kongen hevder sin farsmakt og fratrar kvinnen retten til selv å velge sin make.

Ikke uten deres viten og vilje

Handlingen i «Bendik og Årolilja» synes å ha katolsk tid som referansebakgrunn, den tiden da det gjensidige samtykke var tilstrekkelig for å inngå ekteskap, før vielse i kirken inngikk i det å bli lovformelig gift. I folkevise er kirken kun tilstede i landskapet, som en markør av kristen tro. Først etter reformasjonen ble giftermål knyttet til religiøs seremoni, og i ca. 1550 ble vielse i kirken påbudt, «under trussel om straff» (Baklid 2015:127). På 1600-tallet var foreldrenes samtykke til ekteskapet påkrevet, og det var lovfestet at paret først skulle troloves, og deretter vies i kirken etter prestens lysning tre søndager på rad. «Trolovelsen» måtte ikke hemmeligholdes og skulle skje med foreldres viten og vilje (Telste 1999:151–157).

På slutten av 1700-tallet og inn i 1800-tallet var det fortsatt, i bondekulturen og i den eiendomsbesittende klasse, ansett som rimelig og riktig at foreldrene godkjente de unges valg av ektefelle. I sin avhandling *Brutte løfter* gjør Kari Telste (2000:280–298) rede for en rekke tilfeller der foreldre utøvet sterkt press på sine barn og ikke ville godta sønnens eller datterens valg av et såkalt upassende parti.

Kvinnen var den gang underlagt sin fars myndighet frem til hun ble gift. Dette opphørte først i 1863. I Hanne Johansens avhandling (2001) om skilsmisse og separasjon i Norge fra 1536–1910 går det frem av rettsreferater fra denne tidsperioden, at døtre motvillig har måttet akseptere ekteskap etter sterkt påtrykk fra sine foreldre. Arrangerte ekteskap og fornøftsekteskap var

---

TSB: d432, variant nr. 10, oppskrift 1912 av Rikard Berge, etter Hæge Findreng, født 1826 i Kviteseid.

utbredt både blant bønder og byborgere, og på 1800-tallet var det fortsatt slik at barn som kom fra rimelig trygge økonomiske kår, risikerte at «foreldre så det som sin oppgave å råde for giftermål» (ibid.:227). Det gir grunn til å tro at tematikken i «Bendik og Årolilja» var gjenkjennelig og aktuell den gang visen ble sunget og etter hvert skrevet ned.

Alle de norske balladene ble nedtegnet i løpet av 1800-tallet. Unntaket er fire ballader som ble skrevet ned på 1600-tallet, deriblant Kjølnesvisa. Bengt Jonsson anser disse fire balladene å være «restane etter» den første fasen i den nordiske balladediktningen som oppsto ved overgangen til 1300-tallet. «Bendik og Årolilja» blir plassert i tradisjonen herfra (Jonsson og Solberg 2011:59). På Kjølnes er det de siste årtier gjort arkeologiske funn som, sammenholdt med den nordiske ballade-genrens historie, sannsynliggjør at «Bendik og Årolilja» kan ha vært sunget og tradert helt siden middelalderen.

Middelalderens kulturkanaler

Den nordiske balladesjangeren antas å ha oppstått ved inngangen til 1300-tallet, ved hoffet i Bergen som frem til 1299 var Norges hovedstad. Fremveksten av balladene blir sett i sammenheng med ridderdiktningen som fra 1220-årene og utover kom til Norden fra England, deriblant kjærlighetsromanen «Tristram og Isond» (ibid.:59). Fra Bergen spredde balladene seg langs handelsveier og sjøruter, og diktningen hadde sin blomstringstid fra slutten av 1200-tallet og frem til 1500-tallet.

Kjølnesvisa ble skrevet ned av Lilienskiold, på slutten av 1600-tallet, i den perioden som blir kalt den lille istid. Denne inntraff på 1400-tallet da temperaturen sank merkbart i hele Europa og forverret levekårene, især i nord. Først på 1800-tallet ble det

igjen varmere. Men før den lille istid satte inn, fra tidlig vikingetid til middelalderens slutt, var det betydelig varmere og et bedre livsgrunnlag i Finnmark. I tiden frem mot 1200-tallet, da Norge ble en stormakt i Europa, var leidangen langs kysten hovedferdselsåren for handel. Nord-Norge var en landsdel med mektige handelssteder og rike høvdingseter langs hele kysten, også i Finnmark. I sin beskrivelse av landsdelen hevder Lilienskiold at slottsruinene på Kjølnes må være levninger fra en tid da Berlevåg var et slikt rikt handelsted.

Lilienskiolds manuskript forble håndskrevet frem til 1940; da ble det gjort allment tilgjengelig, men hadde lenge vært kjent blant forskere. I 1891 dro den første arkeologen ved Tromsø museum til Kjølnes på jakt etter minnesmerker, uten å finne noe. Lilienskiolds slott ble da karakterisert som fantasi, frem til 1971. Da fant den danske arkeologen Povl Simonsen spor etter en «kongsgård», et såkalt tuftekompleks, i utkanten av Kjølnes i en vik med navnet Kongshavn (Eriksen 1980:37). Dette er bygg som kan ha hatt så mange som nitten rom, og der rommene har vært omgitt av en opptil halvannen meter høy voll, bygd av kraftig torv, stein og hvalbein (Bandlien 2010:13).

I sin innledning til Kjølnesvisa, beskriver Lilienskiold de synlige sporene etter slottet han har hørt snakk om: «[...] resten aff en stoer mured brynd (kant), med nogle faa rudera hist oc her udi marcken omspreed, som nu udi dets stæd med moltebær, angelica, løg oc den vilde petersillie oc dislige urter vel er bevoxen» (Blom og Bø 1980:203). I tufteanlegget er det blant annet funnet sjakkbrikker i tre, ikke ulikt det som er funnet i byer i Europa. Arkeologiske analyser fra 2002 tyder på at «slottet» på Kjølnes har vært i bruk fra 1200-tallet til 1500-tallet (Bandlien

2010:13), i perioden da klimaet var mildere, landsdelen mektigere og balladene hadde sin blomstringstid.

Det muntlig overleverte «minnet» som kom Lilienskiold for øre, skulle vise seg å ha rot i virkeligheten.¹¹ Det fordums slottet har trolig vært et maktsentrum for en mektig handelsmann eller en finnekonge – slik Lilienskiold antyder muligheten for (ibid.). Fra sine bosetninger inne på vidda reiste samer nordover på Tanaelven og videre ut Tanafjorden til denne munner ut i havet rett vest for Berlevåg. Dit kom de med båter fylt med ettertraktede salgs- og byttevarer og møtte handelsfolk som seilte med skip langs kysten.

Berlevåg lå den gang i krysningspunktet for handelsveiene i Finnmark, og tuftekomplekset på Kjølnes indikerer at dette har vært et handelsted. Markedsplassene i middelalderen lå som knutepunkt langs ferdssårer mellom ulike geografiske områder og var steder med utveksling av både varer og kulturimpulser (Loftsgarden 2017:272). Det gjensidige samtykket som grunnlag for ekteskap, kom med kirkens lære i middelalderen og var en skjellsettende kulturimpuls. I balladens bundne form blir dette formidlet i «Bendik og Årolilja». Folkevisen har trolig fulgt med handelen langs kysten og fått et stedseget uttrykk i den visen Lilienskiold nedtegnet: *Om kongens datter af Kiølnæs, tillige oc om Slottits undergang*.

Et fiskevær i havgapet lengst nord og bygdene innerst i sør – to ytterpunkter, men sentralt plassert langs viktige ferdssåre i middelalderen. Tvers over Hardangervidda gikk Store Normanns slepa som bandt sammen Vestlandet og Østlandet, og slepene opp til vidda og ned derfra gikk gjennom bygdene øverst i Vest-Telemark (Roland

2001:144; Fønnebo 1968:11). Visene fulgte de reisende innover i landet og langs kysten opp til Ishavet. Ferdssåre var middelalderens kulturkanaler – der utvekslet folk sanger og fortellinger, med tildiktning og omdiktning frem til de ble skrevet ned. I «Bendik og Årolilja» brukes ord og uttrykk knyttet til både innlandsmiljø og kystkultur; i flere Telemark-varianten refereres det til *ffjæresand*, *ffjærestein* og *kvite sand* når dronningen minner kongen om hva han engang lovet henne (nr.10;11;14;15), og i to av de lange variantene er selve handlingen lagt til kysten:

Bendik bur i leiungen,
um ei líti tí
så vikja' han útí møyosalen,
dæ galt honoms unge lív.
– *Årolilja let hó liv for elskóg* – (Nb:D).

Bendik bur i leiungjen
um si liti tid
so vikjar han i møysalen
so brått lete Bendik liv.
– *Årolilja, kvi søve du så lengje* – (nr. 14).

I disse Telemarks-variantene bor Bendik i leidangen og besøker møysalen, slik han gjør i Kjølnesvisa. Balladevariantene sett under ett, peker mot at visen har vandret «til lands og til vanns», blitt iblandet ulike mytiske elementer, men bevart det bærende motivet i visen, uretten som begås når kongsdatteren ikke får ham hun elsker. Dette meningsaspektet fremgår i alle variantene.

I de lange versjonene kommer det frem i hendelsesforløpet som er intakt. De korte variantene består av få strofer som omhandler nettopp dette; strofer der dronningen ber for de unge og minner ham om det løftet han ga henne som ung, eller strofer der hun

11. Studier av ættesoger i Telemark har vist at den muntlige tradisjonen i noen tilfeller kan holde seg pålitelig i 300 år (Hodne 1973:10).

anklager kongen etter Åroliljas død, eller strofer der kongen uttrykker etterpåklokskap, men aller oftest strofer der liljene over kirketaket vitner om kongens ugjerning: *Der stend dei kongin til domar*, til skade for hans ettermæle.¹² Samlet sett er både de lange og korte variantene konsentrert om det grunnleggende og eksistensielle temaet; kvinnens rett til et frivillig valgt ekteskap basert på kjærlighet. Ved dette knytter handlingen i balladen an til europeisk mentalitetshistorie.

Spor i sang

I sin gjennomgang av ekteskapets utvikling i Europa, fra middelalderen frem mot moderne tid, beskriver kulturhistoriker Stephanie Coontz (2006:172–175) hvordan det over tid skjer en gradvis endring i forventningene til ekteskapet og til forholdet mellom mann og kvinne, og også hvordan dette viser seg i avlesbare endringer i mentalitet. I den sammenheng påpeker Coontz at de to ordene ekteskap og kjærlighet fra 1200-tallet og utover stadig oftere kobles til hverandre, i brev og andre skriftlige kilder, frem til 1800-tallet da romantisk kjærlighet blir den ønskede rammen rundt ekteskapet (ibid.:159). Den emosjonelle vendingen i høymiddelalderen, da individet og dets følelser blir tillagt en ny betydning, setter over tid synlige spor.

I balladen om Bendik og Årolilja blir forholdet mellom de to betegnet som «så store elsko». I den sammenheng påpeker sosiologen Niklas Luhmann at språket som blir benyttet om intime relasjoner i seg selv virker inn på og former våre følelser og

hevder at «det neppe er mulig å peke på affekter og emosjoner som er uavhengige av kommunikasjonsformene» (Reese-Schäfer 2009:58). Med støtte i romaner, traktater og annet skriftlig materiale især fra det 17. og 18. århundre, ser Luhmann på utviklingen av særlige talemåter vedrørende kjærlighet, i århundrene frem mot 1800-tallet. Regelrette kjærlighetssemantikker utvikles og først med disse blir det mulig å uttrykke de tilhørende følelsene. Slike semantikker gir følelsene deres særlige utforming, kan i seg selv vekke følelsene og få betydning for vår oppfatning av hva kjærlighet er og kan romme (Luhmann 1986:8–9).

Luhmann viser at det etter «utdifferensieringen og tilspissingen» av kjærlighetspråket frem mot og inn i 1800-tallet, ble stilt høyere krav til intensiteten i den mellommenneskelige interaksjon og muligheten av å virkeliggjøre ens egen individualitet (Reese-Schäfer 2009:67). I balladen om Bendik og Årolilja kommer en særskilt intensitet til uttrykk i samtalen dem imellom i tre strofer som ikke inngår i den visen Landstad nedtegnet, men helt eller delvis i mange av de korte variantene.¹³ De unges hengivenhet og inderlige kjærlighet blir her beskrevet i poetiske bilder, men med en underliggende anelse om å ha hverandre på lånt tid:

Eg tikje deð, nær eg site hjá deg,
som eg sat uti solskin bjarte,
nær eg og du me skyljast at
dá rivnar i hug og hjarta.

12. Det foreligger ti forskjellige lange varianter, med fra 49 ned til 11 strofer (se note 2.) Fire av disse er oppført i Nasjonalbibliotekets balladesamling: Nr. 12 (Nb:A), nr. 1 (Nb:B), nr. 8; (Nb:D) og nr. 6 (Nb:E). I disse ti lange variantene er hendelsesforløpet stort sett intakt. Ti kortere varianter på syv strofer ned til tre strofer, er hovedsakelig konsentrert om tre motiver og har strofer der kongen uttrykker etterpåklokskap, strofer der dronningen anklager kongen i etterkant og strofer der liljene feller dom over kongens misgjerning. De korteste variantene er på ett eller to enkeltstrofer, er nedtegnet etter elleve forskjellige sangere og er konsentrert om liljene som står til dom over kongen, samt strofer der Bendik og Årolilja uttrykker sin kjærlighet overfor hverandre. Disse såkalte kjærlighetsstrofene er gjengitt i artikkelens siste avsnitt.

13. Av de 21 korte variantene forekommer hele eller deler av de tre strofene i seks av variantene.

Eg tikje deð, nær eg site hjá deg,
som eg sat uti solskin bjarte,
nær eg og du me finnast at'
dá gledast báð hug og hjarta.

Eg tikje sá vent om ditt gule hár
som aplanne drýp or kviste,
sæl er den, som deg má fá –
Guð beðre den, som skal misse.
– *Hárelíja! kvi søve du sá lengi?* –
(Landstad 1967:531–532).¹⁴

I linjene ovenfor kommer intense følelser til uttrykk i direkte tale, på en måte som sjelden forekommer i middelalderballadene. Det antas derfor at strofene kan ha vært diktet og innlemmet i tradisjonen på et sent stadium i traseringsprosessen (Alnæs 2004:42).¹⁵

Hvor lenge folkevisen har vært tradert er uvisst, men sikkert er det at i den tiden folkevisen er blitt sunget har kvinnens rett til selv å velge sin ektefelle vært begrenset. Først i 1863 opphørte kravet om foreldres samtykke til ekteskap. Om visetradisjonen har holdt seg stabil, skyldes det trolig sangens vedvarende aktualitet fra den gang balladen ble diktet og frem til de fleste variantene var skrevet ned, rundt 1860.

I «Bendik og Árolilja» fremviser kvinnene mot og motstand – datteren i dialog med kongen, dronningen i kritikken av ham. De to representerer motstemmer til tidens «maktfulle patriarkalske dominans». Omkvedet i visen angir en tragisk grunnstemning knyttet til utfallet av de unges kjærlighet, men kan også tolkes som en henstilling til kvinner om å våkne opp og kreve sin rett, - *Kvi søve du sá lengje?* Et spørsmål til ettertanke for dem som lyttet til folkevisen, med håp om en bedre fremtid.

Litteratur

- Alnæs, Maria 2004. *Under det kvite lin: Kjærlighetsmotivet i noen norske ballader*. Hovedfagsoppgave, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Amadou, Christine 2006. *Med byen som arena: En studie av hellige asketer i Konstantinopel på 400-tallet*. Dr. art. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Anker Jørgensen, Jens 1976. *Jorden og slægten: En indføring i folkevisens univers*. København, Tabula/Fremad.
- Árnadóttir, Tóta 2018. Den flyvende bejler – historie og sammenheng. I *Ballads. New Approaches*. Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum, vol. 69, s. 261 – 292.
- Arnórsdóttir, Agnes og Thyra Nors 1999. Ækteskabet i Norden og det europæiske perspektiv – overvejelser om især danske og islandske normer for ækteskab i 12.–14. århundrede. I Melby, Kari, Anu Pylkkänen og Bente Rosenbeck, s. 27–52.
- Bagge, Sverre 1998. *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000 – 1300*. Oslo, Aschehoug.
- Baklid, Herleik 2015. «*Hundrede Daler, Hest og Sadel [...]*»: En eksplorativ studie av feste-, benke- og morgengaveskikken i et kontinuitetsperspektiv. Doktoravhandling, Det humanistiske fakultet, UiO.
- Bandlien, Bjørn 2001. *Å finne den rette*. Oslo, Den norske historiske forening – HIFO.
- Bandlien, Bjørn 2010. Samenes konge. *Lommen*, vol. 44, s. 12-13.
- Bandlien, Bjørn 2014. Dommen over kjærligheten, *Klassekampen* 29.12.2014, s. 10
- Bédier, Joseph 1997. *Tristan og Isolde*. Oslo,

14. Landstad trykket disse tre versene i etterkant av sin egen nedtegnelse.

15. Generelt regner man med at balladene er blitt sunget og tradert muntlig, men at det også kan ha vært skriftlige forelegg (Jonsson og Solberg 2011:23).

- Aschehoug forlag.
- Berg Eriksen, Trond 2000. *Reisen gjennom helvete*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Blom, Ådel Gjøstein og Olav Bø 1973. *Norske balladar*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- Coontz, Stephanie 2006. *I gode og onde dager: Ekteskapets historie*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- de Rougemont, Denis 1939. *Kärleken och Västerlandet*. Stocholm, Natur och Kultur.
- Eliassen, Jørgen 1981. Fine jomfruer, gravide bruder og ugifte mødre. Forholdene i Moss rundt år 1800. I Eliassen, Jørgen og Sølvi Sogner (red.). *Bot eller bryllup*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 81–92.
- Engh, Line Cecilie 2014. Magnum sacramentum – Kristningen av ekteskapet i middelalderen, *Arr: Idéhistorisk tidsskrift*, nr. 2, s. 23 – 47.
- Eriksen, Hans Kristian 1980. *Kjølnesvisa*. Stonglandseidet, Nordnorsk Magasin.
- Folkedal, Maria 2017. *Ut og fri: Kjarleiken og den rette i mellomalderballaden «Friarferda til Gjøtland»*. Masteroppgave i nordistikk, Universitetet i Oslo.
- Fønnebo, Reidar 1968. *Nordmannslepene: Store Nordmanns Slepa, den eldgamle ferd-selsåren mellom Østlandet og Vestlandet*. Oslo, Norges naturvernforbund og Numedal Reiselag.
- Hodne, Bjarne 1973. *Personalthistoriske sagn: En studie i kildeverdi*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hoffmann, Marta 1965. Lin. I *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid*. Bind X. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Høystad, Ole Martin 2011. *Hjertet. En kulturhistorie*. Oslo, Spartacus.
- Johansen, Hanne Marie 2001. *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536 – 1909. En familie- og rettshistorisk studie*. Oslo, Den norske historiske forening – HIFO.
- Jonsson, Bengt R. og Olav Solberg 2011. «Vil du meg lyde»: *Balladsångare i Telemark på 1800-tallet*. Oslo, Novus.
- Korpola, Mia 1999. Controlling their children's choice: Strategies of Parental control of marriage in Medieval Europe and Scandinavia. I Melby, Kari, Anu Pylkkäen og Bente Rosenbeck (red), s. 71–101.
- Landstad, Magnus Brostrup 1968. *Norske folkeviser*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Lindholm, Dan 1987. *Innsyn i Nordiske Gudesagn*. Oslo, Dreyer.
- Luhmann, Niklas 1968. *Love as Passion. The Codification of Intimacy*. Cambridge, Polity Press.
- Melby, Kari, Anu Pylkkäen og Bente Rosenbeck (red.) 1999. *Ækteskab i Norden, fra Saxo til dag*. Nord, nr.14. København, Nordisk Ministerråd
- Nedkvitne, Arnved 2011. *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Ousten, Kari 2009. «... Kvi søve du så længje? Dødens opptreden i norske folkeviser – møtet mellom døden og kjærlighet» Masteroppgave nordistikk, Universitetet i Oslo.
- Reese-Schäfer, Walter. *Niklas Luhmann: En innføring*. Oslo, Abstrakt forlag .
- Roland, Hilde 2001. *Prosjekt Normannslepene*. Prosjektrapport, Buskerud fylke.
- Selberg, Torunn 2013. Folkediktning. I Rogan, Bjarne og Anne Eriksen (red.): *Etnologi og folkloristikk: En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo, Novus forlag , s. 317–345.
- Solberg, Olav 2003. *Norske folkeviser, Våre beste ballader*. Oslo, Aschehoug.
- Steinsland, Gro 1997. *Eros og død i norrøne myter*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Steinsland, Gro 2013. Frie formødre?, *Klassekampen* 28.1.2013, s. 10
- Telste, Kari 1993. *Mellom liv og lov*.

- Tingbokprosjektet, Universitetet i Oslo.
- Telste, Kari 1999. Samliv før ekteskap i lys av norsk ekteskaps- og seksuallovgivning fra reformasjonen til omkring 1900. I Melby, Pyllkkänen og Rosenbeck 1999, s. 149–177.
- Telste, Kari 2000. *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære*. Doktoravhandling. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Wormstrand, Ranveig 1974. *De norske variantene av balladen om Bendik og Årolilja på bakgrunn av Tristams saga og sagnet og balladen om Hagbard og Signe*. Hovedoppgave nordistikk, Universitetet i Oslo.
- Universitetet i Oslo:
Balladearkivet fra 1997: <http://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/alfatitler.html>
TSB D 432 variant nr 1, 4, 8, 9, 10, 11, 14, 15.
- Nasjonalbiblioteket:
Ballader:
[https://nbdcms.nb.no/index.php/ballader/Ridderviser D 432](https://nbdcms.nb.no/index.php/ballader/Ridderviser_D_432), Oppskrift A, D
Heimskringla:
http://heimskringla.no/index.php?title=Sigar&mobileaction=toggle_view_mobile [lest 24.2.2018].

Kilder

Arkivverket:

Digitalarkivet – Om Hans Hansen Lilienskiold d.y.,
https://www.arkivverket.no/sok/_/attachment/inline/b1f514ae-0de2-4f4f-8be0-b573b351c01a:0ff281646317251c22cf4803b4b9f44e68cf0edc/Bergensposten%201999.pdf

Presentasjoner av dr.avhandlinger

Multiplying Munch. New Digital Practices at the Munch Museum

Faculty of Humanities, University of Oslo
Public Defense: 25 January 2019

Joanna Iranowska

From custodians of the originals to makers of images

The contemporary museum is a world of image making — the influence of digital reproduction on the role of museums as cultural institutions has been profound. Between 2012 and 2015, I worked as a research assistant on the project *Edvard Munch's Writings*, and the omnipresence of copying and digitization in an art museum has fascinated me since then. Digital prints occasionally mimic original paintings; tiny images of artworks pop up on our mobile phones, computers and tablets. Museum stores are full of diverse reproductions, replicas, adaptations, interpretations, and creations based on actual art pieces.

The creation of new images has always been an important area of museums' activity — new technologies have been taken up and developed in museums since their inception. However, since the early 1990s, we have been witnessing an extreme proliferation of image making in museums. In their book *Museum Informatics: People, Information, and Technology in Museums* (2009), Katherine Burton Jones and Paul F. Marty observe that the adoption of digital computers and digital record keeping has

had a powerful effect on the methods of museum work. Museums adapt to their new role in the information society and evolve from being collectors and custodians of the originals toward being communicators and educators. That often requires the production of new images based on the collections. Although in principle, museums are still safekeeping, collecting, conserving, and exhibiting the originals, the proportions between these basic functions and making and disseminating new images evolves.

The series of articles in my thesis has been an attempt to reveal and explore some parts of the actor-networks in which copies and originals in an art museum are embedded. This was done by exploring a range of cases from the Munch Museum in Oslo. In the first article, I investigated copies of artworks, more specifically photocopies of paintings manufactured with UV printing techniques. The second article describes the transformation of one of Edvard Munch's private belongings, a bedspread, into a line of museum store merchandise. The last two articles analyze the *Edvard Munch's Writing* crowdsourcing project (www.emunch.no) and focus mostly on the practice of involving the online volunteers in the process of transcribing manuscripts.

Scope of the project

The overarching research questions of my project were as follows: First, what is the ontology of copies of museum objects manufactured with digital methods? Secondly, why and, especially, how are the

new images made and brought to life? Thirdly, how is the agency of human and non-human actors negotiated during the making of new images? And last, but not least, which are the crucial actors in these networks? The scope of this PhD project — researching digital imaging practices in art museums — is in tune with the “practice turn” in contemporary museology described by Sharon Macdonald. As Macdonald puts it, we are witnessing a new commitment to trying to bring together the insights from academic studies with the practical work of museum — to return to some of the “how-to” concerns of the “old museology.” The new wave of museum research merges the critical and theoretical perspectives of the new museology with the empirical study of practice.

The image production in the Munch Museum in Oslo is an interesting case to research, for three main reasons. First of all, the museum embraces diverse new technologies and experiments with various digitizing techniques such as UV printing of painting reproductions (e.g., collaboration with Canon), digitizing of archival material through crowdsourcing (the *Edvard Munch's Writings* project), an online catalogue raisonné of the artist's drawings, implementing mobile audio guides on visitors' mobiles, or production of multiple copies in the form of museum souvenirs distributed in the museum store, such as magnets, tote bags, pencils, scarves, or coffee cups. Secondly, it is a medium-sized institution, and thus it is possible to get a more comprehensive overview of its collection and ongoing practices. Last but not least, the institution is undergoing extensive organizational changes, and is therefore implementing many modern solutions and following international trends in the field of museums.

Thinking of digital imaging and copies as networks

I believe that the role and importance of museum copies cannot be fully understood unless we grasp the ways in which they are produced. Focusing on objects, machines, and organizations makes material semiotics and actor-network theory (ANT) perspective suitable tools to study and explore “how” visual images in museums are made. As Tine Damsholt and Dorthe Gert Simonsen write in *Materialiseringer* (2009), the core of material semiotics is to study things in the process of their making—in other words, to investigate how they become entities in the world, rather than studying the way they exist in the world. While traditional semiotics studies how meaning is built, focusing on language signs and symbols as a significant part of communications, *material semiotics* considers the semiotic capacity of any entity in the world. For instance, a tote bag with Edvard Munch's bedspread pattern, which can be purchased in a museum store, can be understood as a material sign. Material semiotics analyzes relationships between physical entities in the world, and how things or entities relate to each other. In “Actor Network Theory and Material “Semiotics”” (2009), John Law posits that, regardless of their human or non-human nature, different elements define and shape one another. For instance, the tote bag with the bedspread pattern triggers a process of associations with the actual artwork while being its simplified version.

The exact variant of the material semiotics which I chose to use in my analysis is the actor-network theory, which originated from the field of Science and Technology Studies (STS) in the 1980s. Its proponents, sociologists Bruno Latour, Michel Callon, and John Law, chose to abandon what they called “standard sociology,” or “sociology of

the social,” since it focused exclusively on social relations, and therefore tended to ignore nature, technology, and the scientific part of human activity. Central to my considerations was *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory* (2007), in which Latour rethought “the social” and proposed a new approach — a “sociology of associations” which served as an alternative to traditional sociology with a broader focus. The sociology of associations drops the distinction between nature and culture and treats everything in the social and natural worlds as an effect of the webs of relations. The ANT’s rule of symmetry applies to different kinds of actors in the world on the ontological level. In my dissertation, when analyzing digital reproductions, I aimed to approach them with as much attentiveness as authentic museum objects usually receive from researchers, granting them the same type of agency that originals have.

Researching the images in the making

The overarching approach in this study was a qualitative one. I combined diverse types of ethnographical methods, including interviews, museum visits, technical walk-throughs of webpages, participant observations, and online surveys. In order to understand the complex reality of the 21st century museum, one needs to give up simplicities and apply complex methodology, as John Law says in *After Method: Mess in Social Science Research* (2004). I believe that it is only through analyzing “thing-making” that the negotiations between human and non-human actors might be revealed.

The first article of my dissertation, “What is a ‘good’ copy of Edvard Munch’s painting? Painting reproductions on display,” published in *Culture Unbound* in 2017, discusses what constitutes a *good reproduction* of an artwork. The article analyzes three displays of digitally printed copies of Edvard Munch’s paintings in the

Visitors interacting with a tactile relief of Separation. Touch Munch exhibition, the Munch Museum, Oslo, 2015. Photo: Canon Norge AS.

Munch Museum and the National Gallery in Oslo between 2013 and 2015. I was especially interested in how the museum staff and professionals involved in the production of reproductions evaluate them. The research was based on a series of seven interviews with the museum curators, conservators, photographers, and carpenters. As a result, I distinguished five different registers of valuing reproductions: experiential, ethical, economic, mimetic and time.

As the analysis of three different exhibitions has shown, the museum copies have several values — a good reproduction is a heterogeneous set of phenomena, and a result of multiple negotiations and compromises. When explaining what makes a photoprint a good reproduction, the interview informants switched between different registers of value or referred to a few of them simultaneously. Conditions that make a copy *good* are fluid and dependent on the registers of value that are activated at the moment. Multiple registers of value tended to conflict with each other, and the tensions between them were resolved by negotiations and compromises (for example, by ordering a decent copy at a reasonable price or by collaboration in the form of corporate sponsorships). At other times, one value could overrule the other. I chose to study photoprints of paintings, but registers of value and the complex interplays between them are present regardless of the type of museum object reproduced. One of the most interesting findings in the exhibition context was that, although modern technology enables the creation of extremely advanced high-quality copies, it is not always the museums' intention to include the display copies resembling all the surface features of the original, since the ethical obligations of copies cannot be overlooked; in the case at hand, they were supposed to represent but not to forge.

The article “Copying as Museum Branding. Souvenirs with Edvard Munch’s Bedspread Pattern,” published in *Museums as Cultures of Copies* (eds. Brita Brenna, Hans Dam Christensen and Olav Hamran 2019), demonstrates that the choice of motifs reproduced on museum merchandise resulted in a rebranding of the Munch Museum and its artist. Branding of an art museum is highly dependent on copying, transforming the mimetic structures, reframing and re-contextualising the original pieces from its collection. The question was how and why certain motifs are chosen to serve as a museum’s icon and to build its visual identity. The bedspread-related merchandise was developed for the first time in connection with the *Jasper Johns + Edvard Munch* exhibition in 2016. Interestingly, the Munch Museum went from promoting itself exclusively with iconic works from Edvard Munch’s most famous symbolic period to promoting itself with an abstract geometrical pattern. A reproduced motif is not something given, but rather brought to life by the museum staff. It was created and co-authored by human and non-human actors: employees from the marketing department, the consulting company, the curators, the photographer, and the designers, along with cameras, computers, software, and printers. As a result, the motif mediated on the souvenirs is not simply Edvard Munch’s piece any more. Moreover, it turns out to be fluid and constantly unfinished, since it will be reworked and multiplied in the future on new merchandise.

The Munch Museum in Oslo is carrying out a broadly-based research project which aims to unlock access to the literary works, notes, diaries, and letters of the Norwegian painter Edvard Munch (www.emunch.no). The last two articles discuss some aspects of producing an electronic scholarly edition of letters. Taking into consideration the huge

workload (over 5,800 letters), and the newest trends in museum informatics and digital humanities, the museum decided to ask the public for assistance with the transcription process. Volunteers were invited to proofread and encode OCR-scanned transcriptions of letters through a digital Wikimedia platform. By crowdsourcing, the museum hoped to speed up the transcription process and minimize expenses. The article “Museum Crowdsourcing—Detecting the Limits: eMunch.no and the Digitisation of Letters Addressed to Edvard Munch” investigates the crowdsourcing project as a trail of associations between heterogeneous elements by following the crucial actors who participated in the making of the scholarly edition, specifically: eMunch.no, the letters, the editors, the wiki workplace, and the volunteers.

The article “Greater Good, Empowerment and Democratization? Affordances of the Crowdsourcing Transcription Projects” compares and contrasts four different projects dealing with transcriptions of similar types of archival material established on two different platforms (Zooniverse and MediaWiki). Drawing on Gibson’s notion of affordances, I investigated how the different interfaces allow users to interact with the digital networked objects mediated on a computer screen. I relied on the notion of networked object coined by Fiona Cameron and Sarah Mengler in “Activating the Networked Object for a Complex World (2011). Analysis of four cases reveals that recruiting of new volunteers and sustaining interest turned out to be more difficult and time-consuming than expected. The investigation has shown that the biggest challenge was to evenly mobilize all the actors in the actor-network. As Latour has observed, innovative technologies are weak, fragile, and hypersensitive to variations in their environment.

In my PhD project, I was preoccupied with banishing the classical distinction between copies versus originals. I applied a broader perspective, perceiving the museum as a complex network of associations in which images — copies and originals — are embedded. As a part of the museum’s social-technical landscape, copies are adaptable, flexible, and responsive rather than firm. The images are intertwined in complex assemblages of human and non-human actors such as curators, conservators, photographers, computers, printers, and wires, to name a few. I perceived museum copies as capable actors characterized by their mobility — they are incorporated in assemblages of human and non-human actors and circulate between different levels of museum work. Museum copies are being constantly processed and updated, multiplied and moved around, both in a physical space and in a virtual space. Therefore, museums can be seen as ever-growing networks of actors organized around the collections and their multiplications.

Om «Et av de viktigste arbeider ved et museum». En studie av dokumentasjonspraksisenes gjøren av museumsgjenstander

Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo

Disputas: 11. januar 2019.04.23

Janne Werner Olsrud

Hva er en museumsgjenstand? En museumsgjenstand har ikke alltid vært på museum. Den kan har vært til stede i noens liv, og har i noen tilfeller selv levd et liv. En museumsgjenstand er ikke født, vokst, tilvirket eller masseprodusert som en museumsgjenstand, men transformeres eller

gjøres, slik jeg omtaler det, til én gjennom de museale praksisene den inngår. Dette var utgangspunktet for min avhandling hvor jeg undersøkte hvordan museumsgjenstander gjøres og hva de gjøres til i museets dokumentasjonspraksiser, og hvordan dette endres over tid.

Dokumentasjon: «Et av de viktigste arbeider»?

I avhandlingens tittel siterer jeg Hans Aall (1869–1946), Norsk Folkemuseums grunnlegger og tidligere direktør, som i 1925 påstod at: «Et av de viktigste arbeider ved et museum er katalogiseringen». Noe som også er et gjennomgående argument i avhandlingen. Og det er flere grunner til at jeg sier meg enig med Aall. En av de mest sentrale er at det er når en gjenstand blir ført inn i katalogen at den gjøres til en museumsgjenstand og blir en del av museets samlinger, og ikke lengre «kun» er en gjenstand. Det er også med utgangspunkt i museums katalogene det er mulig å holde oversikt over samlingen og gjenstandene i den. I tillegg er det gjennom dokumentasjonspraksisene og katalogpostene at gjenstandene gjøres til noe mer enn sin materialitet, de blir kontekstualiserte «tidsvitner», «historiefortellere», kunnskapsobjekter og kulturhistorie.

I katalogiseringsprosessen blir et sett med informasjon om gjenstanden dokumentert, og slik blir den gjort meningsbærende som museumsgjenstand i nåtiden og for fremtiden. Gjennom dokumentasjonspraksisene blir kunnskap om gjenstandene satt i system ved at spesifikk sett med informasjon, definert av de gjeldende vitenskapssyn og museale prosjekt, samles, bevares og kan hentes frem ved hjelp av ulike teknologier.

I dag er gjenstandsdokumentasjon og digitalisering to sider av samme sak. Digitalisering av kulturarv er et kulturpolitisk satsingsfelt og museene bruker store

ressurser på å digitalisere samlingene sine og slik «gjøre dem tilgjengelige» for publikum. I mitt avhandlingsprosjekt har jeg sett på hvordan ny teknologi – fra skrivemaskinen og fotografi, til EDB-teknologien og de digitale databasene – har påvirket og i noen tilfeller også blitt påvirket av dokumentasjonspraksisene og kunnskapsprosjekt. I tillegg til hva som dokumenteres om gjenstandene, hvordan teknologi strukturerer denne informasjonen og gjør det mulig å bevare og hente den ut. Mitt prosjekt er et bidrag til debatten om hvordan teknologi har påvirket og endret sentrale museale kunnskapspraksiser, og dermed også hva vi vet om den materielle kulturhistorien. Avhandlingen tar utgangspunkt i Norsk Folkemuseums dokumentasjonspraksiser og katalogteknologier, men museets dokumentasjonspraksiser ble ikke utviklet i og for dette museet alene. Praksisene og teknologiene var ofte resultat av samarbeid på tvers av institusjoner og ble benyttet av andre museer, noe som gjør dette til en undersøkelse av aspekter ved både den lokale og nasjonale museumshistorien.

Dokumentasjonspraksisenes gjøren

Spørsmålet om hvordan teknologi og praksis gjør museumsgjenstander, og hva dette gjør dem til, er inspirert av etnografen og filosofen Annemarie Mols bok *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice* (2002). Her undersøker hun hvordan kroppen gjøres, gjøres om, forsvinner og gjøres multiplert gjennom medisinske praksiser. Hvordan dokumentasjonspraksisene gjør museumsgjenstandene og hvordan dette endres over tid har jeg undersøkt med utgangspunkt i tre perioder hvor eksisterende praksiser og teknologi har gjennomgått en «krise» der de ikke lengre regnes tilfredsstillende, og dermed blitt erstattet med nye. Jeg har undersøkt det jeg omtaler som konstruksjonshistorien til et utvalg katalog-

teknologier (protokoll, katalogkort, EDB-teknologi og databaser), benyttet ved Norsk Folkemuseum. Det er gjort gjennom et bredt tilfang av empiriske kilder fra brevkorrespondanse og prosjektrapporter til standarder og håndbøker. Gjennom nærlesning av spesifikke katalogposter, sett i lys av deres konstruksjonshistorie, har jeg analysert hvordan teknologi og praksiser sammen gjør flere versjoner av museumsgjenstandene. En av målsetningene med avhandlingen var å ikke kun argumentere teoretisk for, men empirisk vise at museumsgjenstandene ikke er statiske og uforanderlige, og at versjoner av dem gjøres, gjøres om, kommer til eller forsvinner gjennom praksisene de inngår i. For ettersom teknologier og praksiser etableres, utvikles, forkastes og endres, forandres også praksisenes gjørene av gjenstandene. Implikasjonene av dette er at når museumsgjenstanden gjøres i ett sett med ulike praksiser og teknologier oppstår versjoner av museumsgjenstanden, og ettersom praksisene og teknologiene endres, endres også «versjoneringen» av den. Ved å følge disse endringene har jeg kunnet spore endringene i forståelsen av hva fellesbetegnelsen «museumsgjenstand» har rommet. Det vil si hva som har vært interessant å vite om gjenstandene i museumskonteksten til forskjellige tider, hvilke historier gjenstandene potensielt kunne fortelle på museet og hvilke virkeligheter de skulle representere.

De tre periodene jeg har tatt for meg er: 1) 1915–1925. Da fikk tilvekstprotokollen nytt format som resultat av et tverrskandinavisk prosjekt. 2) 1970-tallet og utover 80-tallet, hvor EDB inngår i et nasjonalt katalogiseringsprosjekt, og dermed implementeres i dokumentasjonsarbeidet ved museene. 3) 1990–2000-tallet, hvor den digitale samlingsforvaltningsdatabasen Primus utvikles som et samarbeidsprosjekt mellom Norsk Folkemuseum, Maihaugen, Teknisk Museum og Norsk Telemuseum. Jeg har

brukt disse periodene til å strukturere analysen, og slik også unngått å skrive en kronologisk historie om dokumentasjonen ved Norsk Folkemuseum.

Begynnelsen av 1900-tallet: De analoge og manuelle teknologiene

I den første perioden er det de håndskrevne innføringsbøkene som var den aktuelle teknologien. På Skandinavisk museumsforbunds stiftelsesmøte i 1915 la Hans Aall frem forslag om å etablere en fellesskandinavisk standard for dokumentasjon av alle typer gjenstander, på alle typer museer i de tre skandinaviske landene. Lanseringen av dette forslaget markerer starten på perioden, da det til tross for at det ble møtt med skepsis, førte til at det ble nedsatt en komité som skulle jobbe med å utvikle et forslag for en slik standard. Det arbeidet akkumulerer blant annet i endringer av dokumentasjonspraksisene ved Norsk Folkemuseum og at Aall publiserer sin håndbok i museumsarbeid *Arbeide og ordning i Kulturhistoriske museer. Kort veiledning* (1925). Utgivelsen markerer periodens avslutning. Prosjektet resulterer riktignok ikke i en felles-skandinavisk standard, men fører likevel til endringer ved dokumentasjonspraksisene ved Norsk Folkemuseum, og åpner for at andre museer kan benytte samme system ved hjelp av *Arbeid og Ordning*. I samme periode suppleres protokollen med kortkataloger, som sammen danner flere innganger til samlingen og organiseringen av omverden gjennom kronologi, klassifikasjon og navn.

Gjennom mine analyser av de nevnte teknologiene og periodene identifiserte jeg fire versjoner av museumsgjenstanden som er til stede i alle: Den museologiske versjonen, som består av den informasjonen som museet gir gjenstanden når den kommer inn i samlingen, slik som et gjenstandsnummer eller en klassifikasjon. Altså de museale systemene som gjenstanden blir skrevet inn

i. Den historiske versjonen og den museumshistoriske som består av gjenstandens dokumenterte historikk, henholdsvis i og utenfor museet. Og den tekniske versjonen som består av beskrivelser av gjenstandens fysiske utforming. Disse versjonene finnes i alle tre periodene, men med variasjoner i innhold og i den innbyrdes vektningen mellom dem. I den første perioden er det den tekniske versjonen som er den største og mest detaljerte, med fokus på gjenstandens materialer, fremstillings- og dekortechnik, farger, mål og lengde. I tillegg til den historiske som forholder seg til gjenstandens datering og opphavssted – dokumentert i stor detalj.

1980-tallets elektroniske databehandling: en «effektiviserende» teknologi

Den andre perioden omfatter tidsrammen fra 70-tallet og utover 80-tallet, hvor elektronisk databehandling introduseres i dokumentasjonspraksisene, som svaret på at de eksisterende praksisene og manuelle teknol-

ogiene var blitt for uhåndterlige. De eksisterende katalogene ble karakterisert som umulige å revidere og vanskelig å finne frem i. Det var en uttalt tro på at EDB var løsningen på effektivitetsproblemet, men dette var en teknologi som måtte utvikles for og tilpasses museenes spesifikke behov. Jeg følger utviklingen av teknologien gjennom de lokale initiativene ved Norsk Folkemuseum og ved folkemuseene i Hordaland. Disse ble samordnet i et felles nasjonalt prosjekt, ledet av Norske kunst- og kulturhistoriske museer. Resultatet ble lanseringen av et katalogkort og en EDB-løsning som norske kulturhistoriske museer kunne velge å ta i bruk, enten som en manuell kortkatalog eller EDB-katalog.

NKKMs-katalogkort var et A4-kort, hvor hensikten var at all relevant informasjon skulle samles på dette. Med en EDB-basert museumskatalog kunne enkle søk utføres. Hvert søk måtte imidlertid starte med det første tegnet i den valgte rubrikken. Dette ga en begrenset søkbarhet sammenlig-

NKKMs-katalogkort benyttet ved Norsk Folkemuseum.

Foto: Janne W. Olsrud.

01	GJENSTAND	Sykkel	04	INNK. ÅR	1978	07	MUS. NR.	NF.1978-656
02	SERIEBENNING		05	KAT. DATO	1978JB0.	08	KLASS.	493
03	TYPE / FUNKSJON	Damesykkel	16	FOTO NR.		23 FOTO, LIT., OPPV., LITTERATUR		
09	DATERING	1936						
10	BRUKSTAD	(01) Akershus // Bærum / Bekkestua						
11	PROJESTAD							
12	NAVN	(21) Os, Eva, f. Glende, lege, Lønnåsveien 20, Hosle (41) Falk, Sofie, f. Glende, Berglyveien, Bekkestua						
13	MATERIALE	Metall, gummi, lær						
14	TEKNIKK	OVERF: Lakkert						
15	FORM/STIL							
16	FARGE	Rød med grå staffering						
17	DEKOR-TEKNIKK							
18	DEKOR /							
19	MOTIV							
20	INNSKRIF							
201	STEMPEL /							
21	MÅL /	L: 191,5 , H: 110 , DIAM: 69						
22	VEKT							
23	TILSTAND	Forbrens henger lgs, setet slitt, fabrikkmerke fjernet						

0 Brukstad, funnstad   2 Gjenf. til museet   4 Tidligere eier   6 Brukt (ikke eier)   8 Deposition   *
 1 Produsent   3 Setet iV museet   5 Formidlar av gåve, kjøp   7 Bilde av stoff/person   9 Informant

 NKKM

net med vår tids Google-søk. Men det var likevel et stort skritt fremover sammenlignet med manuelle søk i arkivskap med katalogkort. På dette kortet har de fleste versjonene av museumsgjenstanden gjennomgått forskyvninger i relevans, men også innhold. Den tekniske versjonen er sammenlignbar, men er ikke like dominant, plassert nederst på kortet med mer innholdsrike og definerende versjoner høyere opp. Det er den historiske versjonen som har gjennomgått de aller største endringene i denne teknologien. Det åpnes for at et bredt spekter med mennesker og deres relasjoner til gjenstanden kan dokumenteres, tids- og stedfestes – fra produsent, til eier eller informant. Museumsgjenstandens historie er dermed gjort mer sentral i forståelsen av dens relevans inne på museet, og gjenstandens relasjon til ulike personer med ulike forbindelser til den blir gjort sentralt. Den museale versjonen inkluderer å plassere gjenstanden i en eller flere klassifikasjonsgrupper fra *Outline of Cultural Materials*, en amerikansk klassifikasjonsstandard allerede implementert ved Nordiska museet. Dette resulterte i at det norske kulturhistoriske gjenstandsmaterialet ble klassifisert på en måte som gjorde det sammenlignbart med samme materiale andre steder.

2000-tallets databaseteknologi: En ubegrenset lagringskapasitet og økt søkbarhet

Den siste perioden omhandler «dags dato», altså fra 1990-tallet og frem til i dag, hvor Primus ble utviklet og implementert. Primus, som er et akronym for «programvare i museer», er en samlingsforvaltningsdatabase som håndterer de prosesser som gjenstanden inngår i på museet, som aksesjon, utstilling, magasinering og utlån, i tillegg til gjenstandsdokumentasjonen. Databasen var resultatet av et samarbeidsprosjekt mellom Norsk Folkemuseum,

Maihaugen, Teknisk Museum og Norsk Telemuseum, og støttet økonomisk av Norsk museumsutvikling. De eksisterende systemene omtales som et halvveis steg inn i den elektroniske verden, da det manglet en teknologi som kunne håndtere fotografier av gjenstandene. Det manglet samtidig kompetanse på museene, og det var få gjenstander som var blitt elektronisk registrert.

Primus ble utviklet for å håndtere hele samlingsforvaltningsprosessene, elektroniske bilder, en større mengde informasjon om den enkelte gjenstand og med den uttalte målsetningen å opprettholde de kompliserte forbindelsene som finnes i den virkelige verden, også gjenstander imellom. Databasen er hendelsesbasert, i betydelsen av at sentrale hendelser i gjenstandens «liv» fra produksjon til utstilling blir dokumentert. Hendelsen, eller aktiviteten, plasseres i tid og sted, knyttes til person eller institusjon og informasjonen for hver hendelse viser de komplekse relasjonene og aktivitetene som gjenstanden har inngått eller inngår i. En slik aktivitet er aksesjonen av gjenstanden til museet. Der kobles gjenstander som kom inn i samme aksesjon sammen, altså gjenstander som var knyttet sammen utenfor museet ved at de eksempelvis var en del av samme bo. Disse forbindelsene mellom gjenstander blir gjort til en stor del av gjenstandenes spesifisitet. Slik oppstår et nettverk av relasjoner som inkluderer forbindelsene mellom gjenstander, personer, tider, sted og aktiviteter, som ivaretar et utvalg av de komplekse relasjonene gjenstander inngår i, både i og utenfor museet. På denne måten blir både den historiske og den museumshistoriske versjonen av museumsgjenstandene mer dominerende.

I tillegg introduseres en ny versjon av museumsgjenstandens, nemlig den kulturhistoriske museumsgjenstanden som en hyper-relasjonell gjenstand med relasjoner som strekker seg over tid, sted, hendelser og

personer og som stadig utvikles og som kun kan opprettholdes gjennom teknologiens digitale linking av informasjon. Dette settet med relasjoner ville vært umulig å opprettholde manuelt. Versjoneringen av museumsgjenstanden utvikles etter hvert som flere av prosessene og praksisene gjenstanden inngår i ved museet dokumenteres i databasen.

Museumsgjenstandens mangfoldighet

Jeg bruker de fem versjonene som en måte å analysere konseptualiseringen av museumsgjenstanden til ulike tider, og aspekter av museets virkning. Selv om fire av dem var til stede i hver periode, hadde deres innhold – deres gjøren – av museumsgjenstander, både likheter og ulikheter. Det var stor variasjon i hvilke versjoner som ble ansett som de viktigste og mest sentrale. I dokumentasjonspraksisene gjøres fellesbetegnelsen «museumsgjenstand», i tillegg til den enkelte museumsgjenstand, gjennom et sett med tekstlig og visuell informasjon. I min analyse har jeg vist at en kulturhistorisk museumsgjenstand er historisk, i betydningen at den «tilhører» en tid før dens innførsel til museet, men den er også museal, teknisk, museumshistorisk og hyper-relasjonell. Den er multippel, og hvordan dette multiple versjonskomplekset gjøres, er historisk spesifikt. Museumsgjenstander er ikke statiske, men foranderlige ettersom hvilke praksiser de inngår i. De ulike katalogteknologiene som er analysert i hver periode er ikke kun spesifikke for Norsk Folkemuseum. De var ofte resultat av ulike former for nasjonale standardiseringsprosjekter, og ble dermed også benyttet ved andre museer. Jeg mener derfor at disse versjonene ikke nødvendigvis er museumsspesifikke, men at varianter av dem mest sannsynlig kan lokaliseres ved norske kulturhistoriske museer generelt.

Hundre år med registrering av gjenstan-

der har ført med seg nye måter å organisere de enkelte gjenstander og helheten i samlingene på. Disse hundre årene har endt i avvikling av noen teknologier og innføringen av nye, og har resultert i bevaringen av informasjon om gjenstandene som er vektet på ulike måter til forskjellige tider. Slik vi i dag ser på samlingene, museumsgjenstandene og hva vi legger i fellesbetegnelsene er også historisk spesifikt. Gjennom min undersøkelse kommer det tydelig frem at det er forskjellig hvordan museumsgjenstandene er blitt gjort, ervervet kunnskap om, systematisert, og hvordan de er og gjør kulturhistorie på ulike tidspunkt i historien. Dette vil mest sannsynlig også være tilfellet for fremtiden. Museumsgjenstandene har ikke *vært* noe annet enn det de er i dag, de *er* fortsatt også noe annet, de er multiple og hva de «er» avhenger av praksisene og katalogteknologiene de aktiveres i. Hans Aalls museumssamling eksisterer ved siden av den som NKKMs kortkatalog og Primus konstituerer. Hundre år med registrering av gjenstander har resultert i multiple museumsgjenstander og samlinger, og bevaringen av denne dokumentasjonen fører til at det er mulig å aktivere de ulike tiders museumssamlinger og museumsgjenstander gjennom dokumentasjonene og gjenstandene selv. Som en konsekvens bidrar museums-katalogene til ulike innganger til museenes samlinger, til museets historie og til museumsgjenstander som kildemateriale til ulike aspekter ved kultur og historie. Slik har jeg skrevet en museumshistorie som har hatt til hensikt å undersøke både et aspekt ved museenes gjøren og deres unike gjenstander, som begge deler er sentralt i defineringen og redefineringen av materiell kultur, kulturarv og kulturhistorie.

Bokmeldinger

Susanne Nylund Skog 2018. *Samlare, jägare och andra fågelskådare*. Stockholm, Carlssons. 200 s.

Anmeldt av Dag Hundstad

Fugler fascinerer. De er lydspor til naturopplevelser, rammer inn årstider og fungerer som miljøbarometer. Fugler er også utgangspunkt for en subkultur av fuglekikkere. Som alle subkulturer har fuglekikkerne sitt eget normsystem og vokabular, samt en rekke undergrupper. Noen vil kanskje kjenne til den amerikanske komedien *The Big Year* (2011), som skildrer mer ekstreme utøvere av denne interessen. Disse miljøene er utgangspunktet for etnologen Susanne Nylund Skogs studie med den underfundige tittelen *Samlare, jägare och andra fågelskådare*. Dette er en elegant bok, både lettlest og klok. Tema er hverken fugler eller fuglekicking *per se*, derimot er det fuglekikkernes egne fortellinger som er utgangspunkt for analysen.

Min egen lesning av boka er farget av en viss kjennskap til disse miljøene. (Svenskene ville vel ha gitt meg den lite flatterende betegnelsen «søndagsskådare», men jeg har i det minste stor respekt for engasjementet og kunnskapen som finnes blant de mer dedikerte utøverne.) Jeg har latt meg imponere av forfatterens evne til å trenge inn i en for henne ukjent verden. Susanne Nylund Skog er nemlig ikke selv fuglekikker, og har avslått flere tilbud fra sine kontaktpersoner om å selv bli tatt med ut «i felten». Når praksisen blir utelatt mister man unektelig en del observasjoner som kunne ha vært

interessante, men analysen blir desto mer stringent. Forfatteren går undrende inn i sitt studieområde, henter ut sine fortellinger fra et variert materiale og makter å perspektivere sine funn på interessante og tankevekkende måter.

Kjønnsperspektivet er sentralt for forfatteren. Selv om kvinner i større grad har latt seg bite av basillen de siste årene, er fuglekicking en sterkt mannsdominert aktivitet, og iscenesettelsen av ulike maskulinitetsidealer utgjør en sentral del av analysen. En inspirasjon for forfatteren er Ella Johanssons avhandling *Skogarnas fria söner* (1994) om maskulinitet blant svenske skogsarbeidere. Av og til kan nok parallellføringen mellom disse nokså ulike miljøene synes noe søkt, men forfatterens typetegninger er gode. Blant de for meg gjenkjennelige idealtypene er den grønnkledte *ornitologen*, kyndig men traust, og ynglingemaskuliniteten personifisert i form av *kryssjegeren*, som en mer actionfylt, men også omdiskutert skikkelse.

Boka starter med en beskrivelse av *kryssingen*, som står sentralt for mange fuglekikkere. Begrepet stammer fra krysset som sirlig ble innført i fugleboka når en ny art var observert. I dag foregår denne registreringen for mange ved hjelp av digitale ressurser, i Sverige *Artportalen* og i Norge *Artsobservasjoner*. Slike nettsider er likevel ikke først og fremst redskap for kryssing, men vellykkede eksempler på såkalt «citizenscience», der forskerne kan utnytte veldige datamengder som engasjert lekfolk har samlet inn.

For fuglekikkeren er krysset både en fortelling og et element i en samling. Her

finner man en rekke underkategorier. Her til lands har vi «norgeskryssset», som gjerne feires med et «Gullbrød» av marsipan. Ellers opereres det blant annet med kommunekryss og ulike lokalitetskryss, som «tomtekryss» som gjelder fugler observert på egen eiendom. Gjevst i samlingen er «edelkryssset», som er reservert for arter som fuglekikkeren selv har identifisert og dokumentert. Edelkryss av sjeldne arter gir prestisje i miljøet. Prestisjen er også knyttet til strevet og tiden som er lagt ned for å krysse arten, og som utgjør en sentral del av beretningen. Prestisjen kan imidlertid raskt mistes igjen hvis observasjonen underkjennes (på svensk betegnet som «kokt i bajs»!), og tilliten kan være vanskelig å bygge opp igjen, særlig for de som er nye i miljøet. For nykommerne kan derimot et godkjent edelkryss av en sjelden art betraktes som en rituell overgang til å bli akseptert i fuglekikkermiljøet.

De mest kryssegale, såkalte *twitchers*, kan slippe alt de har i hendene og reise til en helt annen del av landet hvis det oppdages en raritet de ikke har på listen sin. Med mobiltelefoner går nyhetene om den sjeldne fuglen lynraskt, og resulterer i en tilstrømming av fuglekikkere, et fenomen som på svensk betegnes som et *drag*. Et typisk eksempel er en gråhodevipe som i disse dager (mai 2019) ble funnet utenfor Arendal. I løpet av et par timer var 40–50 fuglekikkere på plass, og neste dag ble flokken også supplert med fuglefolk fra utlandet. I boken får vi blant annet høre en fortelling om en mor som lar et barn skulke skolen for å oppleve en ny art sammen med henne. En del fuglekikkere ser med skepsis på denne ekstremkryssingen, som forfatteren hevder har økt i omfang fra 1990-årene. Dette har resultert i spenninger i miljøet.

Et eget kapittel er viet sjargongen blant fuglekikkere, som både virker gruppeforsterkende og ekskluderende. Som på mange andre områder har svenskene her importert

og utviklet et spesialisert vokabular som til dels enda ikke har spredt seg til Norge. Vel har vi på norsk de senere år innført det svenske begrepet «skåding» og det engelske «jizz», en betegnelse på det opplevde totalinntrykket av fuglen som ikke så lett lar seg definere. Mange andre begreper i boka var likevel nye for meg, som «stringaren», en fuglekikker som ikke har tillit i miljøet. I helt andre ende av prestisjeskalaen finner vi de virkelig legendariske fuglekikkerne, som er omgitt med en aura av myter og vandrehistorier.

I kapittelet *Samla och ordna* settes denne noe abstrakte formen for samlervirksomhet inn i en bred kontekst. For fuglekikkere dreier kryssingen seg om å fylle hull og komplettere. Likevel dreier ikke samlingen seg bare om systematikk, siden det er knyttet sterke følelser til mange av funnene.

Forfatteren bruker enkelte dristige språklige bilder og analogier i framstillingen. Blant annet beskriver hun, etter eksempel fra folkloristen Susan Stewart, at når fuglen blir omgjort til dokumentasjon og beretninger *dør* den som levende fugl og oppstår som samleobjekt i form av krysset. Mer trefende synes jeg det er når hun beskriver funnbeviset (oftest et dokumentasjonsfoto) som et trofe, som *udødeliggjør* funnet. Et godt bilde er det også når øyeblikket der fugleinteressen tennes sammenlignes med en religiøs oppvåkning. Etter at gnisten først er tent, ser fuglekikkeren seg sjelden tilbake, og en søker til likesinnede i en «menighet». Oftest varer også engasjementet livet ut, selv om det kan ha varierende intensitet i ulike livsfaser.

Det lengste kapittelet i boka er viet jakten på de sjeldne artene og konkurransen fuglekikkerne imellom. Alle med et visst kjennskap til miljøet vil ha notert seg den sterke kompetitive dimensjonen. Av og til formaliseres konkurransene i form av «Bird Race» eller «Big Day», der det er om å gjøre

å se flest mulig forskjellige arter i løpet av et begrenset tidsrom. På denne måten kan fuglekikking sees som en sport, der det eksisterer en rekke ulike grener. Konkurransen om sjeldne funn kan føre til opphetede diskusjoner om «kryssbarheten» av funnet.

Også her er kjønnsdimensjonen sentral. Forfatteren hevder at en typisk fuglekikker gir uttrykk for en homososial tevlingsinnrettet form for maskulinitet. De som «vinner» konkurransen er de som er villige til å ofre alt annet for aktiviteten, og idealtypen her er en fraskilt mann – livssituasjonen skyldes at han naturligvis ikke er til å leve med. Bare de aller mest erfarne fuglekikkere kan stille seg utenfor denne konkurransen og likevel nyte respekt.

Synet blant menn er at kvinnene i miljøet ikke er like opptatt av konkurransen, men verdsetter de sosiale og estetiske sidene ved aktiviteten. Blant annet vises det til en blogg av en kvinne som ikke en gang tar seg bryet med å navngi artene hun observerer, men som har et vennskapelig og moderlig forhold til fuglene. Analysen av fuglekikkingen som kjønnet aktivitet er skarpsindig, selv om den kunne hatt flere nyanser.

Reiserapporter fra «fugleturer» i inn- og utland er tematisert i et eget kapittel. Den mest interessante observasjonen her er vel her de koloniale assosiasjonene som gjør seg gjeldende ved lesingen av denne sjangeren.

Brorparten av boka dreier seg om kryssing, artsjakt og konkurranse, noe som kan gi et forkjært bilde av det som er en mangslungen aktivitet. Fuglekikking lar seg ikke redusere bare til disse elementene, noe forfatteren berører i sitt siste kapittel. Her tas det opp flere interessante perspektiver som vi gjerne kunne ha hørt mer om. Opplevelse og estetikk framstår som en fellesnevner for utøverne, og ofte inneholder selv nøkterne feltrapporter naturlyriske elementer. «Naturen» i fuglekikkernes

verden kan imidlertid være konstruert på en særegen måte, slik at også en søppelplass som tiltrekker fugleliv kan bli «natur».

Også miljøvernaspektet er viktig for utøverne. Forfatteren påpeker at dette ikke er noe nytt, men at denne dimensjonen har kommet mer i forgrunnen de senere år. Kanskje er det snarere slik at fuglefolket her har vært i front lenge? Her til lands kan en vise til et klassisk verk som *Rovfuglene og viltpleien* (1952) av Yngvar Hagen, som førte til en debatt som på sikt førte til konkrete fredningstiltak. Og da åkerriksa sluttet å «krekse» på norsk jordbruksjord i tiårene etter krigen fikk man et tydelig eksempel på hvordan modernisering og strukturrasjonalisering kunne innvirke på naturen rundt oss.

Tidligere hadde man som kjent en kanarifugl i gruvene for å vise når det var fare på ferde, og i vår tid har fuglene en funksjon som miljøbarometer. Utviklingen er skremmende, og Rachel Carsons dystopi *The silent spring* (1962) synes å rykke stadig nærmere. I sin fine studie viser Susanne Nylund Skog oss også at *engasjementet* er et fellestrekk ved fuglekikkernes fortellinger. I dag trenger vi dette engasjementet mer enn noen gang.

Lotta Fernstål og Charlotte Hyltén-Cavallius 2018. *Romska liv och platser: Berättelser om att leva och överleva i 1900-talets Sverige*. Stockholm, Stockholmia förlag. 243 s. Illustrert.

Anmeldt av Ida Tolgensbakk

Denne boka er resultatet av et årelangt prosjekt, med oppstart i 2013, som har inkludert mange menneskers arbeid og flere institusjoner. Vi er nok flere som har hørt om prosjektet i ulike sammenhenger, og gledet oss til å lese mer. Det har endt i en monografi der seks tematisk atskilte, krono-

logisk ordna kapitler forteller historien til svenske romer i Stockholmsområdet basert på de aktuelle menneskene sine egne opplysninger, og i stor grad med deres egne ord. Boka bygger på et variert empirisk materiale: kart, fotografier, offentlige arkiv og nyhetsreportasjer, men framfor alt på livshistoriske intervjuer med svenske romer. Boka danner et mangefasettert bilde av livsvilkår for en utsatt minoritet i og omkring 1900-tallets Stockholm og vil være interessant for mange. Den skildrer menneskerettskamp så vel som lokalhistorie, hverdagsliv og familiehistorie på en levende og opplysende måte. Selv om forfatterne er forskere og har et forskerperspektiv på materialet sitt, lar de ikke teori og metode stå i veien for den levende fortellingen.

Boka er spekket med gode illustrasjoner. Kartmaterialet har fått en tiltalende utforming og god plass, og selv om fotografiene oftest stammer fra majoritetsbefolkningens mediesynsvinkel og statens arkiver, gjør billedtekstene at menneskene som skildres på bildene vises levendegjøres for leseren og vises respekt. Dette er en viktig dimensjon ved publikasjonen. Gruppen har fått liten plass i svensk historieskriving, og jeg håper den innbydende innpakningen av et engasjerende materiale bidrar til at boka får en videre lesekrete enn bare de som er spesielt interessert. Sist i boka står en omfattende kilde- og litteraturliste som kommer til å være av stor betydning for de som ønsker seg enda mer informasjon, eller skal bygge videre på arbeidet – av personlige eller forskningsmessige årsaker.

Svenske romers menneskerettighetskamp skildres i boka langt på vei som en framskrittsfortelling, der utdanning og retten til fast bosetting gradvis kjempes fram – med og mot myndighetenes og majoritetssvenskers hjelp. Det er et grundig forskerarbeid og skrivearbeid som ligger bak, og mange detaljer som likevel til sammen lager et over-

siktlig narrativ. Likevel skulle jeg kanskje ønske meg at forfatterne i noe større grad tok opp internasjonale perspektiver på romske folk. For en norsk leser er kontrastene store: ønsket om fast bosetting har vært mindre uttalt, og forsøkene på bosetting mindre vellykkede i Norge enn i Sverige. Det kan hende det skyldes at den norske minoriteten er svært liten, men det kan også være andre forhold som ligger til grunn for disse ulikhetene. Løfter man blikket til Europa som helhet, er det åpenbart at de felles (forutsetningene i) kulturelle særtrekk i møte med ofte rasistisk nasjonal politikk har fått ulike konsekvenser i ulike land. Det kunne vært fint om boka på grunnlag av det ekstremt rike materialet prosjektet sitter på kunne ha antydnet noen forklaringer. Et overordnet blikk kunne også ha vært opplysende i enkelte sidespor av boka, noen av den typen som bare gjør leseren nysgjerrig, andre av den typen som har mer prinsipiell betydning. Et eksempel fra en norsk lezers ståsted: Hva er det som gjør at betegnelsene *rom* og *resande* brukes noe om hverandre i dette materialet, om mennesker og grupper som i det svenske lovverket omfattes av den nasjonale minoriteten romer, når dette er definert som to ulike grupper i Norge – romer og romanifolk/tatere? Et annet eksempel: Den røde tråden i boka og det som skildres som svenske romers historie er på mange måter kampen for bofasthet, en kamp mot regelen (som siteres å være) at romer ikke fikk bo samme sted mer enn et par-tre uker (s. 23). Det er forståelig at man søker å fjerne seg fra kunstens (og ofte majoritetsbefolkningens) romantisering av det frie «sigøynerlivet». Boka slår fast på mange ulike måter at det nomadiske livet var påtvunget av et ugjestmildt majoritetssamfunn. Hvordan henger det sammen med opplysningen om at romernes egen sedvane var at man ikke skulle bo på et sted der noen hadde dødd (s. 158–159)? Et løftet blikk/videre perspektiv

kunne vært med på å vise fram kompleksiteten i relasjonene mellom ulike grupper i gruppa, og til storsamfunnet. Denne innvendingen står ikke i veien for at jeg synes prosjektet og bokas fokus i stort er svært vellykket. I utgangspunktet er temaet for boka paradoksalt: en nasjonal fortelling om et reisende folk med lokalhistorisk vinkling. Befolkningsgruppa rom har både historisk og i dag hatt transnasjonale familieband, næringsveier og livshistorier. Nasjonalstatens grenser og hovedstadens landskap kan dermed virke som begrensende rammer for en fortelling om deres liv. Men på mange måter er prosjektet og bokas grep med å fokusere på Stockholmsområdet vellykket. Nomadisk befolkning forsvinner ellers lett av syne når perspektivet er stedlig. Her holder tvert imot stedet fortellingen fast, og gir innsikt i plassens betydning både for bofast, nomadisk og bosettende befolkning. Vi får en følelse av stedligheten i det nomadiske, noe som er lokalhistorisk så vel som prinsipielt interessant.

Likevel blir man av og til litt forvirret som leser når boka nærmest i forbifarten nevner episoder, mennesker eller fenomener som strekker seg bortover Stockholm eller også over landegrensene. For eksempel nevner informanten Sabrina sine «mostrar» som tilhørte en gruppe rom som kom til Sverige fra Russland, et helt delkapittel skildrer småendingen Axel Mirano som reiste verden rundt med sitt sirkusnummer, og flere ganger nevnes det at man utførte sesongarbeid, eller i perioder bodde, i Danmark. Dette blir hengene litt i luften når boka konsentrerer seg om Stockholm. Som leser blir man nysgjerrig på i hvor stor grad romske stockholmere på 1900-tallet hadde større/videre horisonter enn majoritetsbefolkningen, eller om dette er unntak. Like fullt er det forståelig og rettferdiggjort at bokas hovedfortelling konsentrerer seg om mennesker, steder og hendelser i og rundt

Stockholm. Informantene har hatt sine liv der. Leserne – enten de kommer fra Stockholm eller ei, og om de er romer eller ei, gis en ny synsvinkel på kjente og ukjente steder i byregionen.

Romska liv och platser har et uttalt mål om å løfte fram det som kalles et «skjult kulturlandskap» i Stockholm. Det er et godt begrep. Mange mennesker forsvinner ut av historien, eller snarere Historien, fordi de ikke selv har etterlatt seg materielle spor. Det kan være på grunn av mobilitet, eller fattigdom, eller begge deler, eller av helt andre grunner. Disse individenes skjulte kulturlandskap er ikke knyttet til faste bygninger eller hyllemeter i arkivene, men det betyr ikke at det ikke finnes. Landskapet finnes i minner så vel som i mer diskrete fysiske spor, om man bare vet hvor man skal lete. Prosjektet og boka viser at det er mulig å fortelle også slike individers og gruppers historie. Slik sett er det et eksempel til etterfølgelse.

Lars-Eric Jönsson og Fredrik Nilsson 2017.
Kulturhistoria: En etnologisk metodbok.
Lund Studies in Arts and Cultural Science,
vol. 13. Lund, Lunds Universitet, 164 s.

Anmeldt av Tone Hellesund

I denne svenske metodeboken tar forfatterne oss med på en reise fra hummerens betydning på overklassens overdådige middagsbord, til spritsmuglere i mellomkrigstiden og til spørrelistene om innføring av fjernsyn i Sverige på 1960-tallet, samt en rekke andre temaer. Dette er en interessant og vellykket metodebok, og den anbefales absolutt for studenter, både på høyere og lavere nivå, som ønsker å arbeide med kulturhistorisk materiale.

Jeg opplever at boken har to hovedmål:
1) Å gi en innføring i teoritradisjoner og

arbeidsmetoder for nåtidens kulturhistorikere. 2) Å inspirere, engasjere og gi studenter og andre interesserte eksempler på spennende kildemateriale, ulike steder å finne kildemateriale, og spennende kulturhistoriske undersøkelser. Noen av kapitlene synes også å formidle et tredje mål: Å oppfordre studenter og forskere til å vende tilbake til de kulturhistoriske arkivene og utføre forskning der. Mot slutten av anmeldelsen vi jeg problematisere denne eventuelle «arkivmisjonsiveren».

Boken starter med en fin pedagogisk innføring i den svenske etnologiens forhold til kulturhistorie og de teoretiske debatter som har preget dette feltet siden 1970-tallet. Den går også lenger bak i tid når den gir leseren en nyttig gjennomgang av kulturhistoriens faghistorie. Dagens etnologiske kulturhistoriske forskning forankrer redaktørene først og fremst i den svenske kulturalysen og den nye kulturhistorien. De forsår historiske studier som bl.a. en mulighet til å undersøke konstruksjonen av kulturelle kategorier og til å relativisere dagens forståelser. Videre er de opptatt av å lytte til ulike stemmer fra fortiden, og til å undersøke hvordan fortidens mennesker forstod seg selv og den verden de levde i. Kulturhistorie handler om å drive feltarbeid i fortiden og å framstille dette gjennom tykke beskrivelser. Sentrale teoretikere som løftes fram er Billy Ehn, Jonas Frykman, Orvar Löfgren, Clifford Geertz, Ian Hacking, Peter Bruke, Michel Foucault, Philippe Aries, Carlo Ginzburg, Robert Darnton, Emmanuel Le Roy Ladurie og Natalie Zemon Davis. Redaktørene Lars-Eric Jönsson og Fredrik Nilsson har etter min mening en behagelig pragmatisk tilnærming til diskusjonene og kontroversene innenfor disse feltene. De nevner noen av dem, men velger i denne sammenhengen heller å understreke muligheter og flytende grenser heller enn å konstruere steile fronter.

Studenter som nærmer seg feltet får gjennom dette kapittelet både en nyttig oversikt, og de får presentert de ulike tilnærmingene som utfyllende muligheter heller enn som skarpe posisjoner de må være lydige overfor. Innledningen er, som resten av boken, kreativ, konstruktiv og konkret.

I et kapittel om spritsmugling i mellomkrigstiden tar Fredrik Nilsson leseren med inn i sin egen forskningsprosess. Han forsøker å synliggjøre forskjellene mellom en historisk analyse med utgangspunkt i streng kildekritikk, og en kulturalyse der en anvender en bricolage av kilder, og der en har som mål å forstå tankemønstre i fortiden. Nilsson redegjør for noe av sitt teoretiske utgangspunkt (aktør-nettverk teori og Bruno Latour) og synliggjør dermed også hvorfor han har valgt å vektlegge nettopp kommunikasjon, teknikk og kommunikasjonsmidler i sin studie.

Materiell kultur som inngang til kulturalyse belyses bl.a. i Lars Eric Jönssons kapittel, der vi starter i forfatterens 1970-tallskjøkken. Hvilke ideer og praksiser ligger bak utformingen av dette kjøkkenet? Gjennom den romlige organiseringen av boliger viser Jönsson på en fin og systematisk måte hvordan vi gjennom materiell kultur også kan få kunnskap om samfunnsordning, hverdagsliv, sosiale hierarkier, og felles kulturelle forestillinger.

Marianne Larsson tar oss forbilledlig gjennom et utstillingsarbeid på Nordiska museet om innføring av spesifikke friluft- og sportsklær for kvinner. Artikkelen gir et godt innblikk i hvordan en kan jobbe med museumssamlinger, og hva en må være oppmerksom på når det gjelder ulike katalogiserings- og magasineringsystemer. Larsson viser også hvordan en gjennom studiet av klesdrakt kan si noe overordnet om kulturell endring og i hennes tilfelle: om kvinners endrede posisjon i samfunnet.

Rebecka Lennartsson inviterer oss med

inn i sin egen forskningsprosess i de offisielle arkivene, og hun argumenterer for at også arkivarbeidet kan forstås som etnografi. Hun gjennomgår blant annet rettsprotokoller, på jakt etter kvinner som drev utukt og sexarbeid i 1700-tallets Stockholm. Hun viser hvordan man gjennom dette kildematerialet også får en forståelse av kvinners bevegelsesfrihet i byen, om sladder, omgangsformer, naboskap og familiens rolle. Hun viser oss sine egne arbeidsteknikker, som spørsmålene hun stiller seg underveis, og feltdagboken hun fører.

Bidragstyperne i boken utforsker et variert og rikt materiale. Her finner vi mediemateriale, politi- og rettsmateriale, oversikter over eiendeler ved dødsbo eller konkursbo, plantegninger og anvisninger til kjøkkeninnredning og annen innredning, fortellinger om fjernsynets betydning i svenske hjem, tekstilsamlinger i museene og folketellinger. I tillegg til de to hovedmålene nevnt i innledning, synes de fleste av artikkelforfatterne også å være nøye med å lede den helt uerfarne arkivbruker skånsomt inn i samlingenes verden. Hva er en arkivserie? Hvilke kataloger og registreringssystemer benytter man seg av i museumssamlinger? Hvordan ser et museumsmagasin ut, og hva er en etnologisk spørreliste? Hvordan finner man frem i rettsprotokoller, og hvor kan man finne spor etter hummerens kulturelle betydning? Forfatterne gir i hovedsak grundige innføringer og forklaringer på hvordan de ulike arkivene og samlingene de har arbeidet med er bygd opp, og hva man kan finne der. At dette gjøres både konkret og svært pedagogisk er en stor styrke med boken.

Boken ønsker å inspirere studenter til å gå løs på kulturhistorisk materiale, og til blant annet å dykke ned i arkiver og museumssamlinger. Til tross for at jeg deler forfatterens kulturhistoriske begeistring, er jeg kritisk til tendensen til overdreven tros-

skap mot «våre» samlinger i museer og folkelivsarkiver. Av og til oppleves det som en oppfordring til forskning i folkelivsarkivene *for arkivenes skyld*. Til tross for at fortidens innsamlingspraksiser problematiseres i flere av artiklene i denne boken, er likevel hovedinntrykket misjon heller enn kritikk. Marianne Larsson skriver for eksempel begeistret om museumssamlinger og gir inntrykk av at her finnes det meste av materiale vi kan trenge til å si noe om fortidens menneskers dagligliv. Jeg tror at etnologer og folklorister bør bli mer opptatt av å også ta begrensingene på alvor. Som vi vet, er det slett ikke alle temaer som er representert i samlingene! Disse samlingene ble påbegynt på slutten av 1800-tallet, og mange av dem fortsetter mye i samme spor helt fram til i dag. Det er en mengde temaer som har blitt valgt bort – bevisst og ubevisst – av innsamlerne, og det hadde derfor også vært interessant med en artikkel som tydeliggjorde begrensningene i fortidens innsamling og dokumentasjon i større grad. Det kunne også ha vært interessant med en diskusjon om hvordan nåtidens forskere i noen grad tvinges til å reprodusere fortidens interesseområder, nettopp fordi samlingene våre så sterkt er preget av fortidens vurderinger av hva som var viktig, interessant, vakkert og sømmelig. Det som den gang ble valgt bort, risikerer for evig å forbli usynliggjort gjennom vår fetisjering av folkelivsarkivene. Marianne Larsson tar opp problematikken med underrepresentasjon i sin artikkel, men bruker det da først og fremst for å understreke rikheten i de svenske samlingene, som hun mener har vært mer inkluderende enn i andre land: «I många länder förknippades nämligen kläder och mode, av företrädesvis manliga museiintendenter, med kommersialism och kvinnlig flärd av föga värde» (s. 107). Dette er en sentral observasjon som gjerne kunne vært bedre utforsket både i dette kapittelet og i resten av boken. Ikke

bare klær og mote, men er en rekke områder av vårt dagligliv finnes ikke dokumentert via de kulturhistoriske samlingene. Marianne Larsson kommer tilbake til dette i sin avslutning «Urval och representation» og også Karin Gustavsson problematiserer innsamlerens begrensede blick i sin artikkel om den store folkelivsforskeren Sigurd Erixon. Her viser Gustavsson hvordan både innsamlingen av dokumentasjon i 1918, og tolkningen av dette materialet, styres av forskerens blick og kunnskaper. I sin artikkel om etnologiske spørrelistor understreker likeledes Charlotte Hagström og Carina Sjöholm at svarene styres av spørsmålene som stilles. Til tross for disse interessante problematiseringene, sitter jeg likevel igjen med inntrykket at dette framstilles som små problemer, langt på nær så viktig som at samlingene er «mångskiftige och innehållsrika. De ligger där och ventar» (s. 118).

Budskapet om at slike samlinger «bør forskes mer på» gjentas ofte i våre fagmiljøer. Jeg har sikkert selv sagt det. En kan imidlertid like gjerne argumentere for at store deler av disse samlingene bør legges døde (jf. avhendingsdiskusjonene i museumsbransjen). For de av oss som også jobber med å samle inn folkelivsmateriale i dag (for min del gjennom Skeivtarkiv.no) er det en smertefull erkjennelse å vite at de innsamlingsvalg vi foretar nå, ikke nødvendigvis svarer til framtidens kunnskapsbehov. Det er selvsagt en ubehagelig del av innsamlingsarbeidet, men en enda verre tanke vil være at noen i fremtiden skal føle seg forpliktet til å forske på dette materialet bare fordi det er samlet inn. Jeg håper selvsagt at mine valg vil vise seg å være av interesse for fremtiden, men det kan ikke være noe mål i seg selv å anvende gamle arkiver i forskning. En fagidentitet som hviler på eksisterende samlinger, tenker jeg er en skjør fagidentitet. Folkelivsarkivene må brukes i den grad de kan gi svar på relevante forskningsspørsmål.

Dersom de ikke kan det, er det helt greit at de støver ned.

Dette var muligens en avsporing fra en bokanmeldelse av *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Boken viser med all mulig tydelighet at etnologer og kulturforskere har en viktig plass i det kulturhistoriske landskapet, og at kulturhistoriske studier gir viktig og meningsfull innsikt i hvordan vi kan forstå for eksempel endring, tilhørighet, forestillinger om teknologiens muligheter og farer. Boken eksemplifiserer hvor viktig det er å være nysgjerrig og åpen for ulike typer kildemateriale, og hvordan det er avgjørende at kulturforskere ikke begrenser seg til de tradisjonelle etno-folkloristiske arkivene og museumssamlingene, men begir seg ut i resten av det store materiellandskapet som kan gi oss nye forståelser av fortidens mennesker og kultur. De store digitaliseringsprosjektene de siste årene har for eksempel gjort et enormt mediemateriale tilgjengelig på helt nye måter. Samtidig som jeg mener at arkivene ikke skal brukes for arkivenes skyld, så er det klart, som flere av forfatterne i denne boken viser og understreker, at det også er gjennom arbeid i, og kunnskap om, samlingene at nye og viktige forskningsspørsmål kan oppstå. Jeg lar derfor Simon Ekströms ord stå som en mer arkivoptimistisk avslutning:

Det är den gradvis växande kännedomen om vad arkivmaterialet kan erbjuda för kunskap som bidrar till nya ögonöppnande forskningsfrågor. Det hela kan liknas vid en långsamt ökande innsikt om vad som i olika sammanhang varit viktigt och som därför också har betytt något för människor (s. 24).

Agneta Lilja og Fredrik Skott 2017. *Halloween – omstridd och omhuldad*. Göteborg, Institutet för språk och folkminnen. 144 s. Illustrert.

Anmeldt av Blanka Henriksson

I slutet av oktober får man som folklorist nästan varje år frågor om kopplingarna mellan halloween och allhelgona. Journalister vill veta mer om sedernas ursprung och andra funderar över vilken dag som är den rätta att klä ut sig på. Ibland förväntas traditionsvetaren ta ställning för eller emot olika traditionsuttryck istället för att, som vi faktiskt gör, studera hur och varför traditioner förnyas eller dör ut.

För den som vill ha svar på en stor del av frågetecknen kring halloween, alla helgons dag och alla själars dag finns nu Agneta Liljas och Fredrik Skotts bok *Halloween – omstridd och omhuldad* (2017) som dels både kartlägger Halloweenens intåg bland de svenska traditionerna, dels diskuterar hur och varför en festsed väcker känslor som omfattar både avsmak och glädje. Författarna beskriver och analyserar halloween ur ett etnologiskt/folkloristiskt perspektiv med fokus på hur seden har tagits emot i Sverige och hur den har uppmärksammas. Skriften är lättillgänglig och riktar sig till en intresserad allmänhet, utan behov av alltför tydliga källhänvisningar. För den som vill veta mer finns ändå ingående information i slutet av varje längre delavsnitt som visar varifrån substansen i texten är hämtad.

Att skriva populärvetenskap är ofta svårt för den som är van vid akademiskt skrivande. På vilken nivå ska man lägga texten och vilka förkunskaper kan man kräva? Mestadels lyckas författarna väl med detta, men ibland förutsätts kanske läsaren veta lite väl mycket sen tidigare. För hur många läsare öppnar sig till exempel en mening som «Dagen var helgdag till 1772 års stora

'helgdöd'» (s.26)? Det är kanske inte allmän kunskap att ett tjugotal helgdagar då slopades helt, eller flyttades till söndagar, för att minska på böndernas lediga dagar. Bäst fungerar texterna i boken när de är skrivna av respektive författare, medan inledningen som båda skrivit skulle ha tjänat på en extra språklig genomgång innan tryckning.

Boken består av två delar, där den första, skriven av Agneta Lilja behandlar hur halloween tagits emot och firats i Sverige med starkt fokus på 1990-talet och 2000-talet. I den andra delen diskuterar Fredrik Skott halloween som de ungas egen fest i ljuset av tidigare utklädnings seder i Sverige under 1800- och 1900-talen.

Överlag lyckas Lilja och Skott gemensamt att skapa en nyanserad bild av hur framväxten av en ny tradition har tagits emot i Sverige. Här finns marknaden (mestadels representerad av kedjan Buttericks, specialiserad på maskeradkläder, skämtprylar och festdekoration) som en av de drivande krafterna, med påföljande mediediskussioner om amerikanisering och våldsfixering, men Lilja och Skott visar också hur seden både tar vid och tar över där gamla traditioner försvinner.

Farhågorna om att halloween skulle slå ut traditionen med ljus på gravarna till allhelgona visar sig till exempel vara helt ogrundade. Istället har ljuständningen blivit en praktik som brett ut sig allt mer, kanske delvis tack vare halloween.

Det äldre materialet saknar ibland helt tidsangivelser, vilket gör att det blir svårt att bedöma när ifrån exemplen härstammar, men de yngre beläggen är förtjänstfullt knutna till åtminstone informanternas födelseår, vilket ger en bra bild av hur halloween-firandet i Sverige vuxit fram och fått form för olika generationer av firare. Samtidigt påpekar både Lilja och Skott att halloween faktiskt inte är en tradition som berör alla – det är fullt möjligt att låta bli att

uppmärksamma högtiden överhuvudtaget. Från finska förhållanden känner jag igen att halloween framförallt uppmärksammas i barnfamiljer, dels genom förskola och skola, dels genom utbudet i affärer, samt blir en angelägenhet för äldre tonåringar och unga vuxna.

Ibland är det kanske det populärvetenskapliga greppet som gör resonemanget lite tunt, och man önskar att det hade funnits utrymme för en mer genomarbetad analys med stöd i forskningen. Detta gäller till exempel i avsnittet som diskuterar kritiken som framställts mot olika kommersiella maskeraddräkter som spelar på könsstereotyper eller etniska dito. Att jämföra dessa dräkter med till exempel humorgruppen Monty Phytons parodier på fransmän håller inte riktigt, eftersom man då bortser helt från det maktperspektiv som finns mellan olika kulturella uttryck. När britterna driver med fransmän är vi ganska långt ifrån ett vitt västerländskt stereotypiserande av araber eller mexikaner (vilket det ges exempel på i texten). Även om analysen försöker sätta fingret på både problem och karnevalistiska möjligheter i dessa maskeraddräkter blir jämförelserna lite väl svepande och exempel på nationalitet och etnicitet analyseras utan åtskillnad.

Det som framförallt är värt att lyfta fram är hur författarna inte bara beskriver en tradition, utan också förtjänstfullt visar hur traditioner fungerar och hur halloween förhåller sig till både äldre och samtida firanden av olika högtider. Detta gör de genom talrika exempel, både från media och ur arkivmaterial, där inte bara halloween utan också andra festtraditioner förankras i en både historisk och samhällelig kontext. Helt klart är att halloween som Skott uttrycker det «fyllde ett tomrum» när festseden kom till Sverige – annars skulle den inte ha slagit rot och utvecklats till det den är idag. I halloween finns både möjligheter för barn

att på ett lekfullt sätt tänja på gränserna för vad som anses vara accepterat beteende i vuxenvärlden, och en återgång till ett karnevalistiskt utklädande för ungdomar och unga vuxna där man får överträda normgränser och kasta omkull makthierarkier.

Slutligen bör tilläggas att boken är rikligt illustrerad med fotografier, illustrationer och reklambilder, men här finns också barnteckningar och blogginlägg, vilket tydligt visar hur etablerad halloween-traditionen är i Sverige idag. Igenom hela boken finns också kortare faktatexter insprängda, som fokuserar på specifika aspekter som till exempel fladdermöss och spindlar i folktron och halloween, vampyrer och zombier, eller den svarta spetsiga häxhattens historia. Redan den som endast läser dessa texter får en god dos allmännyttig information till godo och en bild av vad halloween kan handla om.

Yrsa Lindqvist og Susanne Österlund-Pötzsch (red.) 2018. *Jordnära: Etnologiska reflektioner över ny nordisk mat*. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland, nr. 822. 230 s. Illustrert.

Anmeldt av Håkan Jönsson

De internationella framgångarna för det så kallade nya nordiska köket väcker flera intressanta frågeställningar ur ett etnologiskt perspektiv. Hur kunde de tidigare så renodlat utåtblickande och modernitetsvurmande restaurangerna i de nordiska länderna plötsligt börja blicka tillbaka till de nordiska rötterna? Vad händer när traditioner medvetet används för att gestalta ett innovativt kök? Hur ser det nya nordiska köket ut i hemmen, långt bort från de Michelin-stjärneprydda restaurangerna? Och hur skall etnologer förhålla sig till intresset för och användandet av de kunskaper kring råvaror,

maträtter, konserveringsmetoder, nödmat och annat som tidigare var ett fåtal etnologers och arkivariers territorium, men nu används som rekvisita i bloggar, restauranger och glassiga matmagasin?

Boken *Jordnära* ger olika perspektiv på 2000-talets dynamiska skeden i nordisk/a matkultur/er. Artiklarna är skrivna av forskare med gemensamma etnologiska ansatser och forskningsfält, men från olika nordiska länder. De kompletterar varandra bra, framför allt empiriskt, men också genom en viss bredd i de analytiska ansatserna.

Det läggs en hel del tid och resurser på att äta och dricka, men det finns trots allt begränsningar för hur mycket vi kan stoppa i oss. Däremot verkar det inte finnas några som helst begränsningar för hur mycket det går att prata och skriva om mat. Att utvecklingen av den medierade maten och drycken står i fokus för flera av bokens bidrag verkar därför fullt rimligt.

Anna Burstedt skriver om restaurangkritikens språk. Det är nästan rörande att läsa de långa citaten från restaurangkritiker som försöker hålla upp tolkningsföreträdet för vad som är god smak i en tid där de blivit allt mer hotade av digitala tjänster som trip advisor, där vem som helst kan förmedla sina smakdommen till andra hugade besökare. Men i den professionella restaurangrankingen duger naturligtvis inte detta. Med ett eget språk förklaras distinktionernas betydelse, ju subtilare desto bättre. Här blir det tydligt hur det jordnära idealet i 2000-talets toppgastronomi inte alls handlar om att äta enkel mat, och framför allt inte mat som är enkel på det sätt som den äts av den faktiskt existerande landsbygdsbefolkningen. Med jämförelser mellan nya och äldre restaurangguider får vi ett välkommet historiskt perspektiv på det jordnära temat.

Henne Pico Larsen bygger vidare på berättelsetemat och hävdar med fog att en viktig del av serverandet av det nya nordiska

köket består av att servera just berättelser. Larsen fokuserar på det vildplockade som motiv och praktik i det nordiska köket. Hon går ut och plockar sniglar med Roland Rittman, en av de entreprenörer som fått ett uppsving i och med de nya restaurangernas vurm för naturens dolda skatter. De berättelser som sniglar, harsyra, bokollon och andra vilda läckerheter förmedlar är den om nordisk "terroir". Berättelserna är i hög grad estetiserade. Den tidigare så polerade chefskocken på restaurang Noma, Rene Redzepi, anlägger skägg, klär sig i stickade tröjor och gummistövlar och låter sig fotograferas när han går på samlarjakt i naturen. Berättelserna förmedlas således inte bara med ord, utan också med bild. Föreställningarna om den jordnära maten hade knappast haft samma framgång utan tillkomsten av Instagram och specialiserade gastronomiska tidskrifter med ett överflöd av ambitiösa fotografier på såväl maträtter, råvaror som kockar.

Detta tar Yrsa Lindqvist fasta på i sin artikel om mat på bild – att illustrera rena råvaror. Den handlar om tillkomsten av den av Marthaförbundet utgivna broschyren "Rena råvaror". Broschyren är en av många i en genre av publikationer som med tämligen avancerad estetisering försöker visualisera en idyll bestående av vild natur och genuint jordbruk och mathantverk, som i kombination med arktiskt klimat och ljus förmodas skapa alldeles särskilda kvaliteter på råvaror. Lindqvist gjorde själv intervjuer och skrev texter till broschyren, men det är inte texterna som är i fokus utan bilderna. Förutom en detaljerad och föredömlig bildanalys bidrar artikeln med ett historiskt perspektiv. Fotografier på mat naturligtvis inte är något nytt, och Lindqvist gör en jämförelse med kokböcker från tidigare epoker. En bild på "hare på spett" från Gustava Björklunds kokbok från 1849 ger en välgörande påminnelse om att den esteti-

serade ”råa” naturen i 2000-talets tappning trots sin ambition av att visa det rena och äkta döljer en stor del av alla de ingredienser och praktiker som faktiskt behövs för det nya nordiska köket.

Ester Bardone ger ett viktigt bidrag i en artikel om minnen av att plocka skogsbär. Förutom en intelligent och generell analys av nostalgins betydelse för upplevelsen av konsumtionen av bär, som också kan tillämpas på andra råvaror, breddar den bokens tema genom att ha Estland som empiriskt fält. Om *Estonian Gourmet cook book* från 2006 mycket väl skulle kunna vara publicerad i de andra nordiska länderna (med mindre ändringar), så gäller inte detta för de frågelistsvar från 1937 och 1947 som Bardone har som jämförande material. Det visar hur mat, även i den renaste naturform, påverkas av politik. Estlands politiska historia, med såväl den turbulenta mellankrigstiden som den sovjetiska efterkrigstiden, avviker markant från övriga nordiska länder. Från ett komplement i bondehushållets självhushållning, blev bär under sovjettiden ett välkommet komplement till mathållningen. På grund av sin säsongsbundenhet och oregelbundna tillgång var de vilda bären svåra att kontrollera, även i en kommande-ekonomi. Dessutom ledde den svåra matbristen under de första decennierna efter andra världskriget till att bär blev något mer än näringstillskott eller sensoriska upplevelser, de var en nödvändighet. Men var den sovjetiska erfarenheten enbart av ondo? Bardone konstaterar att medan västvärlden diskuterade fetma, övervikt och industrimat under 1960-talet, diskuterade den sovjetiska allmänheten det förträffliga med frukt och bär som en del av en rationellt anpassad kost, gärna med nya rationella metoder för hemkonservering. Den sovjetiska epokens kulturarv tillhör de viktigaste forskningsfälten för kommande år. Hågkomster och materiella erfarenheter finns tillgängliga,

samtidigt som de starkaste känslöyttringarna i samband med Sovjetunionens upplösning har dämpats. Det ger möjligheter för komparativa studier av nordiska erfarenheter som med sina likheter och skillnader kan ge nya insikter om matkulturer i förvandling.

Jon Thor Petursson undersöker skyr på Island. Det lär finnas få livsmedelsprodukter som har gjort en så snabb resa från obemärkt och utrotningshotad tradition till global försäljningssuccé för hälsomedvetna stadsbor som skyren. Det skulle möjligen vara quinoan från Anderna som blivit så populär att den blivit för dyr för många av konsumenterna i dess ursprungsområden, med folkhälsoproblem som följd. Det är således inte överraskande att skyren ger uppslag till en iderik artikel om kulturarv, modernitet och matkultur i förändring. Den ger viktiga perspektiv på den småskaliga matproduktionens samtidiga beroende av kulturarv, mode och nya teknologier. Etnografin ger som så många gånger möjligheter att komma bortom förenklade retoriska bilder av verkligheten, som den om motsättningen mellan tradition och modern teknik. På den ekologiska mjölkgården Erpsstadir, med tradition som främsta försäljningsargument, är mjölkningssroboten både en förutsättning för produktionen och en turistattraktion. Erpsstadirs skyr ges ett särskilt värde genom möjligheten att besöka platsen där den tillverkas. Skyr går från livsmedel till destination, för att låna ett uttryck från den turismindustri som blir allt mer sammanflätad med såväl restaurangsektorn som livsmedelsindustrin.

Även andra av bidragen i boken behandlar matens roll i upplevelseindustrin. Mat- och dryckesfestivaler är en självklar del av många regioners försök till profilering. Susanne Österlund-Pötzsch skriver om skördefesten på Åland, som på drygt tio år gått från nyhet till årligt återkommande

evenemang med över tiotusen besökare, de flesta ålänningar. Skördefesten hålls inte bara på en plats, utan möjliggör för besökare att få åka runt och ta del av många olika gårdar. Det är ett specifikt arrangemang, men ändå med ambitionen att visa upp en lantlig vardag bortom en iscensatt idyll. Med ett gediget fältarbete som bas får vi se hur skördefesten kan fungera som både turistmagnet, lokalsamhällesbyggare och mervärdesskapare för producenter. Men det uppstår också friktioner mellan de olika grupperna. Mat är förvisso en brobyggare, men också en vattendelare.

Connie Reksten studerar Bergens matfestival, och menar att den är så mycket mer än en festival för de boende eller ett regionalt brandingkoncept. Istället hävdar Reksten att festivalens kokande, rörande, hackande, smakande och lukande kan tolkas som en del av ett motstånd mot såväl politisk konservatism som kommersiell exploatering av matkultur. Vestlandets profilering som en ”sanselig” region kan visa vägen mot en ny framtid. Det ligger måhända en del önsketänkande i denna slutsats. Men Rekstens tes att motstånd kan bedrivas med ett annat språk och i en annan rationalitet än traditionella politiska kanaler - genom lukt, smak, konsistens och materialitet stämmer till eftertanke.

Med den prisbelönta boken *Jordnära* har vi fått en nordisk översikt över de senaste decenniernas ökande fascination för mat och måltid i Norden. Den ger också välbehövliga nyanser i en polariserad debatt där slow food och fast food ställs upp som oförenliga motpolar. Även om författarna till *Jordnära* har en viss slagsida åt slow food hållet, är det inte en vare sig enögd eller blåögd bild av idéerna om den genuina maten vi får. Jag landar i samma slutsats som matforskningens nestor, Sidney Mintz. Tänk om vi kunde komma bortom fast food och slow food och istället sträva mot ”food

at moderate speeds”. För en sådan utveckling behövs etnologisk matforskning. Gärna med fokus på det som skaver. Ordet jordnära leder tankarna till en idyll, men i dess praktiker ryms också konflikter och motsättningar. Där finns en kamp om tolkningsföreträdet om vad god mat, en levande landsbygd och ett gott liv bör innehålla. Fokus på dessa frågor skulle jag gärna se mera av i en uppföljare.

Frank Meyer (red.) 2018. *Norges lyder. Stabbursklokker og storbykakofoni. Norsk lokalhistorisk institutt/Nasjonalt biblioteket. 161 s. Illustrert.*

Anmeldt av Sigbjørn Apeland

Lyd er noko som alltid omgjev oss, og høyrsla er ein av våre fem sansar. Av og til estetiserer me det me høyrer og kallar det musikk. Og ofte synest me naturlydar som fuglesong, bekkesildring og vindsus i skogen er vakre. Av og til har det me høyrer ein praktisk, kommunikatív funksjon, som signal eller språk. Og, når lyden vert problematisk, til dømes i form av uønska støy, kan han medføra fysiske og psykiske helseproblem.

Difor er det og mange vitenskapsgreiner som arbeider med lyd på ulike vis, til dømes innan musikkvitenskap, lingvistikk, teknologiske fag, arkitektur, medisin og psykologi. Nokre forskarar, mellom anna Raymond Murray-Schafer har prøvd å sjå fenomenet lyd i eit vidare perspektiv enn det som har sortert inn under dei tradisjonelle vitenskapsgreinene. Han introduserte omgrepet *soundscape* (som i denne boka både er omsett med «lyd- eller klangunivers» og «helheten av naturlige og menneskeskapte lyder») for å peika på korleis produksjon, oppleving og fortolking av lyd er noko

grunnleggande almennmenneskeleg i einkvar kultur. Vår omgang med lyd er med andre ord noko av det som kjenneteiknar oss som kulturvesen, og dermed kan våre lydkturar både vera noko som bind oss saman, og som skil grupper av menneske frå kvarandre. Lyd har eit fysisk utgangspunkt (frå songstemme til flystøy), ei individuell oppleving (frå glede til smerte), men alt dette skjer innafor ein sosial og kulturell samanheng.

Den amerikanske sosialantropologen/musikkvitaren Steven Feld (som tidlegare har vore professor II ved universiteta i Bergen og Oslo) har arbeid vidare med utgangspunkt i Murray-Schafer sine teoriar, og undersøkt sambandet mellom song, språk og fuglesong blant Kaluli-folket på Papua Ny-Guinea. Han knytter deira lydfortolking til det me ofte kallar *religion* fordi Kaluli-folket trur at fuglesongen er lyden frå dei døde. Men Feld unngår både omgrepa musikk og religion i denne samanhengen, og nyttar omgrepet *kosmologi* som tolkingsnøkkel, fordi dette dreier seg om ei livsform med minimal vestleg påverking, der vårt skilje mellom *natur* og *kultur* ikkje gjev meining på same måte.

Fleire av forfattarene i boka byggjer på Murray-Schafer og Feld sine innsikter, og sjølv om denne publikasjonen har utgangspunkt i eit lokalhistorisk fagmiljø, er det ei tverrfagleg haldning som pregar dei fleste tekstane, og samtlege forfattarar har, på ulike vis, ei fenomenologisk tilnærming til sine lydstudier. Det er den *opplevde* lyden som står i fokus, meir enn dei estetiske, tekniske eller direkte helsemessige sidene.

Redaktør Frank Meyer sin innleiande artikkel oppsummerer på innsiktsfullt og pedagogisk vis mangfaldet i tilnærmingar til lyd, både ved å presentera ei rekke teoriar rundt emnet, og gjennom ein historisk presentasjon av lydens rolle, frå det førmoderne, via framveksten av bysamfunn og

teknologiske nyvinningar, til lyd mangfaldet som har vakse fram i den industrialiserte verda. Meyer er oppteken av at «de sanselige erfaringene og deres mening, fortolkning og betydning vil variere over tid» (s. 22), og konkluderer med at: «Historikerere vil på denne måten komme seg ut i den historiske verden og lære den å kjenne på sin egen kropp – for det er ikke mulig å forstå verden uten selv å ha levd i den» (ibid.).

To av artiklane fokuserer på det førindustrielle samfunnet: Musikkarkeolog Gjermund Kolltveit skriv om «bøndenes, gårdsarbeidernes og gjeterens klangunivers», og kjem inn på fenomen som kulokk, signalinstrument (som lur), matklokker, kyrkjeklokker og husdyrbjøller. Mot slutten kjem han inn på bruken av bjøller i vår tid, og nemner bruk av kyrkjeklokker som demonstrasjon mot klimakrisa, og bruken av handbjøller under store idrettsarrangement, men går ikkje særleg grundig inn på dette. Likevel: Her peiker han på korleis eldre tidars lydar kan verta rekontekstualiserte i vår tid. Konservator ved Ringve musikkmuseum, Mats Krouthén, skriv om ur med speledåsar (golvrur) i perioden 1700–1900, med fokus på «hvordan urenes funksjon forvandlet seg fra innledningsvis å representere selvdisciplin og en ny måte å måle tid på – til å bli et symbol på høy status og teknisk nyvinning [...] til å bli et nostalgisk uttrykk fra bestefars tid» (s. 43). Slik maktar Krouthén å skapa ein samanheng mellom det tradisjonelle museumsvesenets vektlegging av historikk og teknikk og meir samfunnsvitskapleg influerte perspektiv som handla om symbol, økonomi og makt.

Dei to neste artiklane handlar om korleis lyd vart eit kjenneteikn for to norske byar: Narvik og Bodø. Steinar Aas skriv om korleis ei lita bygd innst i Ofoten i perioden 1898–1902 med rekordfart vart omgjort til utskipingshamn for malm frå Kiruna i Sverige, og endestopp for den nybygde ofot-

banen. Støyen dette medførte var i byrjinga ein positiv lyd – lyden av arbeid og pengar – og vart sidan identitetsmarkør, noko som mellom anna kom fram under byjubileet i 1926, då det vart skrive fleire songar som nettopp påpeikte dette, mellom anna denne: «Her er støy, her er larm, her er brøl, du/ har du hørt en mer liflig musikk?» (s. 72). I Wilhelm Karlsen si undersøking av Bodø, handlar det og om korleis lydsterk verksemd handla om arbeidsplassar og økonomiske inntekter for innbyggjarane, samt sikringspolitisk tryggleik, men vel så mykje om korleis plasseringa (og seinare utbygging) av ein militær flyplass nær sentrum, frå 1950-åra og framover vart eit stort helseproblem, og fekk konsekvensar for byplanlegginga like inn i vår tid, samt at lydproblematikken vart tett samanvoven med lokale og (inter)nasjonale politiske diskusjonar.

Hans Philip Einarsen og Frank Meyer sin analyse av bydelen Grønland i Oslo tek utgangspunkt i sosialantropologen Steven Vertovec sitt omgrep «superdiversitet» som eit uttrykk for tilstanden som oppstår når raskt aukande innvandring frå ei mengd ulike språk- og folkegrupper til relativt tronge byrom medfører «et ytterst komplekst mangfold» (s. 106). Dei peiker på korleis dette mangfaldet av språk, stemmebruk og musikk i offentleg rom for nokre kan vera lyden av mangfald og fellesskap, medan andre oppfattar det trugande eller som uttrykk for lågare sosial klasse.

I si undersøking «Støyproblemets meningskonstruksjoner i det 20. århundre» er Ola Alsvik oppteken av korleis endringar i støyens materialitet også medfører endringar i meiningskonstruksjonane rundt støy. Han er innom organisasjonar som Norsk forening mot støyplager og korleis støy gradvis vart definert som eit miljøproblem, med tilhøyrande merksemd gjennom stortingsmeldingar, lovverk og helse-, veg- og arbeidsdirektorata sine innsatsar rundt problematikken. I

tillegg til dei historiske/politiske aspekta ved dette peiker han på retoriske problematiske sider ved ukritisk å definera støy som miljøforureining, og meiner resultatet vart «at eierskapet til problemet ble like vagt og diffust som problemet sjøl, og det samme ble årsaksansvaret og det politiske ansvaret» (s. 137).

Den siste artikkelen er skriven av vår fremste ekspert på norsk lydopptakshistorikk, Trond Valberg. Han presenterer parallelt utviklinga av ulike opptaksteknologiar, kva som vart dokumentert, og kva slags praksisar – folkelege som institusjonelle – som knytta seg til bruken av lydopptak. Det er eit langt tidsmessig og ideologisk sprang frå Catharinus Elling si mediekritiske utsegn frå 1880 – «Nu kan jo et hvilket som helst fe bli videnskapsmann. Han behøver bare skaffe sig en fonograf» (s. 142) – til UNESCO sin resolusjon frå 1976 som sidestiller lydmateriale med bøker som kjelde- og arkivmateriale. Sett i lys av UNESCO-resolusjonen er Valberg sin artikkel ei viktig påminninga av kor viktig det er at norske bibliotek og lydarkiv får tilstrekkelege ressursar til forsvarleg og systematisk handsaming av lydmateriale.

Det er ikkje alle sider ved norsk lydhistorie som vert handsama i boka. Tilhøvet mellom lyd og kjønn er berre omtala sporadisk, og den kunstnarlege estetiseringa av støy, gjennom (til dels helserisikable) lydnivå på konsertar, samt nyare fenomen som lydkunst, er heller ikkje omtala. Endringar i lyddesign/estetikk innan radio, film og fjernsyn er heller ikkje omtala. Historiske/samfunnsmessige variablar/endringar innan munnleg språk- og stemmebruk kunne og vore eit interessant tema. Desse manglane er likevel inga innvending mot boka, slik ho føreligg. Det er snarare ei påpeiking av at lydhistorie er eit omfattande forskingsfelt, som særleg innbyr til tverrfaglege tilnærmingar. Måtte det verta forska og skrive meir om dette framover!

Fagkonferansen 2020

Neste års fagkonferanse vil ha temaet HJEM, og den vil finne sted 7. og 8. mai 2020 i Bergen. Hold av datoene allerede nå!

På konferansen 2020 spør vi hvem hjemmet er til for, og hvilke forestillinger om hjem vi kan finne opp gjennom historien. Begrepet «hjem» kan for eksempel utforskes gjennom materialitet, følelser, sanseintrykk, minner og nostalgi. Hjem kan handle om relasjoner og forbindelseslinjer, og om fortid så vel som nåtid.

Call for papers vil bli utlyst høsten 2019, med deadline 31. januar 2020. Vi håper både

museumsfolk og andre kulturforskere og kulturformidlere vil begynne å tenke på spennende konferansebidrag allerede nå!

Konferansen vil bli arrangert av Foreningen for kulturforskning i samarbeid med Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitetet i Bergen.

Velkommen til Bergen 2020!

Hilsen styret i Forening for kulturforskning og arrangementskomiteen

Bidragstere

Sigbjørn Apeland, førsteamanuensis ved Griegakademiet – institutt for musikk, Universitetet i Bergen.

Epost: Sigbjorn.Apeland@uib.no

Tove Ingebjørg Fjell, professor i kulturvitenskap, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.

Epost: Tove.Fjell@uib.no

Tone Hellesund, professor i kulturvitenskap, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.

Epost: Tone.Hellesund@uib.no

Blanka Henriksson, universitetslærer i kulturanalys med inriktning mot etnologi og folkloristik, Åbo Akademi.

Epost: blanka.henriksson@abo.fi

Dag Hundstad, leder for Norsk lokalhistorisk institutt, Nasjonalbiblioteket.

Epost: dag.hundstad@nb.no

Joanna Iranowska, gjennomføringsstipendiat, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.

Epost: joanna.iranowska@ikos.uio.no

Hanna Jansson, fil.dr i etnologi, Stockholms universitet.

Epost: hanna.jansson@etnologi.su.se

Håkan Jönsson, Docent, universitetslektor ved Avdelningen för etnologi, Lunds Universitet.

Epost: hakan.jonsson@kultur.lu.se

Audun Kjus, førstekonservator, Norsk etnologisk gransking, Norsk Folkemuseum.

Epost: audun.kjus@norskfolkemuseum.no

Janne Werner Olsrud, gjennomføringsstipendiat, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.

Epost: j.w.olsrud@ikos.uio.no

Helge Ridderstrøm, førsteamanuensis, Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonfag, OsloMet.

Epost: Helge.Ridderstrom@oslomet.no

Ida Tolgensbakk, forsker II, Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet - storbyuniversitetet.

Epost: ida.tolgensbakk@oslomet.no

Hanne Weisser - Cand. philol. Steinerhøyskolen.

Epost: Hanne.weisser@online.no

Til forfattere

Tidsskrift for kulturforskning (Tfk) publiserer originalartikler innenfor kulturhistorie/kulturvitenskap (tidligere etnologi og folkloristikk) og beslektede fagområder. *Tfk* publiserer også korte informative tekster, anmeldelser av bøker og utstillinger innenfor fagfeltet. Manuskriptet sendes til redaksjonen (se adresser foran i heftet) elektronisk som vedlegg til e-post. Alle bidrag blir vurdert av redaksjonen, og artikkelmanus også av fagfeller (*referees*). For krav til manus og standard for teksten, se:

<http://ojs.novus.no/index.php/TFK/information/authors>